

Róbert Kiss Szemán (ed.)

JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA

Róbert Kiss Szemán (ed.)

JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
BUDAPEST, 2021

A kötet megjelenését az NKFI a *Hungarikumok Ján Kollár életművében* című,
K-124873 számú pályázat keretében támogatta.

SZAKMAI LEKTOROK / ODBORNÍ LEKTOŘI
Dalibor Tureček, Zuzana Urválková

NYELVI LEKTOROK / JAZYKOVÍ LEKTOŘI
Ondřej Geppert, Lucia Ološtiaková-Gianitsová

TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

Kiadja: ELTE BTK Szlav és Balti Filológiai Intézet
Felelős kiadó: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: CC Printing Kft.
ISBN: 978-963-489-402-5

OBSAH

RÓBERT KISS SZEMÁN: Předslav / Foreword7

Kollár versus JINÍ...

JOANNA GOSZCZYŃSKA: Ján Kollár v parížskych prednáškach
Adama Mickiewicza a slovanská myšlienka13

PETER KÁŠA: Zo zakliatia k vyslobodeniu. (Podoby politickej
angažovanosti vo veršoch Jána Kollára)23

RÓBERT KISS SZEMÁN: Pokus o postkoloniální interpretaci hungarik
v Kollárově *Cestopisu obsahujícím cestu do Horní Italie*35

ANNA KOBYLÍŇSKA: Kollár – Palárik. Na agore (nielen slovanskej
vzájomnosti)51

MARTA FÜLÖPOVÁ: Koncepcia nepriateľa v tvorbe Jána Kollára
a Jána Hollého61

EDITA PRÍHODOVÁ: Ako oživiť klasika?73

JINÝ Kollár...

VERONIKA FAKTOROVÁ: Kollárova Dichtung und Wahrheit. Vzorové
memoáry slovanského vlastence83

ANNA ISTVÁN: Tradícia *grand tour* a rola slovanských pamätných
miest v cestopise Jána Kollára97

GABRIELA MIHALKOVÁ: Kázne Jána Kollára z kompozičného
hľadiska107

ERIKA BRŤÁŇOVÁ: Prírodná symbolika v kázňach Jána Kollára117

MARTINA PETRIKOVÁ: Význam Kollárovej *Čitanky* a *Národných
Zpievaniek* vo vývine slovenskej literatúry pre deti a mládež127

Kollár a JINÁ mluva...

ÉVA CSÁSZÁRI: Etymologie ve službách ideje slovanské vzájemnosti v Kollárově díle *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*141

MARIE JANEČKOVÁ: Adjektivní kompozita v básnickém díle Jána Kollára151

TAMÁS TÖLGYESI: Příklady jazykového kontaktu ve *Vzájemnosti* Jana Kollára163

Kollár v JINÉM čase...

LÁSZLÓ MATUS: Baróni, obchodníci, povozníci. Ján Kollár a pešťbudínsky evanjelický verejný život (1819–1827)173

BARNA ÁBRAHÁM: Recepcia Jána Kollára na prelome 19. a 20. storočia183

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI: Pastýř nebo vojevůdce? Obraz Jana Kollára v Asnykově básni *J. Kollarowi. Wieszczeni odrodzenia Czech*199

ROMAN KENDRA: Kollárovske podnety v hodnotovo-estetickéj orientácii K. Banšella a P. Országha209

ANDOR MÉSZÁROS: Přenesení ostatků Jána Kollára z Vídně do Prahy v r. 1904221

ADELAIDA MEZEIOVÁ: Druhý život Jána Kollára a jeho *Slávy dcery*229

PŘEDSLOV

Dvě století Kollárovy recepce už sama o sobě podávají dostatečně pádný důkaz, že život a dílo básníka, filologa, ideologa a evangelického kněze slovenského původu narozeného v Uhrách, avšak píšícího česky, organicky vrostly do kultury moderních slovanských národů střední Evropy. Literární věda i kulturologie pravidelně mapovaly místo a úlohu jeho životního díla v národní kultuře toho kterého období. Výsledky této hodnotící činnosti vycházely většinou ve sbornících pozoruhodných studií, v nichž se nejvýznačnější vědci dané epochy pokoušeli zodpovědět stěžejní otázky.

Tento svazek studií si činí ambice stát se co do recepce Kollárova díla podobně významným milníkem. Titul *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ* poukazuje na dvojakost charakteru našeho sborníku, jenž hodlá Kollárovo životní dílo jednak analyzovat na základě hledisek, která se dříve uplatňovala poměrně vzácně, jednak se zaměřuje na zkoumání oné národní, jazykové a kulturní sebedefinice, která hraje v celku Kollárova životního díla ohromnou roli a která se převážně projevuje v podobě vymezení vůči jiným. Tento svazek studií se tedy snaží zmapovat jeho dílo prostředky postmoderní kulturologie, přičemž má zároveň v úmyslu identifikovat významové vrstvy, jež se na původní autorův záměr navršily v uplynulých stoletích. Novinkou našeho sborníku je to, že na rozdíl od publikací tradičně uplatňujících slovenská a česká národní kritéria obohacuje na počátku třetího tisíciletí interpretaci Kollárova života a díla o středoevropskou dimenzi; velkou měrou k tomu přispěli jednak čeští a slovenští badatelé se středoevropským rozhledem, jednak polští a maďarští slavisté, kteří zmíněné životní dílo zkoumali z pozic srovnávací, areální kulturologie. Vědomým předsevzetím autorů tohoto sborníku bylo „rehabilitovat“ nebeletristické žánry Kollárova díla (lingvistické práce, cestopisy, kulturní programy a kázání), kterým byla v uplynulých stoletích věnována pozornost spíše jen okrajově. Náš svazek studií se také důrazně zaměřil na starší i nynější recepce Kollárových děl, jinak řečeno pokusil se najít odpověď na otázku, jak se tato díla stala, respektive jak by se mohla stát součástí kulturního kánonu procházejícího neustálými proměnami.

Róbert Kiss Szemán

FOREWORD

There is no better proof of the reception of Ján Kollár over the past two centuries or so than the place his life and work have come to occupy in the cultures of the modern Slavic nations of Central Europe: the man and his oeuvre have become organic parts of these cultures. A poet, philologist, ideologue, and Evangelical pastor of Slovak heritage, Kollár was a native of Hungary. Researchers of literature and culture have systematically mapped the place and role of Kollár's oeuvre in the said national cultures in particular periods. For the most part, they have done so in the form of important study volumes in which the most eminent scholars of their time have attempted to provide answers to questions raised.

This study volume strives to be a similarly important milestone in the reception afforded to Ján Kollár. Its title, *The Other Kollár – Kollár and the Other*, references a duality: on the one hand the volume examines Kollár's oeuvre from points of view hitherto espoused only rarely and on the other it investigates the national, linguistic, and cultural self-definition that plays a huge role in Kollár's oeuvre as a whole and that is largely defined in terms of difference from others. The study volume, then, attempts to uncover Kollár's oeuvre using the tools of postmodern cultural studies while at the same time wishing to identify layers of meaning which over the past centuries have been added to those originally intended by the author. A novel feature of the volume is that unlike study volumes that traditionally assert Slovak and Czech national viewpoints, it enriches its third-millennium Kollár interpretation with a Central European dimension: in this an important role has been given on the one hand to Czech and Slovak researchers with a Central European outlook and on the other hand to Polish and Hungarian Slavists who have examined the oeuvre in question from the standpoint of comparative, areal cultural studies. The volume expressly attempts to highlight the non-literary genres in Kollár's oeuvre sidelined in the past (Kollár's works on linguistics, his travelogues, his cultural pro-

grammes, and his sermons. Also, the study volume deals emphatically with the past and present reception afforded to Kollár works; namely, it seeks answers to the question of why they have become and can become parts of a continuously changing cultural canon.

Róbert Kiss Szemán

Kollár versus JINÍ...

JÁN KOLLÁR V PARÍŽSKYCH PREDNÁŠKACH ADAMA MICKIEWICZA A SLOVANSKÁ MYŠLIENKA

JOANNA GOSZCZYŃSKA

Abstract: In his lectures at the Collège de France, Adam Mickiewicz dedicated some space to Czech affairs. He considered Jan Kollár to be the only representative of Czech literature worthy of attention. The article is devoted to the interpretation of Mickiewicz's comments in the broader context of Slavic ideology. The author of the article focuses on the problem of assessing Kollar as a poet, author of the poem *Slávy dcera*, but also as a thinker, ideologist, promoter of the idea of Slavic reciprocity. She also takes into account the assessment of Kollar's position in the Slavic world. Moreover, the author reveals the specificity of Mickiewicz's comments, formulated under the influence of his own historiosophical concepts, in which the issue of the Polish-Russian conflict plays an important role.

Keywords: Slavic ideology, Mickiewicz's lectures at the Collège de France, Kollár's *Slávy dcera*, Slavic reciprocity, Polish-Russian conflict, artistry

Devätnáste storočie bolo obdobím veľkých, osobných debát, ktoré – ako píše Ewa Hoffmann Piotrowska, bádatel'ka ortodoxie a heterodoxie Adama Mickiewicza – viedli „najväčší z najväčších“ (HOFFMANN-PIOTROWSKA, 2014: 12). Stopa po nich sa odrazila predovšetkým v korešpondencii. To však nebol prípad Jána Kollára a Adama Mickiewicza. Debata, ktorá medzi nimi prebehla, mala veľmi špecifický charakter. Kollár Mickiewiczovi písal, Mickiewicz nereagoval. Na druhej strane veľkú časť jednej zo svojich prednášok venoval českému básnikovi, čo je možné považovať za druh odpovede (BATOWSKI, II, 1956: 95).

V roku 1840 Adam Mickiewicz začína sériu prednášok o slovanskej literatúre v Collège de France. Pokračuje v nich štyri roky, kým mu francúzske úrady nezastavia profesorskú činnosť. Rozhodnutie je spôsobené kontroverzným politickým a ideologickým obsahom prednášok. Básnik bol okrem iného obvinený z propagovania – zjednodušene povedané – mesianistickej utópie Andrzeja

Towiańskiego, ktorého *Kruh Božej veci*, založený v roku 1841, bol už v tých rokoch vnímaný ako sekta.

Mickiewiczove prednášky postupne strácajú literárny charakter a začína v nich dominovať ideológia. Čoraz častejšie sa objavuje otázka poslania Slovanov a úvahy o cestách, ktorými sa bude uberať história ľudstva. Podľa niektorých bádateľov literatúra vôbec nie je hlavnou témou prednášok, ale je to slovanská misia vo svete (WEINTRAUB, 1998: 284). V každom prípade rozbor literárnych diel a ich kontextualizácia sú ich dôležitou súčasťou.¹ Je zrejmé, že Mickiewicz venoval väčšinu svojej pozornosti poľským záležitostiam a podrobne rozoberal poľskú literatúru, najmä romantickú. K ruskej literatúre (ako veľkej slovanskej literatúre) sa správal veľmi selektívne, napríklad úplne ignoroval súčasné obdobie. Súčasná česká literatúra je prezentovaná ešte skromnejšie. Jediným autorom hodným pozornosti básnika-profesora, čo vzhľadom na spomínaný profil prednášok neprekvapuje, sa ukázal byť Ján Kollár². Vo štvrtej prednáške tretieho kurzu, ktorá sa konala 27. decembra 1842, sa nachádza nasledujúci úvod do českých problémov:

„Poznali sme pojmy poľských a ruských básnikov; ostáva nám Česko. Česko, ktoré sa zaoberá iba minulosťou, zriedka súčasnosťou, a iba vzdychá do budúcnosti, prinieslo niekoľko významných básnikov. Najznámejší, najslávnejší z nich, jediný básnik národného charakteru je Kollár, slovenský rodák, bývajúcí v kráľovstve uhorskom“ (MICKIEWICZ, 1998: 38).³

Po tomto pre Kollára lichotivom odporúčaní Mickiewicz ďalej komentuje *Slávy dceru*. Báseň ako umelecké dielo získava v jeho očiach vysoké hodnotenie. Horšie pre básnika dopadla diagnóza recepcie jeho diela a jeho postavenia v českých a slovanských kruhoch. K tejto otázke sa vrátim neskôr.

Krátka história nerealizovaných kontaktov

Predtým ako sa pokúsim priblížiť pohľad Mickiewicza na dielo a Kollárove názory, chcela by som sa zastaviť pri nerealizovaných

1 Rozsahom a obsahom prednášok sa zaoberá Henryk Batowski v monografii *Mickiewicz jako badacz Slowiańszczyzny*.

2 Pohľad na českú problematiku sa samozrejme neobmedzuje iba na komentovanie Kollárovej tvorby, je však jediným predstaviteľom literatúry, ktorému Mickiewicz venoval viac pozornosti. Napríklad pri úvahách o histórii nevynechal husitské hnutie a venuje veľa priestoru aj Šafárikovi.

3 Citáty uvádzame vo vlastnom preklade.

kontaktoch medzi dvoma básnikmi. Tieto dve veľké osobnosti slovanského sveta, ideológovia a na konci života univerzitní profesori – Mickiewicz v Paríži, Kollár vo Viedni, samozrejme, vedeli o sebe, čítali svoje diela, komentovali ich, ale nikdy sa nestretli. Nielenže sa nestretli, ale ani – ako som spomenula – nenadviazali priamy korešpondenčný kontakt, a to aj napriek tomu, že takýto pokus bol iniciovaný zo strany Kollára. Dokonca dvakrát.

V roku 1841 Kollár posíla Mickiewiczowi *Slávy dceru*, vydanie z roku 1832, a krátko nato mu píše v duchu slovanskej vzájomnosti list, v ktorom vyjadruje nádej na nadviazanie kontaktov (aspoň korešpondenčne). Tento „duch vzájomnosti“ je už obsiahnutý vo venovaní, ktoré znie: „P. Mickiewiçowi v Paříži Jan Kollár v Pešti darem na znamenj wzágemnosti 1841“. Priznáva tiež, že usilovne číta diela Mickiewicza a nachádza v ňom spriazneného ducha, milovníka spoločného (slovanského) národa a spomína, že mu poslal svoju báseň. Mickiewicz, ktorý už vtedy prednášal v Collège de France, na list neodpovedal. Henryk Batowski, precízne skúmajúci kontakty Mickiewicza s predstaviteľmi slovanského sveta, vyjadruje názor, že poľský básnik nereagoval na listy zvlášť spoľahlivo, skôr keď to bolo v jeho záujme, nič to však nemení na skutočnosti, že sa stratila možnosť výmeny názorov (BATOWSKI, II, 1956: 93). V súlade s alternatívnou históriou, ktorá je v posledných rokoch módna, dalo by sa riskovať tvrdenie, že ak by Mickiewicz prijal Kollárovo pozvanie na nadviazanie kontaktov, mohol by hlbšie pochopiť české záležitosti a neskončilo by to tým, že by ho Kollár umiestnil ako „nevzajomníka z Paríža“ v poslednom vydaní básne v slovanskom pekle.

Notabene, Mickiewicz vlastnil už prvé vydanie básne z roku 1824, ktoré dostal od Václava Hanku počas krátkeho pobytu v Prahe v júli 1829, kde sa zastavil na ceste z Petrohradu do Talianska.⁴ Počas svojich prednášok však toto vydanie nespomína, odvoláva sa iba na neskoršie vydanie z roku 1832. Batowski tvrdí, že Mickiewicz mohol prvý exemplár jednoducho stratiť.

4 O tejto veľmi krátkej, možno dvoj-trojdnovej návšteve sa vie len málo, a to napriek tomu, že skúmaví bádatelia poľsko-českých vzťahov na poľskej i českej strane sa ju pokúšali zrekonštruovať. Je isté, potvrdené v korešpondencii (v liste Čelakovského Kamarytovi), že Mickiewicz sa stretol s Václavom Hankom, knihovníkom Českého múzea a Ladislavom Čelakovským. Podľa neskorších správ Václava Friča sa mohol stretnúť aj s Josefom Jungmannom a Antonínom Marekom. Ostatné sugerované stretnutia sú už veľmi otáznne. Podľa Friča dostal Mickiewicz ako dar od Václava Hanku *Rukopis Kralovodvorský* a Kollárovu *Slávy dceru*. (Uvádzam podľa: BATOWSKI, 1956, II: 32–42.)

To, že poľský básnik na list nereagoval, však ešte neznamenalo, že autora *Slávy dcery* ignoroval. Mickiewicz, ktorý ašpiroval na prezentáciu slovanských literatúr, nemohol vynechať dielo Kollára, ktorý bol v centre vtedajšej slovanskej elity. Niekoľko týždňov po prijatí jeho listu mu venoval polovicu zo spomínanej 4. prednášky tretieho kurzu. K *Slávy dcere* sa ešte vrátil na začiatku piatej prednášky, kde uviedol preklad *Predspevu* so skromným komentárom, že je to najkrajšie z Kollárových diel. Tak ako som spomenula, dá sa to považovať za konkrétnu odpoveď na Kollárov list.⁵

Nerealizovaná slovanská vzájomnosť

V monografii venovanej Mickiewiczovi poľská znalkyňa jeho tvorby Zofia Stefanowska píše:

„Parížske prednášky sú dodnes chúlостivým dielom, čiastočne preto, že sa nehodia k vzorcom, podľa ktorých je zvykom usporadúvať históriu romantického myslenia. Na základe fragmentov textu je možné zostaviť vzorce o revolučnej povahe Mickiewicza a použiť ďalšie citáty na jeho charakterizáciu ako konzervatíva – celok nemožno definovať jednoznačným termínom“ (STEFANOWSKA, 2001: 278).

Na adresu prednášok bolo vyslovených veľa obvinení, kritici vytýkali poľskému básnikovi mnohé chyby, nepresnosti a vážne medzery. Mickiewicz sa vo svojom komentári k *Slávy dcere* taktiež nevyhol niekoľkým chybám a určitej vecnej nonšalancii. Svedčí o tom napríklad nesprávne datovanie *Predspevu* (básnik naznačuje, že vznikol po napísaní celej básne), alebo počet uvedených sonetov („je ich 700 alebo 800“), aj keď v skutočnosti, ako vieme, ich vo vydaní z roku 1832 bolo 615. Takýchto prekrútení je viac, ale nie sú také dôležité.

5 Treba podotknúť, že hoci sú tieto prednášky najucelenejším vyjadrením Mickiewiczových názorov na Kollárovu tvorbu a Kollárov postoj, nie je to jediné miesto, kde poľský básnik Kollára spomína. Nebudem citovať všetky zmienky, ale stojí za spomenutie, že už v prvej prednáške druhého kurzu sú informácie o rozprave *O slovanskej vzájomnosti* so zaujímavým postrehom: „Aby nikoho neurazil, vydal túto prácu v nemčine a francúzštine“ (MICKIEWICZ, 1997: 12). Mickiewicz sa mylil, pokiaľ ide o francúzsku verziu, nespomenul českú. V ďalšej prednáške Mickiewicz spomína jeden z básnikových aforizmov. To by potvrdzovalo jeho skorší záujem o Kollárovu tvorbu, ale aj znalosť prvého vydania *Slávy dcery* (aj keď by ju básnik neskôr stratil).

Táto nepresnosť v citovaní faktov, ako aj často chaotické zloženie prednášok vyplývalo zo spôsobu ich vedenia: Mickiewicz prednášal spamäti iba na základe voľných poznámok (WEINTRAUB, 1998: 281).

Pri pohľade na Kollárovo dielo stredobodom jeho pozornosti je slovanská otázka. Básnik-profesor sa však vo svojich poznámkach nevyhýba ani hodnoteniu estetickéj stránky básne. Hodnotenie estetickéj roviny diela bolo rozhodne priaznivé. Mickiewicz dokonca píše, že „ide o nový typ súčasnej literatúry“. Porovnáva Kollára s Petrarchom, zdôrazňuje jednoduchosť jazyka a čistotu formy. V súlade s princípmi romantického zhodnocovania tvorivých činov vysoko oceňuje skutočnosť, že ide o dielo, ktoré vyjadruje básnikove osobné pocity, jeho citové zapojenie do záležitostí národa a Slovanstva a zároveň vyzdvihuje jeho skutočne vlastenecký tón. Ako sám píše: „Sú to nádherné básne vo svojej čistote formy a jednoduchosťi“ (MICKIEWICZ, 1998: 40). „Plná dramatického napätia“ (MICKIEWICZ, 1998: 41). V súlade s názorom, ktorý panuje dodnes, ocenil prvé tri spevy, zatiaľ čo štvrtý a piaty kritizoval a považoval za „najsľabšiu časť básne“.

Tak ako som už uviedla, do posudzovania estetických hodnôt Mickiewicz vpletá poznámky týkajúce sa ideového obsahu básne. Pri komentovaní poznámok poľského básnika nesmieme zabúdať, že ide o etapu v jeho duchovnej biografii, v ktorej už reflektuje kultúrnu jednotu Slovanov a ich mesiašske poslanie (HOFFMANN-PIOTROWSKA, 2014: 44), čo určite ovplyvnilo jeho hodnotenie Kollárovej básne a schvaľovací postoj k slovanskej myšlienke v nej obsiahnutej. Básnik-profesor píše:

„Kollár je zamilovaný do idey a národnosti. Jeho milienka Laura, ktorú všade hľadá, ktorú oplakáva a ospevuje, je Slovanstvo. Nejde však o poetickú hru alebo výmysel; Kollár sa tejto myšlienke skutočne venuje, podniká výlety za pamiatkami, pokúša sa stretnúť s vedcami, srbskými spisovateľmi, pripomínať im ich spoločnú vlasť a dodávať odvahu tým národom, ktoré sú utláčané Turkami, Maďarmi a Nemcami. Vytvoril skutočne vlastenecké dielo“ (MICKIEWICZ, 1998: 39–40).

Je však potrebné zdôrazniť, že jeho hodnotenie Kollárových postojov je v rozpore s vyhláseniami samotného Kollára, ktorý odmietal

pripisovanie mu snáh o politickú jednotu.⁶ Podľa Mickiewicza má slovanská vzájomnosť v konečnom dôsledku viesť k vytvoreniu spoločného štátu. Píše: „Vždy sníva (Kollár – J. G.) o slovanskej jednote; je to jeho milovaný ideál; chcel by všetkým kmeňom vštepiť túžbu po vytvorení slovanského štátu.“ Kollárova kultúrna jednotu, alebo – ako to pomenúva Robert Pynsent – slovanský nacionalizmus, vyústila v Mickiewiczovej predstave do jednoty politickej. Mickiewicz nebol osamotený v takýchto názoroch. V Poľsku panoval všeobecný názor, že, ako píše Batowski, „dôsledkom Kollárovej doktríny o zvyšovaní kultúrnej fúzie môže byť aj politická aspirácia“ (BATOWSKI I, 1956: 84).

Rovnako zjednodušené vníma Mickiewicz v tomto čase tradičnú opozíciu slovanský – neslovanský, ktorá je, samozrejme, časťou Kollárovoho projektu. Pripisujúc Kollárovi negatívny postoj k neslovanským ľuďom/národom, nesnaží sa preniknúť hlbšie do pozadia, ale zostáva v emocionálnej rovine: „Neustále nenávidí Maďarov, Nemcov, všetko, čo je neslovanské; vrhne do pekla Francúzov, ktorí spálili Moskvu a zničili slovanské pamiatky, pretože najdrahšie sú mu pamätihodnosti, budovy a kostoly...“ (MICKIEWICZ, 1998: 43).⁷

V ďalšej časti vývodu sa ocitáme zoči-voči problému, ktorý je neoddeliteľným aspektom Mickiewiczovej historiozofie: je to otázka úlohy Ruska v slovanskom svete. Mickiewicz vníma Kollárovo nádeje vkladané do Ruska – ako to definuje – v hmotných dimenziách, nie v duchovných. A takáto dimenzia mu je cudzia. V roku 1842, keď sa na jeho prednáškach objaví česká otázka – spomínaná 4. prednáška bola napoly venovaná Kollárovi a napoly grófovi Lvovi Thunovi, bol Mickiewicz aktívnym členom *Kruhu Božej veci* zameraného na duchovnú prácu a mravné zdokonaľovanie. Duchovný rozmer činov, ktoré by „pozdvihli svet z ruín“ (HOFFMANN-PIOTROWSKA, 2014: 77), bol zakomponovaný do jeho myslenia od tridsiatych ro-

6 Téza o apolitickosti Kollárovoho konceptu je prítomná aj u súčasných bádateľov. Napríklad Tibor Pichler píše: „(Kollár – J. G.) svoj kultúrny slavizmus definoval ako apolitický“ (PICHLER, 1998: 44).

7 Zaujímavú interpretáciu opozície slovanský – neslovanský, prenesenú do roviny „skrytých koloniálnych praktík“, predstavuje článok Petra Kášu *Od zaklęcia do wyzwolenia. Próba postkolonialnej interpretacji wybranych tekstów poetyckich z początków słowackiego romantyzmu (Jan Kollár i Ludovít Štúr)*, publikovaný v zborníku *Romantyzm środkowoeuropejski w kontekście postkolonialnym*, č. 1.

kov 19. storočia. V štyridsiatych rokoch bol jeho politický projekt mimoriadne vycibrený a zároveň aporetický: básnik v ňom videl miesto pre Rusko, ale morálne znovuzrodené, „zbožštené“ („przebóstwione“), ako to nazval Towiański. Nebola to teda jeho materiálna sila, ale duchovný potenciál, ktorý dal Rusku šancu byť zahrnuté do misie Slovanov. Nesmieme zabúdať, že poľský bard neustále prechádzal duchovnými zmenami, hľadal nielen riešenia pre súčasnú cirkev, cesty svojej vlastnej religiozity, ale predovšetkým sa angažoval v debatách, ktoré riešili budúcnosť národa, zameriavali sa na problémy jeho ideovej a náboženskej obnovy. Tu sa otvára ďalšia sféra konfrontácie medzi názormi oboch básnikov, ktorá však presahuje rámec načrtnutého príspevku.

Mickiewicz, komentujúc Kollárovo postavenie v českom prostredí cez prizmu svojich myšlienok, stavia ruskú otázku do dosť krkolomného myšlienkového konštruktú. Tvrdí, že český národ nezdieľa Kollárovo stanovisko, čo má za následok nízku popularitu jeho diel. Píše:

„Český lid nikdy nechcel prijať materialistickú myšlienku básnika: národ ako celok sa nikdy nechcel opierať o Rusko: hoci sa nesnažil znovu získať svoju národnú existenciu, radšej čakal, nikdy však nevyhlásil, že Rusko je pre Slovanov jediná nádej, ktorá im ostala. Preto sa nikdy nespievali Kollárove sonety; verný obraz želaní a túžob slovanského ľudu v nich nebol viditeľný“ (MICKIEWICZ, 1998: 43).

Toto konštatovanie je zjavne v rozpore s realitou a je ťažké povedať, odkiaľ sa u Mickiewicza vzala takáto optika. Možno to bol výsledok už spomínanej dosť plytkej znalosti českých záležitostí. Pre Kollára bolo toto akési vylúčenie z národného imaginária, popieranie jeho väzieb na prostredie, kameňom urážky. V prednáške zaznelo ešte niekoľko ďalších vyhlásení Mickiewicza o nedostatku popularity Kollárových diel v Poľsku aj v slovanskom svete. „Poliaci nečítajú jeho diela,“ píše Mickiewicz, „Rusi nepoznajú ani jeho meno“ (MICKIEWICZ, 1998: 39). Mickiewicz sa samozrejme mýlil, pretože Kollárovo meno a jeho diela boli v poľskom prostredí známe. Dokonca vraj skôr ako meno Mickiewicza v Čechách.

Kollárovu reakciu na Mickiewiczovu prednášku prináša jeho list Antonínovi Marekovi.⁸ Kollár v ňom vyjadril svoje sklamanie, ba až rozhorčenie, nevšímajúc si celkovo priaznivý tón Mickiewiczovho komentára a vysoké hodnotenie básne. Citujeme jeho slová *expressis verbis*, považujúc ich za sponu, ktorá zopína nerealizovanú „slovan-skú vzájomnosť“.

„Před včerem dostal jsem z Paříže (podobno od samého pana Mickiewiče) steno-grafované čtení v Collegi de France, Mardi le 27 Decembre 1842, o mně, hraběti Thunovi a Čechách. Křivé jest to stojiště, z něhož Poláci, i sám tento tak vysoce stojící muž na nás hledí. Kolik tam chyb, přeháhlení, předsudkův, anobřž úplné-ho nás a našich okoličnosti neznání. Mne jmenuje professorem, vlasti nemajícím (p. Mickiewicz sám vyhnanec), já prý sobě ošklivím a proklinám (dětěst) všechny Maďary a Němce, anobřž prý vše, co slavjanem není. Jakováto zlobivost či hlu-post? Co s nás bude při takových augurov?“⁹

Kollár sa už viac nepokúšal nadviazať kontakty s Mickiewiczom. Mickiewicz občas Kollára spomínal. Ale k výmene názorov sa už nedostali.

Bibliografia

- BATOWSKI, Henryk, I, 1956, *Mickiewicz jako badacz Słowiańszczyzny*, Wrocław: Ossoli-neum.
- BATOWSKI, Henryk, II, 1956: *Przyjaciele Słowianie*, Warszawa: Spółdzielnia wydawni-cza „Czytelnik“.
- HOFFMANN-PIOTROWSKA, Ewa, 2014: *Święte awantury. Orto- i heterodoksje Adama Mickie-wicza*, Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- KÁSA, Peter, 2017: „Próba postkolonialnej interpretacji wybranych tekstów poetyc-kich z początków słowackiego romantyzmu (Ján Kollár i Ľudovít Štúr)“, in: *Romantyzm środkowoeuropejskich w kontekście postkolonialnym*, cz. I., red, KUZIAK, Michał i NAWROCKI, Bartłomiej, Warszawa: IBL PAN, 295–319.
- MICKIEWICZ, Adam, 1998: *Literatura słowiańska. Kurs trzeci*, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik“.
- MICKIEWICZ, Adam, 1997: *Literatura słowiańska. Kurs drugi*, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik“.

8 Prepis prednášky pravdepodobne dostal Kollár prostredníctvom Zacha, ale nie je vylúčené, že z iniciatívy Mickiewicza.

9 Kollárov list Antonínovi Markovi z 23. V. 1842. <http://www.digitalniknihovna.cz/nm/periodical/uuid:bc977670-73a0-11e1-b2d9-000d606f5dc6>.

- PICHLER, Tibor, 1998: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava: Veda.
- PYNSENT, Robert, 1996: *Pátrání po identitě*, Praha: H&H.
- STEFANOWSKA, Zofia, 2001: *Próba zdrowego rozumu*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- WEINTRAUB, Wiktor, 1998: *Poeta i prorok. Rzecz o profetyzmie Mickiewicza*, Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- „Časopis Českého Musea“, 1887, roč. LXL, 70–71.
- <http://www.digitalniknihovna.cz/nm/view/uuid:ba6d-1c60-73a0-11e1-945e-000d606f5dc6?page=uuid:37754ed0-72d9-11e1-962a-000d606f5dc6>

ZO ZAKLIATIA K VYSLOBODENIU (Podoby politickej angažovanosti vo veršoch Jána Kollára)¹

PETER KÁŠA

Abstract: In the study, we analyze J. Kollár's book debut *Básně* (1821), but also the appealing and politically engaged poem *Vlastenec*, which spread in depictions as samizdat. After a short time in Buda, an expanded version of these poems, also known as the first edition of *The Slávy dcera* (1824), was published. It is a composed cycle of sonnets from the introductory elegiac poem *Předzpěv*, which together with the poem *Vlastenec* defines in the basic features two poles of Kollár's authorial strategy: ideology and moral principles of Slavic nationalism and romantic imagery. The symptomatic feature of both texts is the allegorical double image of Slavia: the cursed and mourning Slavic landscape and the goddess of the Slavs. The world it represents is built on exposed emotions as well as intense engagement of the lyrical subject.

Keywords: Jan Kollár's poetry, Slavic, romantism, political commitment, liberation

Od roku 1791 začal v habsburskej ríši platiť zákon, ktorý garantoval Uhorsku vyšší stupeň autonómie a nezávislosti. V ďalšom desaťročí prijal snem aj niekoľko jazykových zákonov, transformujúcich maďarčinu do pozície dominantného štátneho jazyka, ktorý postupne prenikal do štátnej administratívy i vzdelávania. Pre nadpolovičnú väčšinu obyvateľov Uhorska však bola maďarčina cudzím jazykom, ktorá sa v porovnaní s nemčinou a najmä s latinčinou autenticky viazala iba na etnikum najmä z centrálnych častí krajiny. V porovnaní s osvietenským modelom spravovania štátu to bol aj pre slovenskú vzdelaneckú elitu krok späť a prejav nespravodlivej jazykovej a etnickej diskriminácie. Bol to začiatok a prvý signál postupnej jazykovej a kultúrnej maďarizácie okrajových a dominantne etnicky nemaďarských oblastí uhorského kráľovstva. Z pohľadu maďarskej/uhorskej aristokratickej politickej elity to bol nevyhnutný krok k budovaniu silného, nezávislého a jednotného Uhorska.

1 Príspevok je výstupom riešenia projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*, ktorý sa rieši na FF UPJŠ v Košiciach.

Tento nový model spravovania štátu diverzifikuje spoločnosť na vládnučích a ovládaných, a to nielen v sociálnej, ale aj v etnickej oblasti. Vznikajú nové spory a polemiky o používaní jazykov a mení sa aj harmonický charakter spolužitia jednotlivých etník. V maďarčine sa pojmy „Maďar“ a „Uhor“, „maďarský“ a „uhorský“ tradične významovo neodlišujú, takže automaticky sa prenášajú aj do nového nacionalistického diskurzu. Slová ako „maďarskosť“ a „maďarský“ odkazujú celkom prirodzene na tradičné väzby k multietnickému štátu Uhorsko. V slovenčine sa od začiatku 19. storočia začína prísne diferencovať prirodzená etnicita (maďarský, Maďar) a politicko-administratívna štátnosť (uhorský, Uhorsko). Znamená to, že každý Maďar bol aj Uhor, ale nie každý Uhor bol aj Maďar.

V slovenskom romantickom diskurze malo slovo „uhorský“ neutrálne konotácie (tradičné vlastenectvo, patriotizmus), ale maďarskosť sa stále viac spájala s aktuálnymi tendenciami o maďarskú jazykovú supremáciu. Maďari sa tak v očiach mnohých vzdelancov menili na nepriateľov, ktorí iba novými metódami pokračujú v netolerantnej politike, ktorú začali koncom 10. storočia zaujatím „novej domoviny“, zničením Veľkej Moravy a vytvorením Uhorska. Pravda, túto civilizačnú prevahu deklarovali aj mnohí spisovatelia, etnickí Maďari, ktorí sa tak v multietnickom Uhorsku identifikovali s vyvoleným nadradeným etnickým spoločenstvom, ktoré v geografickom priestore Karpatskej kotliny plní civilizačnú misiu. Byť etnickým Maďarom sa považovalo za privilégium. Novú politiku spravovania štátu však odmietala veľká skupina slovenských evanjelických vzdelancov, medzi ktorými sa vynímali Ján Kollár, Pavel Jozef Šafárik a Ľudovít Štúr.

Nová spoločenská štruktúra „my“ Maďari a „oni“ Nemaďari bola akceptovaná z oboch strán. Pestoval sa pocit maďarskej etnickej nadradenosti a vyvolenosti oproti spoločenstvu ztročených slovanských plebejcov. Pre maďarských vzdelancov znamenal silný maďarský jazyk existenciálnu hodnotu bytia či nebytia etnického i politického národa, ktoré bolo spojené s mnohými neistotami. Trauma maďarskej elity mala charakter boja o prežitie medzi Nemcami a Slovanmi. Obraz kolonizovaného Poľska bolo najmä po roku 1831 pre maďarské spoločenstvo zdvihnutým prstom a signá-

lom ostražitosti najmä voči slovanským aktivistom. Rozmach pro-ruského slovanofilstva v Uhorsku mohol podľa ideológov maďarského nacionalizmu zastaviť alebo aspoň pribrzdiť iba nekompromisný postup maďarizácie Uhorska.

Uhorská spoločnosť sa v prvých dekádach 19. storočia ocitla v kríze. Proti sile inštitúcií, armády a politiky vystupovali slobodomyselné heslá a gestá liberálnych romantických vzdelancov a básnikov, ktorí populárne ideály francúzskej revolúcie prenášali do jednotlivých národných spoločenstiev. Podobne aj v myšlienkových kruhoch mladých Slovákov sa objavujú idey moderného etnického nacionalizmu ako „istého štýlu myslenia, ktorý charakterizuje horlenie za ´my´ a entuziazmus identity“ (PICHLER, 2009: 243). Iniciátorom tohto hnutia bol aj Ján Kollár, ktorý horlivo a so zanietením vytváral idealizovaný až mýtický obraz Slovanov. „Kollárov mýtus je usmernený, zacielený k istým konkrétnym spoločenským cieľom, ktoré sa vo sfére praxe spätne mýtizujú. Kollárov mýtus je totožný s irealitou slovenskej reality“ (ŠTEVČEK, 1993: 190). Slovenská identita sa nemohla prezentovať v tradičných a všeobecne akceptovateľných inštitucionalizovaných rámcoch, ale iba vo figuratívnych a iluzórnych obrazoch spomínania či vizionárstva. Kríza identít sa však prejavovala na širších platformách, čo vyjadruje aj sonet č. 321 zo *Slávy dcery* (Spev III, časť *Dunaj*):

„Do zlých časů, Bůh to s nebe vidí,
Naš živobytí upadlo,
Až se strašné jejich zrcadlo
Ruka očím odekrýti stydí

Zmatek točí krajín běh i lidí
Duch má závrat, srdce uvadlo,
Ba ó nové světa divadlo,
Sám již sebe rozum nenávidí,

Se svobodou válčí nesvoboda,
Pravda sluje nyní neštěstí,
A cnost ředne jako stará móda

Nejhorší pak ta jest chyba věku,
Že ač cítí osten bolesti,
Nemoc tají a smích činí z léku.“ (KOLLÁR, 1952: 185)

Slováci, ktorí sa dlhé stáročia prezentovali ako „Sclavus Hungaricus“ teda „uhorskí Slovania“, si museli celú prvú polovicu 19. storočia hľadať a definovať svoju novú kolektívnu identitu dovnútra i navonok. Traumu z absentujúceho vedomia slovenskej kolektívnej identity čiastočne zjemňoval pocit stability vo väčšom konfesionálnom československom protestantskom spoločenstve, ako aj vo virtuálnom Slovanstve, teda v spoločenstve slovanských etníc. Boli to dve alternatívy slovenskej kolektívnej identity voči tradičnému uhorskému vlastenectvu. Nakoniec, slovenské filiácie v Kollárovom slovenskom diele písanom po česky akcentovali a potvrdzovali takmer všetci interpreti jeho diela. Pregnantne to vyjadril aj T. G. Masaryk (1990: 56): „Slovenský vplyv u Kollára sa cíti aj v ohlase maďarského útlaku Slovákov. Útlak znášali Slováci preto tak zle, že Maďari pre svoju hegemoniu nemali iný dôvod než moc.“

Slovenská literárna história vždy zdôrazňovala prirodzené česko-slovenské a slovensko-slovenské impulzy pri formovaní slovenského romantizmu. Práve Kollárova jedinečná poetika národného klasicizmu s romantizujúcimi prvkami smútku a pátosu pôsobili inšpiratívne (PIŠŤ, 1974: 20). Jeho novátorské a dynamické texty vnášali do spoločenského života nový entuziazmus, ktorý posilňoval národné vedomie a spoločenský štatút slovenských evanjelikov, ale prinášal aj impulzy romantického umeleckého štýlu. Za typické emblematické znaky Kollárovej poetiky možno považovať mýtizujúci príklon a tematizáciu raného stredoveku, akcentovanie vypätej citovosti ako intertextuálneho spojenia s prestížnymi filozofickými a básnickými dielami nemeckej proveniencie.

Vstup Jána Kollára do literárneho a verejného života je potrebné reflektovať v kontexte krízy celoeurópskych duchovných hodnôt, širokej dynamizácie a reforiem tradičných sociálnych štruktúr. Po francúzskej revolúcii, napoleonských vojnách a viedenskom kongrese v roku 1815 bola stabilita starých monarchistických režimov iba ilúziou. Vzdelanci a intelektuáli zo stredných a nižších sociálnych vrstiev prezentovali túžbu po spravodlivejšom svete slobodných národov. Znaky krízy subjektu, vyplývajúce z napätia medzi normatívnou štátnou politikou a prirodzenou individuálnou a národnou slobodou, boli prítomné aj v ranej básnickej tvorbe J. Kollára.

Do literárneho života vstupuje slovenský básnik latinskou školskou elegickou básňou *Deploratio praesentis status Hungariae* (Nárek nad súčasnými pomermi v Uhorsku, 1812). Slovenský preklad tejto

latinskej elégie vyšiel vo voľnom preklade Zuzany Kákošovej ako súčasť štúdie v zborníku vydanom pri príležitosti 200. výročia narodenia J. Kollára (ROSENBAUM, 1993: 93–94). V básni sa tvorivo rozvíja a modifikuje nielen štandardná elégia, ale aj emblematický topos reálnej vlasti – uhorskej krajiny, „Rex Hungariae“. Na tieto kontexty a súvislosti „od nářku Uher k nářku Slávie“ prvý raz a s prenikavou analýzou poukazuje R. Kiss Szemán (2014: 69–86).

Knižný debut J. Kollára vyšiel v Prahe s názvom *Básně* (1821), ale radikálne apelatívna a politicky angažovaná báseň *Vlastenec* sa do výberu nedostala, ale rozširovala sa v odpisoch ako samizdat. Po krátkom čase v Budíne vyšla rozšírená verzia týchto básní, známa aj ako prvé vydanie *Slávy dcery* (1824). Ide o komponovaný cyklus sonetov s úvodnou elegickou básňou *Předzpěv*, ktorá spolu s básňou *Vlastenec* vymedzuje v základných znakoch dva póly Kollárovej autorskej stratégie: ideológiu a mravné princípy slovanského nacionalizmu a romantickú obraznosť, ale rovnako aj podoby politickej angažovanosti.

Symptomatickým znakom oboch textov je alegorický podvojný obraz Slávie: zakliatej a smútiacej slovanskej krajiny i bohyne Slovanov. Svet, ktorý reprezentuje, sa buduje na exponovaných emóciách, ako aj na intenzívnej angažovanosti lyrického subjektu.

Báseň *Vlastenec*, ktorá je preniknutá etnickým entuziazmom, vzniká z intenzívneho napätia medzi „my“ a „oni“. Odkazuje na dobovú politickú situáciu a kóduje výrazné elementy koloniálneho syndrómu. V úvodnom verši zapálený lyrický subjekt priamo mierí na pokrytco a krikl'úňov, ktorí iba učenecky opakujú prázdne slová a frázy o vlasti: „Mlčteže už raději, pro Boha, křiklouni daremní“ (KOLLÁR, 2009: 47). Ale rovnako je to obžaloba a odmietnutie konformizmu a pohodlného meštianskeho života, ktoré zotročujú ducha a sú márne ako ženské vzlyky a slzy: „Nic tu chabé lkání, nic řeč neprospěje prázdna“ (KOLLÁR, 2009: 47). Oproti tomu sa apeluje na „zmužilé srdce a čin“. Práve takýto lyrický subjekt odkazuje v 15. až 18. verši „slepej“ Európe, aby si všímala bojovné srdce Slovanov a ich túžbu po spravodlivosti:

„Pryč tedy křik, meč sem do pravé, do levé mi korouhev
dejte novou, ať též umru za národ a vlast.
Za mnou nezcižená řícejte se, srdce slavianská,
Ať čeho Európa všímati nechce, čije.“ (KOLLÁR, 2009: 47)

S podobnou apelatívnou dikciou pracuje autor priebežne v celej skladbe a udržiava tak stabilnú úroveň emocionálneho napätia v celej básni. Jedine obetavé vlastenectvo garantuje právo jedinca na existenciu v národnom spoločenstve.

„Učte se tam, za milou jak žítí a mřítí sluší vlast:
Nechce li – klíd'te z lůna jejího se přečl!“ (KOLLÁR, 2009: 48)

Rovnako sa aj v tejto básni prezentuje variant slovanského mýtu cez potvrdzovanie „dobrých vlastností Slovanov“, ako je selankovitý usadlý život a mierumilovnosť. Básnik to prezentuje cez kontrastné obrazy a na pozadí otvorenej kritiky expanzívneho Západu:

„Však my ušlé za moře k bídným rudy loupiti Indům
nechceme, nic Peru, nic Mexika kletby do nás:
necht' se pro východu rvou kořen! a šperky kramáři,
hodno – li medle, by dvou krev za to tekla světů?“ (KOLLÁR, 2009: 47)

Hneď po týchto veršoch, teda v kontexte koloniálneho diskurzu, sa objavuje aj požiadavka na minimálne prirodzené právo Slovanov riadiť a organizovať si svoj svet prostredníctvom štandardných inštitúcií – vlasti a obce: „My dražších pokladův, my vlastní národu práva,/my chceme vlast a obec“. Apelatívna báseň je aj obrazom túžby po spravodlivej sociálnej premene, kde by sa slovanské etnikum odpútalo a vystúpilo zo stavu detstva a nezrelosti (otrockej závislosti) a vstúpilo medzi dospelé slobodné národy:

„Věčně li děcko budem? Veliký bez národu národ?
Vlastenec, an co Cikán, an co Žid obce nemá?
Měj Němec, Anglia měj, Frank, Vlach měj své meze vlasti,
Kým slávskou právem k své vy taháte roli?
Důvody vlády hledáš? Kde je větší vo světě národ?“ (KOLLÁR, 2009: 48)

V tejto básni sa kolektívna nacionálna identita veľmi výrazne prezentuje v intenciách koloniálneho diskurzu. Cudzí nepriateľ, nadradený hegemon a vládca je abstraktný, nie je konkrétne pomenovaný ani na jednom mieste. Štatút Slovanstva má však jasné a čitateľné kontúry cez alegorický obraz holubičieho národa, ktorý je ohrovaný cudzími jastrabmi. Rovnako je to však obraz zabudnutého

a ignorovaného spoločenstva, ktoré je odsúdené na žobranie o svoje práva. V tejto básni sa však jasne akcentuje, že skutočným zmyslom slov je výzva k činu a finálny čin, ktorý smeruje k oslobodeniu a získania moci. Lyrický subjekt na konci privoláva mýtického bojovníka Briaréa z Homérovej *Iliady*, aby vyslobodil zakliatu Sláviu:

„Sám za tě bych v prudkém bojuje směle ohnu mladosti,
Otčino, roztřískal pouta, jež úpně nosíš:“ (KOLLÁR, 2009: 48)

Kollárova báseň *Vlastenec* je alegorickou básňou o nepísaných, ale prirodzených právach jedinca a kolektívu búriť sa a bojovať za slobodu a spravodlivosť. Je to obraz radikálneho vzdoru proti meštianskej pohodlnosti a konformizmu, ale aj odkaz na skryté koloniálne praktiky moci v civilizovanej Európe. Sú to veľmi priame odkazy na aktuálnu antitézu „slovanský versus neslovanský“, ako aj na nezmieriteľný spor medzi západoeurópskou hegemoniou a slovanskou pokorou a poddanosťou. Básnikova horlivosť a zápal postupne prerastá do sofistikovanejšej podoby analýzy a diagnózy Slovanstva ako reálneho problému „etnickej divergencie medzi vládcami a ovládanými“ (PICHLER, 2006: 34–42).

Báseň *Předzpěv*, o ktorej sa často referuje ako o autonómnom diele, je prirodzenou súčasťou akejsi elegickej invocácie k prvému vydaniu skladby *Slávy dcera* (1824). „*Předzpěv* vyniká výrazovou hutnosťou a niet v ňom jediného zbytočného slova. Nie je len elégiou nad zánikom slovanského živlu v polabskom a pomoranskom kraji, ale predovšetkým je akýmsi kódexom Kollárovhovho ideového presvedčenia a jeho hodnotového systému“ (ŠMATLÁK, 1999: 29). V základných rámcoch je nespochybniteľné, že ide aj o afirmatívny intertextuálny dialóg s nemeckým filozofom J. G. Herderom. Práve jeho krátka, ale populárna historicko-vizionárska reflexia o slovanských národoch tak získava vznešenú básnickú formu, nový emocionálny náboj a tým aj širšiu a efektívnejšiu recepčnú škálu.

Po prvých veršoch sa ukazuje evidentný ústup od priamych odbojných výziev, ktorými bola presýtená vyššie interpretovaná báseň *Vlastenec*. Možno to vysvetliť obavou z cenzúry, ale aj umeleckou zrelosťou, teda zámernou modifikáciou obraznosti. Exponovaná emocionalita a národnobuditeľský zápal sa však z textu nevytrá-

cajú. Razantnú angažovanosť a zápal lyrického subjektu pociťuje čitateľ veľmi intenzívne. Vďaka bohatstvu a variabilite výberu umeleckých prostriedkov sa rozširuje recepčná emočná škála. Forma je síce presná, ide o konvenčný časomerný elegický distichon, ale v obsahovom zameraní sa autor konfrontuje s elegickosťou ako životným pocitom. Naznačuje tak limity starej umiernenosti a možnosti nového, už romantického činu, podobne ako v básni *Vlastenec*. Táto romantická podstata *Slávy dcery* sa však v interpretáciách postupne zastrela a Kollárova romantickosť sa stala nejednoznačnou, teda „latentnou a predčasnou“ (ZAJAC, 2011: 80). *Předzpěv* má čistú klasicistickú formu elegického disticha, ale je romantický obsahom i obraznosťou. V tomto smere je symptomatické už základné kompozičné rámcovanie. Najčastejšie citovaný a deklamovaný prvý verš signalizuje celkom jasnú a štandardnú učebnicovú elegickosť:

„Aj zde leží zem ta, před okem, mým smutně slzícím,
Někdy kolébka, nyní národu mého rakev.“ (KOLLÁR, 1952: 16)

Ale záverečné verše už narážajú na túto poetiku a sú takmer kritikou elegickosti ako (aj životného) štýlu: smútiaceho gesta a elegickej lamentácie. Nahrádza ju apelatívna výzva k činu a vizionárska obraznosť:

„Avšak umlkní tichá, na budoucnost patří, žalosti,
osluňeným rozptyl mráčky myšlének okem.
Najvětší je neřest v neštěstí láti neřestem,
ten, kdo kojí skutkem hněv nebe, lépe činí.
Ne z mutného oka, z ruky pilné naděje kvitne,
tak jen může i zlé státi se ještě dobrým.
Cesta křivá lidi jen, člověčenstvo svěsti nemůže,
a zmatenost jedněch často celosti hoví.“ (KOLLÁR, 1952: 48)

Dôležitým elementom, ktorý sa vo všetkých interpretáciách vyzdvihuje a zdôrazňuje, je spôsob poetického modelovania slovanského etnického priestoru vo svojej synchronnej i diachronnej variabilite (najmä KISS SZEMÁN, 2014; MACURA, 1995; TUREČEK, 2012). Pestrá škála poetickej sakralizácie vlastnej Zeme ako legitímneho životného priestoru (krajiny, domova, vlasti...) je formou budovania slovanského mýtu, mýtického priestoru. Tieto „sväté miesta“ zro-

du a umierania, stretávania živých a mŕtvych v časoch minulých a budúcich, majú výrazné existenciálne dimenzie a sú hodnotovo preferované. Rovnako sa však exponuje aj kľúčová antitéza medzi slávnou minulosťou a tragicickou prítomnosťou Slovanov, ale aj očakávaný obrat od západoeurópskeho konca k novému slovanskému začiatku. V týchto intenciách sú veľmi inšpiratívne interpretácie, ktoré odkazujú na biblické alúzie, najmä na starozákonnú Mojžišovu knihu *Exodus*, teda vyslobodenie židovského národa z egyptského otroctva a cesta do zasľúbenej zeme (KISS SZEMÁN, 2014: 141 – 165; TUREČEK, 2012: 152).

„Slovanské národy zaujímajú na zemeguli väčší priestor ako v dejinách,“ začína svoju stať J. G. Herder a naznačuje aj reálne hodnotové parametre slovanskej identity. Ich veľkosť a malosť (bezvýznamnosť) prezentuje nemecký filozof na protiklade minulej slávy a prítomnej biedy. Herder však nevytvára obraz anjelských Slovanov a satanských Nemcov, ale pripomína koloniálne aspekty, teda historickú realitu pri budovaní Európy: „Slovania boli dobromyseľní a v pohostinnosti až márnотratní, milovali slobodný dedinský život, ale boli poddajní a poslušní (...) to im nepomohlo proti útlaku, ale skôr k tomu prispelo“ (HERDER, 2003: 180). Nemecký filozof teda celkom reálne hodnotí kľúčové príčiny stáročnej poroby a diskriminácie Slovanov, „mäkkú povahu a otrockú poddajnosť“. Ako spravodlivý humanista a idealista však ponúka aj nádej a víziu: „Slovania predsa precitnú z dlhého a lenivého driemania a zbavia sa otrockých pút“ (HERDER, 2003: 180). Kollár tieto tézy vo výraznej miere rešpektoval, ale rovnako ich poeticky ozvlášťňoval, ale najmä ideologicky modifikoval. Na rozdiel od básne *Vlastenec*, tentoraz už priamo ukazuje na vinníkov a nepriateľov. Na prvom mieste sú Nemci:

„Zardi se, závistná Teutonie, susedo Slávy,
Tvé vin těchto počet spáchaly někdy ruky,
Neb kreve nikdy tolik nevyžil černidlaže žádný
Nepřítel, co vylil k záhubě Slávy Němec.“ (KOLLÁR, 1952: 16)

Na druhom odrodilci, Ťudia zaslepení, nečistí a falošní, ale rovnako nehodní svojho mena.

„Odrodilí synové sami však své matce začasťo,
Bič macechy hříšné oblizující, lají.
Nejsou ni Slované životem, nejsou ni Němci,
Půl toho, půl toho jen jak netopýři mají“ (KOLLÁR, 1952: 18)

Pri pozornom čítaní možno objaviť v Kollárových veršoch zaujímavé obrazy, ktoré takmer priamo a doslovne odkazujú na koloniálny kontext. Slovánsky svet sa prezentuje ako ponížená, zotročená a dlhodobo kolonizovaná periféria západného, najmä germánskeho sveta. Na štyroch miestach a v rozličných variáciách sa tak zobrazuje a potvrdzuje štatút slovánskeho sveta ako „kolonizovanej“ krajiny.

1/ Už v úvodných častiach musí čitateľ vyjadriť súcit s plačúcou bohyňou Slovanov, poníženou Sláviou, ktorej jemné ramená oťažievajú pod mužskou železnou vládou:

„Však času ten horší je člověk, jenž berlu železnou
v těchto krajích na tvou, Slávie, šíji chopil.“ (KOLLÁR, 1952: 15)

2/ Po priamej obžalobe germánskej expanzie nasleduje často citovaná pasáž o spravodlivosti – oslava slobody a zatratenie otrokára: „Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážití každou / ten, kdo do pout jíma otroky, sám je otrok.“ Zaujímavé je však aj ďalšie dvojveršie, kde autor naznačuje aj jemnejšie formy útľaku – kultúrnu a jazykovú kolonizáciu:

„Nechť ruky, nechť by jazyk v okovy své vázal otrocké,
Jedno to, neb nezná setřiti práva jiných“ (KOLLÁR, 1952: 16).

3/ V centrálnej časti sa objavuje veľmi emocionálny alegorický obraz včelína ako mierového slovánskeho spoločenstva napadnutý cudzím agresorom, ktorý ovládne priestor a fyzicky atakuje matku a deti:

„Jak včely med zavníc kradné se do oule cizího
hernou stádně a pak matku i dítky bijí:
Tak tu domu vlastní podroben pán, chytře mu vlezly
soused ovil těžký smutně o herdlo řetěz“ (KOLLÁR, 1952: 17).

4/ Podobne ako v básni *Vlastenec* Kollár opäť predstavuje reálne historické obrazy, ktoré priamo pomenúvajú kolonizátorské prak-

tiky imperiálnych mocností. Uvádza osmanskú kolonizáciu helénskeho Grécka a európske dobývanie Indie:

„Tak peleší v krajinách osmanské plémě helenských,
koňský na vznešené vsterkna Olympu ocas.
Tak porušil zisťný Europčan dva světy Indů,
za vzdělanost vzav jim cnost, zemi, barvu i řeč“ (KOLLÁR, 1952: 18).

V didaktických príručkách a učebniciach dejín slovenskej literatúry existuje všeobecne prijatá téza, že tvorba J. Kollára a najmä jeho idea slovanskej vzájomnosti výrazne ovplyvnila formovanie názorov mladšej, tzv. štúrovskej romantickej generácie. Zdôrazňuje sa najmä historický elegizmus a národná tematika, ktoré boli v ranom romantizme veľmi populárne a vytvárali prirodzený prechod medzi klasicizmom a romantizmom. Začiatok literárneho romantizmu nemá presné kontúry, skôr sa prezentuje v širších kultúrnych kontextoch národného hnutia alebo ako otvorený, vnútorne nekonzistentný a heterogénny estetický a ideový systém. Znamená to, že nová romantická poézia vznikala akoby živeľne. Vo svojej začiatočnej etape nemala svojich kodifikátorov, neexistoval teoretický model, ktorý by vysvetľoval, zdôvodňoval a bránil novú estetickú koncepciu proti starej.

V období romantizmu dochádzalo k základným zmenám textových stratégií a funkcií, ale aj k tvorbe odlišných literárnych a kultúrnych kontextov, k utváraniu rozdielnych foriem literárneho života, literárnych inštitúcií a literárnej prevádzky, k zmenám postavenia literatúry v kultúre. Treba zdôrazniť aj to, že princípy poetickosti boli organickým spojovacím článkom medzi oblasťou ideí a praktickým národným politickým programom. Kollár reagoval na európsku krízu po napoleonských vojnách nezvyčajne priamymi a apelatívnymi obrazmi útlaku a diskriminácie slovanských etník, ale otvoril aj skrytý problém slovanskej etnickej kolektívnej identity, teda slovanského nacionalizmu. Vyvolal rozruch a diskusie nielen medzi vzdelancami, ale aj v kruhoch mešťanstva a šľachty. Kollárovo názory a predstavy aktivizovali básnikov i vzdelancov najmä v slovenskom i českom prostredí. Jeho sugestívny spôsob „poetickej slavizácie“ nemeckého kultúrneho nacionalizmu bol aj akýmsi kultúrnym modelom ponúkajúcim nové estetické a ideové inštrukcie, normy a vzory pre novú romantickú generáciu.

Bibliografia

- HERDER, Johann Gottfried, 2003: „Slovanské národy“, in: *Listy na podporu humanity*. Praha: Český klub 2003, 179–181.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*, Praha: Akropolis.
- KOLLÁR, Jan, 1952: „Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích“, in: *Vybrané spisy Jana Kollára*. Svazek první. Praha: Československý spisovatel.
- KOLLÁR, Ján, 2009: *Dielo*, Bratislava: Kalligram – ÚSL SAV.
- MACURA, Vladimír, 1995: *Znamení zrodu*, Praha: H&H.
- MASARYK, Tomáš Garrigue, 1990: *Česká otázka*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- PICHLER, Tibor, 2009: „Národ, národnosti, štát: O politike etnického entuziazmu v stredo európskom kontexte“, in: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, Bratislava: VEDA.
- PICHLER, Tibor, 2006: „Problém etnickej divergencie vládcov a ovládaných u Jána Kollára“, in: *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny strednej a východnej Európy.
- PIŠÚT, Milan, 1974: *Romantizmus v slovenskej literatúre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- ROSENBAUM, Karol, 1993: „Literárne pozadie básnickej tvorby mladého Jána Kollára“, in: *Zborník štúdií (K 200. výročiu narodenia J. Kollára)*. Bratislava: VEDA.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1999: *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava: NLC.
- ŠTEVČEK, Ján, 1993: „Realita Kollárovo mýtu“, in: *Zborník štúdií (K 200. výročiu narodenia J. Kollára)*. Bratislava: VEDA.
- TUREČEK, Dalibor, 2012: „Krajina jako mytologický prostor: »Předzpěv« ke Kollárově Slavy dceři“, in: *České literární romantično*, Brno: HOST.
- ZAJAC, Peter, 2011: „Kollárovo nebo peklo raj“, in: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram – ÚSL SAV.

POKUS O POSTKOLONIÁLNÍ INTERPRETACI HUNGARIK V KOLLÁROVĚ CESTOPISU OBSAHUJÍCÍM CESTU DO HORNÍ ITALIE

RÓBERT KISS SZEMÁN

Abstract: The study attempts to give a colonial reading of Kollár's *Travelogue*, which helps to grasp the complicated Hungarian, German, Slovakian, Croatian, Slovenian and Italian ethnic system of relations of that age. We have built the topic on the results of the database *Hungarica in the life's work of Ján Kollár* (www.kollar.elte.hu): the *hungarica* revealed in *Travelogue* in fact constitute important crystallizing points of the text interpreted from a colonial viewpoint. In order to describe the colonial relations in the Habsburg Empire we define and apply the notions of the primary and secondary coloniser/colonisation. The description of the relationship of the colonised with the secondary coloniser is aided by a further pair of notions: within the group of *hungarica* we distinguish the notion of *magyaricum* which grasps the discussed phenomenon along the axis of diachrony-synchrony in the colonial discourse.

Keywords: travelogue as a genre, postcolonial discourse, colonialism in the Habsburg empire, nationalism in the 19th century, *hungarica* in Kollár's *Travelogue into Northern Italy*

Náš vědecký výzkum zahájený v roce 2017 pod názvem *Hungarika v díle Jána Kollára*¹ sloužil jako prostředek k vytvoření databáze, ve které jsme na základě textového rozboru emblematických Kollárových prací hodlali registrovat všechna *hungarika*, jež objemné dílo tohoto česky píšícího básníka slovenského původu a duchovního pastýře slovenského evangelického sboru v Pešti obsahuje. Podle naší badatelské hypotézy jsou tato *hungarika* k nalezení v textech všech žánrů Kollárova životního díla, v textech ze všech sfér života a kultury, a jejich zmapování významnou měrou přispěje k poznání uherského kulturního a politického dění v reformním období (které je obdobou českého národního obrození) i z hlediska národnostních menšin žijících v Uhrách, jemuž dosud maďarské vědecké kruhy

1 Tato studie byla napsána v rámci studijního záměru nazvaného *Hungarika v životním díle Jána Kollára* (označeného identifikačním číslem NKFI K-124873).

věnovaly pramalou pozornost. Zmíněný materiál jako předmět výzkumu zároveň nabízí skvělou příležitost k probádání otázky zakořeněnosti Kollárova životního díla ve střeoevropské půdě, což může být použito jako model při provádění dalších výzkumů obdobného typu.

V rámci mapování jsme v textovém materiálu Kollárova *Hornitalského cestopisu* (KOLLÁR, 1843) zaznamenali skoro 1000 hungarik,² což se v průměru rovná třem až čtyřem nálezům na jedné stránce. Největší frekvence hungarik se samozřejmě objevuje v pasáži pojednávající o uherském úseku cesty, ovšem „domácí“ poměry, města, měšťany či kulturní jevy využívá *Cestopis* jako referenční body i v Itálii, Tirolu a Německu. Zdůraznění této skutečnosti považuji za důležité proto, že ačkoli recepce české a slovenské odborné literatury v uplynulém půldruhém stu let analyzovala Kollárovo životní dílo z mnoha hledisek, teprve v několika nedávných letech (v neposlední řadě též díky výzkumům maďarské slovakistiky a bohemistiky) vyšlo jednoznačně najevo, že Kollár je tisícovým poutem spjat s maďarskými kulturními tradicemi a jeho dílo je významné i ve vztahu k hungaristice.

Předmětem mé studie budou tedy hungarika vyzdvížená z textu *Cestopisu*, která se pokusím interpretovat z neobvyklého a v odborné literatuře dosud chybějícího hlediska, konkrétně z hlediska kolonizace. Avšak dříve než se začneme zabývat tématem kolonialismu, musíme zde objasnit jednu speciální okolnost, která nás nutí pojem hungarikum upřesnit. V širším smyslu můžeme říci, že pojem hungarikum zahrnuje všechny národy, osoby, předměty, publikace atd., které lze z geografického, jazykového a kulturního hlediska spojit s historickým Uherskem. Zato pro etnické Maďary, maďarský jazyk nebo jevy moderního maďarského národního hnutí dosud hungaristika nepoužívala žádný odlišný pojem, neboť na Maďarsko po roce 1918 pohlížela jako na právního a kulturního nástupce dřívějších Uher. Naproti tomu nemaďarské národy žijící ve střední Evropě od sebe většinou striktně odlišují historickou a kulturní epochu na našem území před rokem 1918 a po něm. České a slovenské vědecké kruhy dělají rozdíl mezi adjektivy *uherský/uhorský*

2 Na titulním listu, na šesti stranách Předslowí, na dvou stranách Obsahu a na 256 stranách kmenového textu, ale bez přívazku, tedy celkem na 265 stránkách.

(v latinské variantě *hungarus*), to je odvozeno od historických Uher, a *maďarský*, které se používá ve vztahu k samostatnému Maďarsku v období po rozpadu Rakouska-Uherska.

Díla Jána Kollára už obsahují téměř jakousi předzvěst tohoto pozdějšího rozdílu; hungarika jsou u něho spojena převážně s historickými Uhrami, s alteritou, s díly a jevy, jejichž jazykem je latina nebo němčina, zatímco na etnické Maďary, na soudobá maďarská díla, na maďarskou kulturu, jazyk, politiku atd. pohlíží z principiálně jiných pozic. Proto také usoudil, že bude účelné z celkového rámce hungarik spojených s feudálně stavovským pojmem národa vyčlenit skupinu *magyarik* (vyslov *maďarik*) jako paralelu k národu chápanému v občansko-etnickém smyslu. Výraz magyarikum je rovnocennou obdobou pojmu slovacikum, croaticum nebo romanikum. A tak budeme s dvojicí pojmů hungarikum - magyarikum pracovat i my v této studii, ve které nejprve vymezíme okruh, v němž je používána, a potom po této dvojici sáhne jako po prostředku postkoloniální interpretace *Cestopisu*.

V kollárovském pojetí je tedy hungarikum obvykle kulturní dědictví patřící svým zrodem do historické minulosti, zatímco magyarikum souvisí s národními zápasy nedávné minulosti a přítomnosti. Hungarikum má svoje kořeny většinou v diachronii, zatímco magyarikum je svázáno převážně se synchronií. V tomto kollárovském systému je magyarikum nebezpečným nástrojem kolonizace - v naraci se k němu pojí nucený politický, etnický, jazykový a kulturní postoj, jak na to poukazuje tento příklad: Vypravěč se chystá vepsat několik pochvalných slov, a to česky, do knihy hostů veronského hostince U Zlaté holubice (Columba d'oro) na znamení spokojenosti s tamními službami. Má tak příležitost srovnat maďarské národní sebevědomí se slovanským pocitem méněcennosti. Při tomto srovnání vyjadřuje vztah Maďarů a Slovanů k okolnímu světu terminologií evokující nerovnost mezi otroky a otrokáři:

„Já zde do této, jako i jinde do podobných knih, napsal sem se w naši slawjanské řeči, nehledě na to, že prwní sem byl, který to učinil; powíli někdo, že tomu tam nikdo nerozumí; tedy odpowídám: říkajíli Maďari, jenž sotwy 3 milliony sylní jsau, při psání maďarských křestních listúw, wandrowných knížek a jiných písem ‚ať se prey jiné krajiny učejí maďarsky, aneb držejí sobě maďarské učitele a tlumače‘ - mnohem wíce to my, 80 millionúw silní Slawjané, říkati a činiti

můžeme složice již jednu ze sebe všechno plazivé pokorníčkování a otroctví, aby sme již více nedávali příčiny cizincům k podobným posměchům a deklamaciem, (...)" (KOLLÁR, 1843: 140).

Jak ukazuje i citovaná pasáž, nejprve poukáže na dominantní menšinu, která svým agresivním vystupováním a politickou mocí vnutí většině svoji vůli. Později, ale ještě na závěr výše znázorněného myšlenkového pochodu, kollárovska narace dokonce ožíví a pojmenuje postavu otrokáře:

„aby sme již více nedávali příčiny cizincům k podobným posměchům a deklamaciem, jakové sobě onen pseudomaďarský profesor na Břetislavských školách (Greguš),³ z našeho národu strojil, jenž vystaupiw na katedru opálaje rukama w prawo w lewo prokřikowal ‚Achtzig Millionen Slawen! Achtzig Millionen Sklawen!‘ (‚Osmdesát milionů Slovanů! Osmdesát milionů otroků!‘ - autor)" (KOLLÁR, 1843: 140).

Budeme-li k uvedenému citátu přistupovat z koloniálního hlediska, musíme si kromě mnoha jiných zcela jistě zodpovědět jednu otázku: Pročpak bratislavský profesor reprezentující maďarské kolonizátory používá ke kolonizaci němčinu, která převzala slovo otrok, německy *der Sklave*, z latiny, kde se vyskytuje ve formě *sclavus*? První příčina tkví zjevně v tom, že dorozumění mezi Maďary a Slovany je třeba zprostředkovat třetím jazykem, kterým je v daném případě němčina. Prozkoumáme-li ale zevrubněji i pozadí tohoto jevu, odhalíme, že němčina se může své zprostředkovatelské role ujmout proto, že je zároveň nástrojem mocenské a kulturní reprezentace vyššího kolonizátora, stojícího nad kolonizátorem. Vylíčená scéna tedy, pokud si náležitě povšimneme všech jejích významových vrstev, vrhá podle našeho soudu světlo i na jeden z charakteristických fenoménů našeho regionu, konkrétně na to, že maďarská kolonizace má sekundární ráz, protože byla uskutečněna v rámcovém systému kolonizujícím středoevropský prostor jiným, německým jazykem a německou kulturou. Magyarikum tedy v rovině narace i ve své nejednoznačné podobě zviditelňuje nástroj sloužící ke kolonizaci Slovanů. Naopak většina hungarik nemá kolonizační funkci, nýbrž je spíše prostředkem stmelujícím společenství hungarů a upozorňu-

3 Mínen je maďarský filozof Mihály Greguss (1793–1838), který byl od roku 1833 téměř celé jedno desetiletí profesorem evangelického lycea v Bratislavě.

jičím na jevy a postavy, které lze spojovat s alteritou. Patří mezi ně například malíř Albrecht Ajtósi-Dürer (KOLLÁR, 1843: 152), srbský donátor Sáva Popovič (KOLLÁR, 1843: 150) nebo maďarský aristokrat Miklós Wesselényi (KOLLÁR, 1843: 124). Protože se však na časové ose stalo přímým potomkem hungarika magyarikum a všechna ostatní -ika byla vytlačena na periferii, staví magyarikum i hungarikum do jiného světla. Vidíme, jak magyarikum vrhá na hungarikum svůj stín: V Čakovci (maďarsky: Csáktornya) hledá narátor hrobku rodu Zrinských (Zrínyiů), které jednoznačně považuje za Slovany, aby se mohl poklonit Mikuláši Zrinskému, hrdinnému obránci Szigetváru. Při hledání ale věnuje nemenší prostor i stejnojmennému pravukovi proslulého vojevůdce, jednomu z nejvýznamnějších představitelů maďarské barokní literatury – o něm píše jako o člověku, který jazyk a národnost svých předků vyměnil za maďarštinu a maďarskou národnost, a vymyslí pro něho dehonestující označení; nazývá ho „maďarskohorwatským obojživelníkem“. Vypravěč líčí jako trauma pamflet maďarského básníka *Az török áfium ellen való orvosság* (Lék na turecké opium) (KOLLÁR, 1843: 19), jehož titul se o několik století později stal jedním z hesel moderního maďarského národního hnutí, protože později byl pamflet vydáván pod názvem *Ne bántsd a magyar* (Neubližuj Maďarovi).⁴ Dodejme, že vypravěč zmíněné dílko zřejmě nečetl, protože o něm mylně hovoří jako o básni, a poezie pomadžštěného pravnuka psaná maďarsky, v ní pak v neposlední řadě hrdinský epos zvěčňující slavné pradědovy činy (*Adriai tengernek szirénája* – Sirena Jaderského moře), rovněž vrhá dlouhý stín, očerňující celou rodinu (KOLLÁR, 1843, 19).⁵

V maďarské literární vědě byl sice v devadesátých letech zahájen diskurs o použitelnosti postkoloniální kulturní kritiky (GNISCI,

4 Dílo vzniklé v roce 1663 poprvé vyšlo v roce 1705, podruhé v roce 1790, a tehdy bylo poprvé opatřeno titulem obsahujícím varování *Ne bántsd a magyar*. Srov. Miklós ZRINYI, 1790: *Ne bántsd a magyar*. *Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*. (<https://mek.oszk.hu/06100/06115/html/gmzrinyi0002.html> Poslední stažení: 24. 01. 2021.

5 „Byl' tento Mikuláš mladší, od onoho Sigetského ale rozdílný, maďarskohorwatským obojživelníkem, on psal onu maďarskau báseň: „Ne bántsd a' Magyar,“ který názew knihy nyní Maďari za národní heslo sobě zwolili; on psal i hrdinskau báseň též w maďarčině: Sirena Jaderského moře, kde cnosti nesmrtného předka swého Mikuláše Zriniho vypisuje (...).“

1997: 17–14), ale o jeho kontinuitě a zdomácnění se prakticky nedá mluvit ani v prvních dvou desetiletích nového tisíciletí. Přestože literární věda v jiných zemích našeho regionu ji používá vysloveně s úpěchem – obzvláště plodnou se ukázala být její polská recepce, která přinesla zrod postzávislosti jako speciálního polského směru. (KOCŠIS, 2021: 7–14) Z hlediska našeho tématu stojí za to zamyslet se i nad tím, jak by se daly postmoderní a postkoloniální metodické přístupy uplatnit i na širší oblast kultury 19. století. (ISTVÁN, 2015)

Kolonizace v rámci historických Uher získávala v první polovině 19. století čím dál tím výraznější národní a jazykové zabarvení. Národnostní vztahy uvnitř habsburské monarchie byly neobyčejně složité, tudíž se ani dichotomický systém kolonialismu neomezoval na dvoučlenný model, v němž by jedním účastníkem byl kolonizátor a druhým kolonizovaný. Kolonizační události totiž probíhaly na více úrovních a měly více účastníků. Ve spojení s habsburskou dynastií se rýsuje obraz prvořadého kolonizátora, který jako držitel převažující politické a vojenské moci zajišťuje hlavní rámcový systém ekonomické, jazykové a kulturní kolonizace. Jeho protihráče, postupně sílící středoevropská národní společenství, lze tedy v zásadě označit za kolonizované, neboť z politického, ekonomického, jazykového i kulturního hlediska zaujímají podřízenou pozici. Na druhé straně však v tomto rámcovém kolonizačním systému existuje i možnost kolonizace na regionální úrovni – což znamená, že některý z primárně kolonizovaných se k jiným kolonizovaným může zachovat jako sekundární kolonizátor. Tímto způsobem byl vybudován víceúrovňový systém prvořadé, druhořadé atd. kolonizace, na jehož střední úrovni se jako nový článek objevil sekundární kolonizátor. Regionální koncentrace politické, vojenské a ekonomické moci v první polovině 19. století vynesla na pozici sekundárního kolonizátora maďarský národ, který přestože sám žil v koloniální závislosti, vůči národnostem obývajícím území historických Uher, ale společensky vytlačeným na okraj, vystupoval jako sekundární kolonizátor.

Sekundární kolonizátor byl nucen sehrát složitou roli, která měla samozřejmě v mnoha ohledech neurotizující charakter a jejíž zpracování na sebe dodnes nechává čekat. Za jednu ze známek této nezpracovanosti můžeme koneckonců považovat i skutečnost, na

kteou jsme poukázali výše, v souvislosti s přijímáním postkolonialismu v Maďarsku, že totiž do značné míry brání (sebe)reflexi sekundárního kolonizátora týkající se kolonialismu. (FANON, 2008: 60–81)⁶ Sekundární kolonizátor má totiž tendenci prezentovat sebe sama jednou jako kolonizátora, jindy jako kolonizovaného, podle toho, co mu diktují jeho okamžité zájmy. Maďarský živel se tedy měl v první polovině 19. století popasovat naráz s dvojí rolí – s rolí politicky kolonizovaného i kolonizujícího, ekonomického centra i periferie, jazykového a kulturního centra i okrajové oblasti. Nelze se tedy divit, že tento schizofrenický stav a vztahový systém konzervoval po celé dlouhé 19. století. Zároveň dodejme, že úloha druhotného kolonizátora ve středoevropské relaci nepřipadla pouze modernímu maďarskému národu; podobnými rysy se vyznačují například Češi se svou hospodářskou a kulturní dominancí nad obyvateli periferní Moravy nebo Slezska, mimo to je s Čechy spojena i jazyková a kulturní kolonizace Slováků, která se sice na státně politické úrovni manifestuje až za první Československé republiky, ale její typické rysy můžeme pozorovat už v první půli 19. století, například v průběhu česko-slovenských polemik provádějících snahu o kodifikaci spisovného slovenského jazyka. Podobné znaky druhotných kolonizátorů jsou patrné i na Chorvatech, kteří využili výhod své relativní autonomie, aby v politické, vojenské a kulturní sféře získali dominantní postavení nad Srby nebo Slovinci.

Sám narátor Kollárova *Cestopisu* je rovněž živým příkladem tohoto víceúrovňového kolonialismu a způsob jeho narace ve všech směrech dokonale ilustruje systém vztahů uvnitř zmíněné vícestupňové a vícečlenné kolonizace *in continuo*. Narátor *Cestopisu* se identifikuje jako oběť německých a maďarských kolonizátorů, tedy jako někdo, kdo je kolonizován – avšak na druhé straně slovenštinu *ab ovo* podřizuje české jazykové a kulturní dominanci, kterou v sobě nese jako jistý druh kulturního dědictví vyplývající z historického vývoje slovenského protestantismu. V tomto systému koloniální závislosti zobrazuje například *Slávy dcera* ve zpěvu věnovaném slovenskému ráji postavu Antona Bernoláka, který se ze zorného úhlu

6 Psychopatologie kolonizace nabízí v tomto ohledu určité analogie. Srov. Frantz Fanon: *Black Skin White Masks*. Pluto Press, London, 2008. Zejména srov. s kapitolou nazvanou *The So-Called Dependency Complex of Colonized Peoples*, 61–81.

lyrického subjektu jeví jako venkoncem směšná figurka, neboť coby průkopník spisovné jazykové verze „podřadné“ slovenštiny – a povšimněme si kolonialistické terminologie – se snaží dosáhnout slovanského Parnasu „bočními dwerci“ a přes „haušť diwau“. (KOLLÁR 1852: 456)⁷ Kollárovská rétorika dokonce i přímo poukazuje na ostentativní projevy nadřazenosti ze strany českých sekundárních kolonizátorů: „Nikdyby Bernolakismus nebyl znikl, kdyby někteří Čechowé nebyli tak swéhlawí a ku Slowákům nesprawedliwí, aspoň bezohlední.“ (KOLLÁR, 1843: 195)

Poměrně známý vzorec závislosti evangelického slovenského básníka na českém jazyku a kultuře založené na konfesních příčinách dále komplikuje dobový kolonialismus osvícenské a obrozenecké epochy přinášející národní podřízenost. Z množství forem, jimiž se projevuje, musíme vyzdvihnout politické a jazykové „národní šílení“, mezi jehož důsledky patří i případ zbičovaného Slováka v Lajoš-Komárně, který po vykonaném trestu podlehl svým zraněním. Narátor se na základě této události domnívá, že „i wíce českoslowenských a wendických wesnic upí tam pod podobným břemenem národního šálenstwí a jazykotyranstwí“. (KOLLÁR, 1843: 7) Boje v peštské slovenské církevní obci, a vůbec uvnitř evangelické církevní organizace v Uhrách, se ve 40. letech už nevedou za rovnoprávnost slovenského a německého sboru, nýbrž se točí kolem unie uherské reformované a evangelické církve, která byla podle přesvědčení autora *Cestopisu*, jak o tom svědčí jeho *Předslowí*, pokusem sekundárních kolonizátorů docílit pomadžarštění evangelické církve, v níž měli dominantní zastoupení Slováci a Němci: „Slowáci jsau toho domnění, že ewanjeličtí Maďari, cítíce se býti nemnohými a slabými, s Kalwíny, jenž téměř všickni pauzí Maďari jsau, proto se sjednotiti chtějí, aby se tak spojenými silami tím klopotněji na Slowáky obořiti a tím s jistějším prospěchem je zmaďariti mohli.“

7 Srov. se znělkou o Bernolákovi ve *Slávy dceři* (1852, 456), v níž slovenský básník hodlá vystoupit na slovanský literární Parnas na oslu místo na koni. V básni je vylíčen Bernolák toužící vejít do Slovanského nebe (456, 1–4). Jeho touha je však marná, protože se vydal „cestau křiawu“ (456, 4). Podle slov *Slávy dcery* se chce dostat dovnitř nikoli uznanou velkou branou (což má být zjevně čeština), nýbrž bočními dveřmi (těmi je míněna kodifikace jazyka založeného na kulturní západoslovenštině), kterým Bernolák napsal svoje rozsáhlé jazykovědné dílo. „Nebo nešel onnau oprawdiwau / Welkau branau, ale bočními / Dwerci se jen welmi těsnými / Tlačil semto, přes rum a haušť diwau.“ (456, 5–8).

(KOLLÁR, 1843: VI). (Zde musíme v závorce poznamenat, že v tomto složitém koloniálním systému je německá národnostní menšina v Uhrách – která se odtrhla/byla odtržena od německého národa jako celku – rovněž podřízena druhotnému kolonizátorovi.) Jsou-li hráčům rozdány karty tímto způsobem, lze si jako jednu z úspěšných strategií obrany proti sekundárním kolonizátorům představit spojenectví s primárním kolonizátorem. Když tedy s revolucí a bojem za nezávislost v letech 1848–49 nastal okamžik lámání chleba a střední kolonizátor se obrátil proti nejvyššímu kolonizátorovi, národnostní menšiny v Uhrách se k primárnímu kolonizátorovi zachovaly loajálně a jak politicky, tak vojensky vystoupily proti sekundárnímu kolonizátorovi. Zobrazení druhotného utlačovatele jako úhlavního nepřitele se v kollárovské rétorice zakládá na tradičních historických reminiscencích bojů s Tatary a Turky. V tomto systému radí Kollárův vypravěč k orientálním despotickým mocnostem, jimž se v minulosti podařilo zemi nebo její významnou část ovládnout, i moderně pojatý maďarský národ. Maďaři jsou kromě svého stepního původu s těmito barbarskými asijskými dobyteli spřízněni i tím – a v této souvislosti lze opět zdařile uplatnit závislostní terminologii –, že se neštítí použít bezuzdné násilí vůči národním společenstvím stojícím ve srovnání s nimi na vyšší civilizační úrovni. V tomto systému vztahů nemá kolonizace ani tu nejmenší v klasickém slova smyslu vzatou přidanou hodnotu – a proto je také nejdůležitějším narátorem cílem zbavit původní staroslovanskou kulturní krajinu bezcenného kulturního nánosu kolonizace. Tuto vypravěčskou strategii můžeme odhalit na dvou navštívených místech, na něž narace klade zvýšený důraz; jednak u zalavárských ruin, kdy je zapotřebí naříznout tkaninu maďarské kulturní krajiny, aby byla vidět staroslovanská kultura skrytá pod ní, (KISS SZEMÁN, 2019: 207–215) jednak na chorvatském úseku cesty, kdy se narátor zastaví v lokalitě Grobničko polje, aby oslavil domnělé chorvatské vítězství nad Zlatou hordou. (KOLLÁR, 1843: 36) Podobný scénář narátorského aktu se uplatňuje při obou zmíněných zastaveních (přerušení cesty, identifikace pamětního místa kolonizovaných Slovanů, popis genia loci, nadřazení kolonizovaného národa kolonizátorovi a narátorovo tonutí v národních emocích), nemluvě už o tom, jak narátor na obě místa upozorňuje, aby zdůraznil jejich význam a paralely mezi nimi,

čímž zároveň čtenáři sugeruje podobnost obou kočovných kolonizátorů, Maďara i Tatařa. (KOLLÁR, 1843: 36)

Příběh zaznívající z úst slovenského narátora poslouží jako dobrý příklad na výše již popsaný víceúrovňový charakter kolonizace, v jehož důsledku můžeme konstatovat dvojí podřízenost – v textu je opět přítomen hlavní kolonizátor, a to jako spojenec oběti dvojí kolonizace, neboť na existenci staroslovenské kulturní krajiny upozorní narátora neznámý Němec. V kontrastu s liknavostí místních maďarských úřadů a lhostejností zdejšího obyvatelstva ho narátor představí jako sympatického muže se zájmem o historické starožitnosti, s kterým se seznámil v jednom keszthelyském hostinci. Zmíněný Němec je na rozdíl od barbarství sekundárních východních kolonizátorů, nacházejících se na nižším kulturním stupni, ztělesněním společné nadřazenosti vyplývající z rovněž společného indoevropského původu. Ve znamení indoevropského jazykového a kulturního příbuzenství narátor při této příležitosti vysloví přání, aby se ve slovenských školách vedle latiny a řečtiny vyučoval i sánškrta a jazyk Indů. (KOLLÁR, 1843: 44) Indoevropské příbuzenství je též společným jmenovatelem slovansko-italského jazykového a kulturního setkání, jehož první významnou zastávkou je Terst a symbolickou styčnou plochou Jaderské moře, nazývané zde důsledně mořem Slovanským, poté přicházejí na řadu Benátky a Horní Itálie, kde lze jako výsledek kulturního soužití indoevropských národů pocítit, že se kolonialismus ani zdaleka neprojevuje v tak tuhém vztahovém systému nadřazených a podřízených, jaký je podle líčení v *Cestopisu* typický pro vztahy mezi Maďary a Slováky nebo mezi Slovinci a Němci.

Systém slovansko-německých vztahů názorně ilustruje, že německý živel není pouze věrným spojencem Slovanů v zápase s maďarským sekundárním kolonizátorem, ale musíme jej na každý pád chápat i jako hlavního kolonizátora, vždyť slovenské obyvatelstvo Štýrska je nuceno přímo od Němců snášet sérii právě takových národních a jazykových ústrků, jakými maďarský živel sužuje Slováky. Jako ukázka slovansko-německých národních protikladů ve Štýrsku se v knize vypráví o rvačce, která proběhla v Rogatci mezi chorvatskými mladíky a mužskými členy hraběcího rodu Attems, protože starší rakouský hrabě se o Chorvatech vyjádřil neuctivě – označil je za „Kroatisches Sauvolk“. (KOLLÁR, 1843: 26)

Osiřelé slovanské kultury, v této naraci slovinská a slovenská, které nemají žádnou autonomii, a proto jsou bezprostředně vystaveny zvůli kolonizátorů, se postupně vzdalují mocenským centřům. V důsledku vytlačení na periferii jsou redukovány na kultury povýtce rurální; alarmující je v *Cestopisu* zejména obraz slovinského maloměsta a vesnice vystavených hospodářské a kulturní kolonizaci. Z této *pusté země*, charakterizované slovinsko-německou dvojazyčností, zděšený narátor, v jehož očích je bilingvismus neklamnou známkou úpadku a pokročilého stupně asimilace, prchá, seč mu nohy stačí.⁸ (KOLLÁR, 1843: 27) Také ve 419. znělce *Slávy dcery* vyřkne nad bilingvismem neodvolatelný estetický ortel.⁹ (KOLLÁR, 1852: 419)

Na výše popsaný kolonizační systém má Kollár samozřejmě svoje odpovědi. „Lék na opium“ kolonialismu hledá narátor v první řadě v semknutí Slovanů žijících na území habsburské říše. Vypravěč jakožto jeden z nejvýznačnějších členů slovanské *republic of letters* každé svoje přijetí slovanskou společností pečlivě připraví, ať už přijíždí do Záhřebu, Rijeki nebo Terstu. A v neslovanských oblastech říše, kde tato metoda ani slovanské publikum není k dispozici, vyhledává společnost Slovanů žijících v enklávách; oslovuje chodce, kteří v ulicích italských měst hovoří slovanským jazykem, vybírá si slovanské společenství, ochotné navštívit jakýkoli slovanský spolek nebo knihovnu. Tématem hovorů s příslušníky slovanských národů je rodná slovanská země a její periferní postavení. V těchto hovorech je chválen každý, kdo si i v cizině troufá použít svůj podřadný jazyk, a vypravěč, aby kompenzoval koloniální podřízenost, vždy zdůrazní hodnotu a úřad dotyčného Slovana.

Druhou možnost, jak se vymanit z koloniálního područí, vidí narátor v tom, že budou říšské periferie společnou slovanskou rukou

8 „Městečko Čates na pahorku ležící pěknější jest, nežli jeho dvojobličejní a dvojazyční obyvatelé, na jejichž postavách těžce rozeznati: wíceli německého či slawského žiwlu v jejich zpankhardtění pozůstalo.“

9 V této znělce jmenuje dva bilingvní básníky: prvním je Karel Sudimír Schneider/Šnajdr (1766–1835), který se narodil v Hradci Králové a po většinu života básnil německy, svou první česky psanou sbírku, *Okus v básněni českém*, vydal pod počestným jménem až v roce 1823. Druhým jmenovaným básníkem je Václav Alois Svoboda (1791–1849), který psal poezii německy, česky a latinsky a byl v těsném styku s Václavem Hankou. Slávie vidí v bilingvním veršování pokleslou formu zábavy, jejíž místo je v hospodě (419, 12–14).

transformovány v politická, kulturní a vědecká centra. Z tohoto hlediska je emblematická kapitola o Záhřebu, Karlovari a Rijece, kde líčí městská duchovní centra Chorvatů, posílených jinými slovanskými vzdělanci, ve kterých fungují slovanské/ilyrské knihovny, kasína, divadla, knižní nakladatelství a vydavatelství novin.

Dalším důležitým prostředkem, jak strhnout koloniální pouta, je (nejen) v *Cestopisu* patřičné zdůraznění slovanských dějin a starožitností. Prvořadým cílem tohoto gesta je seznámit konzumenta s historií Slovanů v její prekoloniálně čisté podobě. Kromě popisu staroslovanských ruin v Zalaváru osvobozených od kulturního nánosu kolonizace a někdejšího bojiště v lokalitě Grobničko polje lze podobný úmysl tušit například při četbě referátu o návštěvě města Labin na východním pobřeží Istrijského poloostrova. Narátor se v něm stylizuje do role znalce církevních dějin a snaží se pro evangelického teologa a církevního historika chorvatského původu jménem Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) zajistit jedno z předních míst v historii evropské reformace. (KOLLÁR, 1843: 44–46) Obdobný cíl má vypravěč před očima při líčení uměleckého dědictví Benátek, když poukazuje na pokrevní svázanost a společné dějiny města a Slovanů (KOLLÁR, 1843: 58),¹⁰ jakož i na slovanské zásluhy na založení města. (KOLLÁR, 1843: 58–59)¹¹ Shromažďování rozptýlených slovanských památek nabývá mimořádného významu, zejména na územích ovládaných kolonizátory; touto technikou lze do formujícího se slovanského národního emblematismu vřadit ze sbírky rodiny Brunszviků v Martonvásáru portréty českého barokního malíře Jana Kupeckého zobrazující různé významné slovanské muže (např. ruského cara), (KOLLÁR 1843: 2) stejně jako přední benátské rodiny a umělce, představené jako Slovany. (KOLLÁR, 1843: 89)¹²

10 „Obec a město v dějinstvu swěta tak pamatné, pamatné swým půwodem, swau zwláštní polohau, swými zřízenístmi a ustawy, swým kupectwim a uměním, swau mocí a sláwau, swým dlauhým trwáním, swau pokrewností a wzájemností se Slawjany – jakowý učinek muselo to při prwním spatření na mé oko a srdce působiti!”

11 „(...) Venetia jest půwodně dcera Sláwy, od Slawjanůw založena i pojmenowána, a že Sláwo/wé i potom we wšech stoletích weliký podíl bráwali na jejich dobrých i zlých osudech”.

12 „Mimo rodinu Medolůw, w Benátkách ještě pět slawjanských umělcůw, mezi nimiž čtyři malíři, pozornosti hodni jsau, totiž: Hieronym Schiavone, Jakub Pisbolica, Bedřich Benkowich a Martin Rota.”

Jako poslední v řadě, nikoli však významem, uvádí nejúčinnější prostředek dekolonizace – živé klasiky, kteří mohou jít osobním příkladem. Vypravěč považuje za prostředek chorvatské kulturní dekolonizace společnost vzdělaných Slovanů, v čele s Ljudevitem Gajem. O sobě samozřejmě mluví jako o hlavní ikoně celé skupiny; součástí narace se mimo jiné stává také informace, že on byl Gajovým mentorem v době jeho pešťských studií a že ho učil jazyku ze své české *Čítanky*. (KOLLÁR, 1825) V Kollárově *Cestopisu* jsme podobných příkladů na seberefencialitu zaznamenali nescíslné množství.¹³ Z tohoto hlediska je nejemblematičtější mnichovská scéna, neboť se odehrává v jednom z nejvýznamnějších duchovních center primárních kolonizátorů, v bytě kustoda mnichovské knihovny, Johanna Andrease Schmellera (1785–1852), germanisty a odborníka na nářečí. V komponované scéně právě ve chvíli, kdy narátor vstoupí do příbytku, kde poznává Schmellera a jeho učeného kolegu, leží na stole *Slávy dcera*. (KOLLÁR, 1843: 224)¹⁴ Oba vědci se tedy s velkou pílí věnují studiu jazyka kolonizovaných a asimilovaných Slovanů. Schmeller cituje slova z bavorského nářečí, která jsou slovanskými výpůjčkami a která dokazují někdejší přítomnost Slovanů v Bavorsku (například české slovo *nůž* ve významu *tupý nůž*). (KOLLÁR, 1843: 224) Schmellerova dcera napůl žertem obviní autora *Slávy dcery* z protiněmeckosti avšak ten se od nařčení úspěšně očistí programově formulovaným výpadem. (KOLLÁR, 1843: 225)¹⁵ Prvotní kolonizátoři nadále nešetří chválou rozmanitosti a bohatosti rýmů *Slávy dcery*, navíc ve srovnání s italštinou:

13 Narátor se v každém společenství slovanských literátů těší neobyčejně velké úctě, mají k němu respekt jako k duchovnímu i jako k básníkoví. Narátorova seberefencialita se takřka při každém zastavení na jeho cestě projevuje přímo v textu, ať už ve formě odkazů na jeho díla, nebo tím, že je jeho osoba vysunuta do popředí. Z pasáží tohoto typu zde uvádíme jen některé, z poslední fáze jeho cesty: s. 288, 195, 209, 211, 221, 224, 225.

14 „»Jsteli wy tento Jan Kollár?« Jakowé bylo moje podiwení když sem zde uzřel Slávy Dceru a dwa Mnichowany ani ji čítali! Owšem, řeknu, já sem ten sám: ale jak se, tato kniha sem dostala a co tu dělá? »My sme ji spolu i s jinými českými knihami z Prahy dali donesti, a nyní se každodenně jednu hodinu cwičime w češtině«.”

15 „(...) já nejsem nepřitelem Němcůw, ale jen nepřitelem německého nepřítelství ke Slawjanům, jejich národní nenáwisti k našim předkům, těch křiwd a dílem ukrutností, které na Wendech spáchali, a obzwláště němčení našeho lidu a národu.“

„On nemohl dosti chváliti a obdiwowati obzwláště hojnost, rozmanitost a zwučnost českých rýmůw a upozornil mne na jednu věc, kteréž já sám dobře powědom sem nebyl, totiž že se prey, podle jeho schwálného wyšetřowání a srownáwání, sotwy 2-3 (?) stejnorymné Znělky we Sláwy Dceře nalezají, a že prey české rýmy jemu mnohem krásnější a dokonalejší se býti zdají nežli wlaské (...).“ (KOLLÁR, 1843: 225)

Obrovský triumf sklizený v kulturním centru prvotních kolonizátorů dále umocňuje fakt, že slovanský filolog může vzít do rukou *Freisinský manuscript*, který představuje hmatatelný důkaz vysoké kultury prekoloniálních Slovanů. (BAKONYI – LUKÁCS, 2016: 785–787) Narátor se pak, opojen svým vítězstvím, vydá nazpátek do Pešti, kde na něho znovu čekají obvyklé každodenní potyčky s druhotnými kolonizátory. V souvislosti s koloniálním vztahovým systémem je samozřejmě na místě zdůraznit, že veškeré odpovědi na trauma z kolonizace tvoří součást soustavy závislostních vztahů mezi kolonizátorem a kolonizovaným, jinak řečeno součástí zmíněného paradigmatického systému jsou i samotné odpovědi.

Souhrnně lze konstatovat, že pro usnadnění popisu složitého středoevropského koloniálního systému rozlišujeme dva pojmy – primární (prvotní) a sekundární (druhotný/-á) kolonizátor/kolonizace. Důsledným používáním této dvojice pojmů se nám, jak aspoň doufáme, podařilo dospět k přesnějšímu popisu předmětného jevu. Zároveň jsme konstatovali, že hungarika (ale přirozeně i germanika) nalezená v *Cestopisu* jsou důležitými krystalizačními body textu podrobeného koloniální interpretaci. Při popisu vztahu kolonizovaného k sekundárnímu kolonizátorovi nám pomohla druhá dvojice pojmů – uvnitř množiny hungarik rozlišujeme pojem magyarikum, díky čemuž můžeme na ose diachronita-synchronita pozorovat v koloniálním diskursu významné posuny. Z důvodu omezeného prostoru jsme na mnohé jiné jevy pouze upozornili, nevzdávající se však naděje, že v budoucnu ještě budeme mít možnost zabývat se podrobněji například otázkou, zdali slovanská raně středověká historická tradice obsažená v naraci snese výklad pojmem prekolonialita, nebo zdali je možné ve spojení s tímto fenoménem hovořit o kolonizátorem umlčených krajinách, kterým kolonizovaný narátor posléze opět vrátí hlas.

Bibliografie

- BAKONYI Gergely (překl.) – LUKÁCS István (red.), 2016: A Brižinski spomeniki magyarul. *Vigilia* 81, 785–787.
- GNISCI, Armando, 1997: Az összehasonlító irodalomtudomány mint a dekolonizálás tudománya. In: FRIED István (red.), *Utak a komparatistikában*. Szeged: JATE BTK Össz. Irstud. Tanszék, 17–24.
- FANON, Frantz, 2008: *Black Skin White Masks*. London: Pluto Press.
- ISTVÁN Anna, 2015: *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*. PhD-disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- KISS SZEMÁN Róbert, 2019: Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie: Keszthely, Zalavár, Zalaapáti. *Slovenská literatúra* 66, 207–215.
- KOCSIS Adrienn, 2021: *Joanna Bator művei a posztkulturális kritika perspektívájából*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- KOLLÁR, Ján, 1825: *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež ve školách slowanských w městech a w dědinách*. w Budjně: w Kráľowské uniwersické tiskárně.
- KOLLÁR, Ján, 1843: *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské živly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu wěku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw*. W Pešti: Tiskem Trattner Károlyiho.
- KOLLÁR, Ján, 1852: *Sláwy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěwch. Od Jana Kollára. S předawkem básní drobnějších. Wydání obnovené a rozmmožené*. We Wídni: Tiskem P. P. Mechitharistů.
- SCHMELLER, Johann Andreas, 1821: *Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt: Beygegeben ist eine Sammlung von Mundart-Proben, d. i. kleinen Erzählungen, Gesprächen, Sing-Stücken (...) in den verschiedenen Dialekten des Königreichs*. München: Karl Thienemann.
- ZRÍNYI Miklós, 1790: *Ne bántsá a magyart. Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*. <https://mek.oszk.hu/06100/06115/html/gmzrinyi0002.html> (Poslední stažení: 24. 1. 2021)

KOLLÁR – PALÁRIK. NA AGORE (NIELEN SLOVANSKEJ VZÁJOMNOSTI)

ANNA KOBYLIŇSKA

Abstract:

This paper discusses the first in-depth Slovak critique of the concept of Slavic reciprocity formulated by Ján Kollár. In the early 1860s, Kollár's concept was revised by Ján Palárik in his study *On Slavic reciprocity. Political and Literary Notes*, revealing its political core. Palárik's deconstructive reading of Kollár's concept is strongly political in nature and, in fact, suggests an altered, different pattern of the Slavic idea. Palárik radically reevaluates this integrative Slavic concept and exposes its pan-Slavic core. He not only updates it in the spirit of liberal ideology, but also designs its new pattern, relational and open to the experience of cultural otherness (non-Slavism). This paper points out the political reasons for the need to change the understanding of Slavic reciprocity and analyzes Palárik's rhetorical strategy. Observation of the poetics of Palárik's study allowed us to formulate the conclusion that in the process of national and political emancipation, the Slovaks (Slavs) mostly used the tactic of the roundabout approach, which enabled them to gain political subjectivity within the Habsburg Empire.

Key words: Ján Kollár, Ján Palárik, Slavic reciprocity, Pan-Slavism, revising of the Slavic idea, roundabout approach, Habsburg Empire

Začiatkom roku 1862 napísal Ján Palárik štúdiu *O vzájemnosti slovenskej. Úvahy politicko-literárne*. V plnom znení ju uverejnil v roku 1864, teda o dva roky neskôr v almanachu *Lipa III* pod pseudonymom Ján Beskydov.¹ Palárikovu štúdiu treba podľa môjho názoru považovať v kontexte slovenskej kultúry, najmä vzhľadom na dejiny slovenského národovtorného a politického myslenia, za prvú plnohodnotnú revíziu Kollárovej koncepcie slovenskej vzájomnosti. Jej účelom však bolo prehodnotiť, zrelativizovať a dištancovať sa od idey panslavizmu a prepojiť slovanskú ideu so silnejúcim liberalizmom. V skutočnosti ide o zásadnú revíziu koncepcie fundamentálneho, dalo by sa povedať že až inštitucionálneho rozsahu, ako aj jej

1 Fragment štúdie bol publikovaný už v roku 1862 v prvom čísle časopisu *Sokol*, pokračovanie publikácie v nasledujúcom čísle však zastavilo rozhodnutie redakcie, o čom informuje poznámka vo verzii uverejnenej v *Lipe*, vydanéj v Pešti cez Jozefa Viktorina.

vplyvu na uhorských či habsburských Slovanov, ktorá sa vo svojej dovedejšej viac ako štvrtstoročnej rezonancii² stala zázemím slovansko-slovenského politického *via* kultúrneho nacionalizmu v jeho rozmanitých mutáciách a zároveň – parafrázujúc Václava Černého – „zločinného“ panslavizmu (pozri ČERNÝ, 1995). Kľúčovým faktom ostáva, že Palárikova štúdia, ktorá revidovala myšlienky slovanskej vzájomnosti, bola zároveň cieľavedomým rozborom mocenských relácií medzi literárnym a politickým poľom v dobe poznačenej procesmi modernizácie.³ Išlo teda o opis, diagnózu a svedectvo do istej miery nového kultúrneho javu, pričom predstavovala aj manifestáciu vlastnej politickej angažovanosti.

Zdôrazňujem, že ide o re-víziu, ktorá sa zakladá na kritike v plnom a pôvodnom význame tohto slova. Kritickosť tu nie je zredukovaná iba do fázy negácie, teda útoku na nezhodné predstavy, ale prestupuje cez prisvojenie si a prepracovanie cudzích/iných názorov, manifestovaných v rétorike výpovede, s účelom prehĺbiť ich opis, následne opodstatniť ich odmietnutie a pretvoriť ich na inú ideovú látku. Palárik vskutku forsírjuje inú, vlastnú, polycentrickú, relačnú predstavu slovanskej vzájomnosti, budovanú na rešpekte

2 Vzhľadom na spôsob vyjadrenia myšlienky slovanskej vzájomnosti za kanonic-kú treba považovať rozpravu *O literárnej vzájemnosti medzi kmeny a nárečiami slávskými*, ktorú Kollár pravdepodobne napísal v roku 1835 a po prvý raz bola uverejnená po srbsky v preklade Teodora Pavloviča v *Serbskom narodnom liste* ešte v tom istom roku. V pôvodnej českej verzii ju Kollár opublikoval v almanachu *Hronka* v roku 1836; v tom istom roku bola uverejnená aj v českých *Květoch* a po chorvátsky v preklade Frana Kurelaca. O rok neskôr, v roku 1837 vyšla v Pešti nemecká prepracovaná verzia rozpravy s názvom *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*; druhé nemecké vydanie vyšlo v Lipsku v roku 1844 (pozri KOLLÁR – VOJTECH, 2009: 541). Avšak ako reprezentácie tejto koncepcie treba vnímať aj viaceré iné Kollárove texty, teda aj všetky vydania cyklu sonetov *Slávy dcéra*. Peter Podolan konštatuje, že „ideológia diel Jána Kollára už u jeho súčasníkov a nasledovateľov vyvolávala pocity identifikácie či vyhranenia sa voči nej a už od 2. polovice 19. st. sa jej venovalo množstvo bádateľov, ktorí ale často »politickú« problematiku zúžili iba na opis a viac-menej povrchnú analýzu konštrukcie Kollárovho slovanského národa“ (PODOLAN, 2010: 65).

3 Formovanie sa moderného literárneho poľa, ako aj spoločensko-politické podmienky jeho existencie, v tom aj jeho imanentnú politickosť na francúzskom príklade preskúmal a popísal Pierre Bourdieu (pozri BOURDIEU, 2007). Práve jeho výskumy dovoľujú lepšie uvidieť priebeh a dištinkcie týchto procesov v uhorskom a habsburskom kultúrno-politickom rámci.

ku kultúrnej/národnej individualite a kultivovaniu diferencií, nie jednoty. Mikuláš Gašpárik zvažuje, že táto Palárikova koncepcia slovanskej vzájomnosti „znamená veľký krok vpred“ (GAŠPÁRIK, 1952: 54). Badať v nej (aj) princíp zmodernizovanej habsburskej politiky kultúrneho pluralizmu. Takto ponímanú slovanskú vzájomnosť Palárik ukazuje ako prirodzenú pre Slovanov, navyše v takejto podobe ju predstavuje ako hybnú silu a vnútro ich kultúry, teda zdôrazňuje aj jej politické poslanie. Palárikova revízia sa zakladá na *par excellence* kritickom prepracovaní Kollárom naprojektovaného a zdanlivo literárne orientovaného utopického ideálu. Palárik konfrontuje Kollárovu „teóriu“ – práve takéto pomenovanie používa, hoci sám ju vníma (1) ako svojrázny návod na realizáciu slovanskej vzájomnosti („náuku“), (2) ako skutočnú praktiku (inštitúciu), teda v rozmedzí jej funkčnosti a performatívnej sily, (3) ako svetonázorový kódex – s požiadavkami svojej doby a potrebou koexistencie „rozervaných“ (zase Palárikovo pomenovanie) Slovanov s nie-Slovanmi v *de facto* troch súperiacich impériách. Vďaka tomu vidí jej obmedzenia, respektíve ambivalentnú účinnosť. Poukazuje taktiež na jej vnútorné nejasnosti, nedôslednosti, dokonca apórie, ktoré sa stali príčinou ideologického zneužívania v priebehu jej recepcie.

Môžeme povedať, že Palárikova reinterpretácia slovanskej vzájomnosti smeruje k ukázaniu jej imanentného politického jadra, teda odhaľuje Kollárov mystifikačný postup. V skutočnosti predstavuje aj zjavnú post-polemiku s Kollárovými centristickými a nacionálnymi predstavami, dokonca ju možno vnímať ako pomenovanie Kollárovej „chyby“ – *post factum* a po iných Kollárových glosátoroch, ktorých mená však nespomína. Za azda najväčší Kollárov omyl pokladá Palárik privilegovanie pozície ruského kmeňa, ktorého systém moci považuje za protikladný duchu vzájomnosti, v čom sa jeho argumentácia úzko zblízuje s pohľadom Karla Havlíčka Borovského. Palárikov nepriamy útok na Kollárov „kultúrny nacionalizmus“ (pozri VÁROSSOVÁ, 2005: 147 vs. 151; PICHLER 1998: najmä 16–19) späť s hierarchickým myslením a poznačený myšlienkou predestinácie (v podobe morálnej nadradenosti Slovanov) výslovne smeruje k centrifugálnemu „opraveniu teórie vzájomnosti slovanskej“ (PALÁRIK, 1864: 285). Tento útok voči Kollárovým textom, najmä v prípade cyklu *Slávy dcéra*, však prebieha v afirmatívnom, miestami až

kultivačnom tóne. Palárikova vízia slovanskej vzájomnosti, predstavujúca sama v sebe alternatívu voči Kollárovej koncepcii vnútro-slovanských vzťahov a genealogicky poznačená: (1) rezonanciou idey austroslavizmu a predstavou federácie, (2) Havlíčkovým konceptom malého českého národa, (3) predstavou slovensko-maďarského bratstva, ktoré chráni „otec“ sv. Štefan a „matka“ uhorská konštitúcia (viac pozri KOBYLÍNSKA, 2013), teda „prvotnosťou politického rámca Uhorska pre slovenské národné hnutie“ (PICHLER, 1998: 81), (4) dedičstvom myšlienok francúzskej revolúcie preberaných cez filter slovanskej myšlienky, je však rétoricky čiastočne maskovaná. Na prvý pohľad sa nám môže zdať, že ide takpovediac o alternáciu Kollárovej myšlienky. Palárik však pri citovaní Kollára akoby iba vysvetľoval cirkulujúce „nedorozumenie“ v interpretácii Kollára, teda obrazne povedané: keď sa s ním ruka v ruke postavil na slovensko-uhorsko-habsburskej agoru, ideovo a politicky sa začína otáčať celkom iným smerom.

Pozornosť upútava nielen explicitne liberálny a ideu federalizácie vyzdvihujúci modus Palárikovej artikulácie slovanskej vzájomnosti, ktorý sa stal programový pre predstaviteľov slovanskej Novej školy, na čo detailne poukázal už Marcel Martinkovič (pozri MARTINKOVIČ, 2011: 179–207).⁴ Je evidentné, že v Palárikovej štúdií sa diskurzívne zrkadlí politické ovzdušie začiatku 60. rokov 19. storočia, pozmenené konštitučnými reformami v habsburskej monarchii a postupujúcou hlbokou spoločenskou a mentálnou transformáciou súvisiacou s tempom modernizácie štátu; vidno v nej tiež periférnu situáciu slovanskej kultúry a národa (podrobnejší rozbor týchto okolností pozri KOBYLÍNSKA – FALSKI – FILIPOWICZ, 2015 a 2016). Úvaha odráža rast slovanskej politickej kultúry a stupeň uvedomovania si úlohy publicistiky (okrem iného ako substitúcie profesijnej politickej činnosti a dostatočnej reprezentácie vo vládných kruhoch), ako aj problémov, ktorým v tejto fáze politizácie a integrácie národného hnutia Slováci museli čeliť (pozri napr. PICHLER, 2006), najmä však napätia medzi potrebou vzniku svornej národno-politickej repre-

⁴ Na margo Palárikovho mentorského a kodifikačného vplyvu na slovenský diskurz by sme chceli zdôrazniť a pripomenúť, že to bol práve on, kto v roku 1868 publicisticky zaviedol pojem Nová škola slovenská a Stará škola spolu s celou sieťou ich sprievodných a kontradikčných „hesiel“.

zentácie a názorovou rozmanitosťou, prirodzenou a očakávanou v poosvietenskej a poabsolutistickej dobe. Zároveň v súlade s výskumami Pietera Judsona možno konkludovať, že tu v podstate ide o príklad textologického svedectva fungovania na prvý pohľad neočividných makromechanizmov udržiavania imperiálneho štátu v lokálnej škále a jej mikroráme, v ktorom sa spolitizovaný zápas kultúr stal inhibítorom hlbokkej politickej a sociálnej zmeny spôsobenej vzrastajúcou ideológiou modernosti (pozri JUDSON, 2017: 269–330). Z takého hľadiska možno Palárikove „úvahy literárno-politické“ nad „heslom“ slovanskej vzájomnosti považovať za relatívne včasnú problematizáciu a analýzu, ako aj dôkaz sociálno-politického javu, akým bolo postupujúce prepolitizovanie literárneho/kultúrneho poľa s účelom (do istej miery čiastočne plánovane) preniesť doň emócie a duševné napätie, vyvolané čím ďalej, tým viac urýchlenou civilizačnou zmenou.

Zaujímavá, charakteristická a úplne príznačná je však aj poetika Palárikovej state. Zviditeľňuje sa v nej dvojitý spôsob dosiahnutia revízneho cieľa štúdie, ktorý by sa dal označiť termínmi vypožičanými z vojenského slovníka: okružná cesta a priamy útok (pozri JULIENN, 2011: najmä 15–28). Možno pritom preukázať, že Palárik pri „čítaní“ Kollára uplatňuje vo svojom pojednaní „dekonštrukčnú“ stratégiu. Máme tu samozrejme na mysli dekonštrukciu ako istý nadčasový typ interpretačného, *par excellence* kritického prístupu k materiálu, ktorý vedie k ničeniu textu/idey/artefaktu ako uzavretého celku s úmyslom pátrania po jeho nezjavných významoch a diferenciách, eventúálne k ich tvorbe (pozri BANASIAK, 2011). V takomto procese vzniká iný text, respektíve text iného, čo je podľa mňa prípad Palárikovej interpretácie Kollára. Palárik predsa v autorskom geste rozkladá slovanskú vzájomnosť, esencionalizuje a zo-všeobecňuje jej princíp a v liberálnom, občianskom, deklaratívne aj v kresťanskom duchu ho prenáša aj na skutočných „iných“, teda Neslovanov, inak mysliacich, majúcich iný svetonázor a politické ciele. Jej nový obzor podčiarkuje jedinou biblickou frázou vo svojej stati: „Čo nechceš, aby ti iní činili, ani ty nečiniť jim“ (PALÁRIK, 1864: 297). Tento posun by sa dal vyjadriť aj pomocou slovesa použitého vo funkcii metonymie – ekumenizuje (o Palárikovom ekumenizme pozri VAVROVIČ, 1993).

Z poetologického hľadiska sa dekonštrukčný princíp použitý v Palárikovom texte v rétorickej forme prejavuje v podobe nazerania na Kollárovu konceptualizáciu vzájomnosti akoby z bočnej perspektívy, v čom mu samozrejme napomáha časová vzdialenosť, ktorá mu umožňuje pozorovať dôsledky politického rezonovania uvedenej slovanskej integračnej idey. Dekonštrukčné ostrie však netkvie predovšetkým v pohľade z boku, ale v útoku z boku, úkosom, z pozície *loxé* (pozri JULIENN, 2011: 21). Palárik síce synchronne privoláva a uctieva Kollára prostredníctvom hesla slovanskej vzájomnosti a citátov z jeho diela, na druhej strane mu však oponuje otočením jeho slov iným smerom, pomocou výkladu politických princípov vyplývajúcich z „náuky“ o slovanskej vzájomnosti, ktorých faktické, avšak ukryté hýbadlo sa nachádza v inom pojme – panslavizme. Použitím takejto rétorickej stratégie sa Palárik naplno prejavil ako *zoon politikon*, politické zviera, ktoré stišuje svoj katolícky kňazský habitus, respektíve prezentuje jeho neortodoxný variant. Uvedomelo – ako orátor a revízor (a to v plnom význame týchto slov) – vedie čitateľa (verejnosť) k zmene vzoru slovanskej idey pomocou svojho interpretačno-korektorského, opravného gesta, ktoré diplomaticky prezentuje ako objasnenie „nedorozumenia“. Treba zdôrazniť, že tak robí nielen v súvislosti s Kollárovým nacionálnocentrickým, avšak hierarchizujúcim poňatím, ale aj – *via* Kollár – v prípade Štúrovej nebezpečnej mutácie, totálnej a krajnej, poznačenej víziou kultúrnej a politickej unifikácie Slovanov (porovnaj MARTINKOVIČ, 2011: 188).

Palárik teda okružnou cestou vedie čitateľa k poznatku, že slovanskú vzájomnosť, ktorú si predsa váži a vidí potrebu jej kultivovania, chápe inak než Kollár. Mnohé citáty z Kollárovej mýtotvornej *Slávy dcéry* Palárik využíva len ako rekvizitu, ktorú treba vnímať ako prejav rečníckej kurtoázie a ústretovosti voči Kollárovi, a teda tvorby intelektuálneho, textového a semiotického spojiva. Časť z nich však využíva na to, aby slovo po slove preukázal, že Kollárom deklarovaná apolitickosť slovanskej vzájomnosti je klamná a je len zásterkou skutočnosti, že tento koncept vzniká ako prejav *bios politikos*. Takým spôsobom, ako napríklad konfrontáciou citovaných pasáží Kollárovej deklarácie z rozpravy s emblémovým

predstavením rozloženia slovanských kmeňov v *Slávy dcére* (viď Rusko ako hlava v slovanskej modle), ktoré sa vôbec nepodobá na prospektový a kolujúci ako Kollárova fráza obraz „tichej nevinnej ovečky“ (pozri KISS SZEMÁN, 2014: 147–151), Palárik prezentuje politický hrot tej zdanlivo literárne ohraničenej koncepcie a ukazuje tak svoju skutočne agonickú pozíciu voči Kollárovi. Tvrdí však, že udržiavanie predstavy o nepolitických úmysloch literárnej vzájomnosti je mystifikáciou na škodu Slovanov a vytvára „hroznú mátohu politického panslavizmu“ (PALÁRIK, 1864: 289). Palárik jednoznačne ukazuje panslavizmus ako plod slovanskej vzájomnosti.

Práve pojem panslavizmu a nie vzájomnosti slovanskej tvorí živé publicistické (teda *sui generis* politické) jadro Palárikovej revízie ideovej pozostalosti po Kollárovi. To panslavizmus ako aktuálny politický problém uhorských či (širšie) habsburských Slovanov (nežiadaná už mátoha) je v centre Palárikovho záujmu a interpretačného majsterštuku. Svoju revíziu a kritiku Kollárovho posolstva⁵ vedie tak, aby v závere štúdie mohol logicky udržať tézu, že „opravdivého panslavizmu smer je čisto liberálny; bo každá nadvláda či fyzickej či mravnej osoby nad druhou je účinok násilia a nasledovne bezpravie, utlačenie, otročenie, ktoré v ríši opravdivej slobody miesta mať nemôže!“ (PALÁRIK, 1864: 297). Palárik, vedomý si svojej pozície voči Kollárovi (ide však po Kollárovi, proti Kollárovi, hoci ho v publicistickom výstupe na uhorsko-habsburskej agore stavia po svojom boku), ho priamočiaro neodsudzuje, dokonca ešte bráni „korektne“ chápaný panslavizmus, teda bez centrálnej pozície Ruska ako politického strašiaka Maďarov či Habsburgovcov. Odvracia sa však od Kollára (a cez Kollára aj od Štúra) a politicky kročí naplno „iným kurzom“, a to v Derridovskom radikálnom ponímaní „inéno kurzu“ (*l'autre cap - l'autre du cap*) ako kurzu „inéno“ (pozri DERRIDA, 2017: najmä 20–38). Je mu pritom jasné, že panslavizmus sa stal obojstranným mečom. Ako taký je teda znakom nepredvídateľnosti ľudského sveta ako sveta *polis*.

Svoj odklon od Kollára podľa mňa Palárik výrazne manifestuje spôsobom, akým uvádza v stati svoju definíciu slovanskej zá-

⁵ Peter Káša dosvedčil, že práve archetyp proroka zodpovedá forme, v akej sa Kollárovo meno udržalo v pamäti slovanských kultúr, v čom rezonuje aj slovanský mýtus (porovnaj KÁŠA, 2017).

jomnosti, a to nielen pomocou grafickej expozície v podobe zápisu kurzívou. Palárik ju totižto stavia vedľa (po) v úvodzovkách odcitovanej definície vyňatej z Kollárovej rozpravy (pozri PALÁRIK, 1864: 286 versus 288), skonfrontovanej s jemu protirečiacim fragmentom *Slávy dcéry*. Následne glosuje svoju definíciu rozsiahlym komentárom, v ktorom ju pomocou pozmenenej slovnej zásoby, tvoriac tak kontrast s Kollárovou definíciou, ako aj svojou vlastnou (používa iné, nové pojmy), dodatočne vysvetľuje, pričom jadrom tohto komentára sú právo národov na samostatnosť, štátom zabezpečený blahobyt a kritika každej formy nadvlády:

„Nie teda k sjednoteniu všetkých slovanských kmenov pod jednou vládou, nie k založeniu jednej velikánskej všeslovanskej ríše – jako nám to protivníci naši nadhadzajú – lež len k tomu smeruje vzájemnosť slovanská, aby každý jednotlivý kmen pod svojou zvláštnou vládou čím väčšej národnej samostatnosti, samosprávy a slobody si dobýval, alebo zvláštnu samostatnú a slobodnú obec, s druhými rovno samostatnými a slobodnými obcami slovenskými, žiadnym iným, iba dobrovoľným sväzkom vzájemnej lásky, potrebu najvyšš národného spolčovania v sebe zavierajúcim, spojenú tvoril. Smer politiky tejto patrne k výše udaného pojmu vzájemnosti slovanskej vyplýva. Bo vzájemná láska, táto matka vzájemnosti slovanskej, začína sa od „Ja“ – „Amor incipit ab ergo“. Každý kmen slovanský, milujúc ostatnie kmeny slovanské, miluje napred seba sameho“ (PALÁRIK, 1864: 289).

Kardinálnu korektúru, ktorá zmenila Kollárov vzor slovanskej idey, uvádza Palárik pomocou jej rozloženia do tetrády: samostatnosť – sloboda – spolčovanie – samospráva. Zastrešuje ju pojmom lásky, ktorý je prítomný ako vzor vzťahu aj u Kollára. Lásku však u Palárika nemožno odlúčiť od pojmu *liberum*, čo zdôrazňuje slovami: „žiadnym iným, iba dobrovoľným sväzkom vzájemnej lásky“, a ešte k tomu latinskou sentenciou: „Amor incipit ab ergo“. Nie „láska k...“, ale „opravdivá vzájomná láska“, ktorej podmienkou je milovanie seba, jednoducho pocit individualizmu, je v Palárikovej konceptualizácii pilierom vzájomnosti slovanskej, kreovanej na predobraz *vita activa*, vzor politického pohybu a organizačnej zásady sveta *polis*.

Konklúzia musí byť teda nasledovná: „Teória“ slovanskej vzájomnosti znamená pre Palárika cestu nie do knižnice, kníhkupectva či literárnych kruhov, ale na agoru, čo predsa znamená do Pešti

(ako hlavného mesta a veľkomesta,⁶ ktoré začína politicky a kultúr-
ne rivalizovať s Viedňou). Považujeme ho teda za demystifikátora
slovenskej a najmä slovenskej stratégie okružnej cesty ako metódy
vstupu a pohybu Slovákov na uhorsko-habsburskom javisku, *agore*
(gr. ἀγορά).

Bibliografia

- BANASIAK, Bogdan, 2011: „Dekonstrukcja – genialny unik?“, in: DERRIDA, Jacques: *O gramatologii*, preklad Bogdan Banasiak, Łódź: Wydawnictwo Officyna, 401–414.
- BOURDIEU, Pierre, 2007: *Reguly sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, preklad Andrzej Zawadzki, Kraków: Universitas.
- ČERNÝ, Václav, 1995: *Vývoj a zločiny panslavismu*, Praha: Institut pre stredoevropskou kulturu a politiku.
- DERRIDA, Jacques, 2017: *Inny kurs*, preklad Tomasz Załuski, Warszawa: PWN.
- GAŠPÁRIK, Mikuláš, 1952: *Ján Palárik a jeho boj o demokratizáciu slovenského národného života*, Bratislava: SAVU.
- HALÁSZ, Iván: *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*, Bratislava: Kalligram.
- JUDSON, Pieter M., 2017: *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, preklad Sławomir Patlewicz, Warszawa: Bellona.
- JULLIEN, François, 2011: *Drogą okrężną i wprost do celu. Strategie sensu w Chinach i Grecji*, preklad Maciej Falski, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- KACÍREK, Luboš, 2016: *Národný život Slovákov v Pešfudíne v rokoch 1850–1875*, Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
- KÁSA, Peter, 2017: „Od poézie a praktickej humanistiky k politickej utópii a rusofilstvu (Slováci a slovanská idea: Ján Kollár, Pavel Jozef Šafárik a Ľudovít Štúr)“, *Limes Slavicus*, č. 2, 201–209.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus středoevropských Slovanů*, Praha: Akropolis.
- KOBYLIŇSKA, Anna, 2013: „Brothers Hungarians... Ján Palárik Attempt at Renegotiating the Slovak-Hungarian Relations on the Threshold of the 1860s“, *Acta Poloniae Historica* 108, 121–146.

6 Palárikova „skúsenosť mesta“, svojrázne chápaný odtlačok mesta na jeho habitu-
se a svetonázore (najmä cez roky pobytu v Pešti), v relácii s Kollárovým vzťahom
k hlavnému mestu Uhorska a s poznačením pobytom vo viacerých európskych mest-
ských strediskách tvorí výskumne zaujímavý a naďalej málo prebádaný problém.
Jeho rozbor prekračuje rámec tohto príspevku, avšak je nutné naznačiť prepojenie
priestorov agory a mesta; v modernizujúcom sa Uhorsku to v meste prebieha ini-
ciácia v *polis* (porovnaj napr. MARCELLI, 2009; KACÍREK, 2016). Podľa Ivána Halásza
v Palárikovi dokonca i treba vidieť priekopníka ukazovania veľkomesta v slovenskej
literatúre (pozri HALÁSZ, 2011: 180).

- KOBYLIŇSKA, Anna - FALSKI, Maciej - FILIPOWICZ, Marcin, 2015: *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*, Kraków: Wydawnictwo Libron - Filip Lohner.
- KOBYLIŇSKA, Anna - FALSKI, Maciej - FILIPOWICZ, Marcin, 2016: *Peryferyjność. Habsbursko-słowiańska historia nieoczywista*, Kraków: Wydawnictwo Libron - Filip Lohner.
- KOLLÁR, Ján, [1835/1836/1837]: „O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa“, preklad Karol Rosenbaum, in: KOLLÁR Ján, 2009: *Dielo, výber, komentár a vysvetlivky VOJTECH, Miloslav*, Bratislava: Kalligram - Ústav slovenskej literatúry SAV, 309-375, 541-546.
- MARCELLI, Miroslav, 2009: *Filozofí v meste*, Bratislava: Kalligram.
- MARTINKOVIČ, Marcel, 2011: „Metamorfózy idey slovanstva a ich reflexia v slovenskom politickom myslení 19. storočia“, in: *Idey a vývoj slovenského národotoorného myslenia*, ed. MARTINKOVIČ, Marcel, Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave - Towarzystwo Słowaków w Polsce, 156-245.
- PALÁRIK, Ján [BESKYDOV, Ján], 1864: „O vzájemnosti slovanskej. Úvahy politicko-literárne“, *Lipa*, III, 277-297.
- PICHLER, Tibor, 1998: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava: VEDA.
- PICHLER, Tibor, 2006: „Národ, národnosti, štát: o politike etnického entuziazmu“, *Historický časopis*, 54, č. 4, 569-590.
- PODOLAN, Peter, 2010: „Politické aspekty činnosti Jána Kollára“, in: *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca, Historia Nova I*, č. 1, Bratislava: Stimul, 65-89. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-1g.pdf>, prístup 14. 6. 2021.
- VÁROSSOVÁ, Elena, 2005: „Kultúrny nacionalizmus Jána Kollára“, in: VÁROSSOVÁ, Elena, *Filozofia vo svete - svet filozofie u nás*, Bratislava: VEDA, 146-160.
- VAVROVIČ, Jozef, 1993: *Ján Palárik. Jeho ekumenizmus a panslavizmus*, Martin: Matica slovenská.

KONCEPCIA NEPRIATEĽA V TVORBE JÁNA KOLLÁRA A JÁNA HOLLÉHO

MARTA FÜLÖPOVÁ

Abstract: The article discusses the image of an enemy in Ján Kollár's and Ján Hollý's works. Kollár, who crucially contributed to the formation of the Slovak national idea, also significantly shaped the concept of the enemy in Slavic national narration. His image of Germans and Hungarians meets the scheme of a hostile enemy. Due to historical circumstances, the position of these two nations changed in his works, and the Hungarians replaced the Germans. Hollý's epic works also used the concept of the enemy; however, there are three manifestations of it: a metaphysical enemy (devil), a mythical national enemy (the tribe of the Čuds) and the rival – opponent, whose image is comparable to the image of the main hero. The image of the rival is the opposite of the image of the enemy: it is based on contact, on the desire for victory, not on hatred and fear.

Keywords: Ján Kollár, Ján Hollý, enemy, rival, rivalry, image of the enemy

Ohrozenie, boj a rivalita patria medzi univerzálne ľudské skúsenosti, a preto aj medzi centrálné témy umeleckých diel. Rozlíšiť možno dve protichodné stratégie zobrazenia aktérov zapojených do boja: obraz nepriateľa a obraz rivala. Odlišnosť týchto dvoch spôsobov ilustrujem na dielach dvoch autorov, ktorých životné príbehy a tvorba sa do značnej miery prelínali (RÍŠKOVÁ, 2015: 507), ale boli až prekvapivo protikladné – Jána Kollára (1793–1852) a Jána Hollého (1785–1849).

Definovaný nepriateľ Jána Kollára

Obraz nepriateľa možno definovať ako súbor presvedčení a predpokladov o jednotlivcovi alebo o skupine, ktorý vzniká ako prirodzená reakcia pri formovaní identity a ktorý možno považovať za špecifickú formu negatívneho stereotypu (OPPENHEIMER, 2006: 269). Postupy vytvárania nepriateľských obrazov nie sú viazané na konkrétne národné obrazy, ale vykazujú zhodu naprieč rôznymi nacio-

nalizmami. Základnými spôsobmi vytvárania nepriateľských obrazov v literárnych textoch, ale aj v mediálnych výstupoch sú:¹ antagonizmus (protiklad my a oni), negatívne charakteristiky, negatívna citová modalita (nenávisť, hnev, odmietanie, hnus²), violencia (násilné činy), depersonalizácia (bez individuálnych charakteristík, ako masa), marginalizácia, kultúrne symboly zla, dehumanizácia (infantilizácia, démonizácia, animalizácia).

Táto enumerácia postupov nebola prirodzene vypracovaná na analýzu obrazu nepriateľa v Kollárovom diele, ale javí sa ako aplikovateľná aj na texty zo staršej literatúry. Názorne to ilustruje úryvok z teoretickej práce *O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa* (1836) J. Kollára, kde sa autor vymedzuje proti jednostrannému národnému horleniu:

„Chráňme sa pred tupým, neznášanlivým, nenávisným vlastenectvom, pretože je často iba zámienkou k najčernejším skutkom, okrem krajanu pozná iba nepriateľa (...) Ani jeden zo starovekých národov, najmä Gréci, Rimania a Židia, neboli oslobodení od tejto chyby jednostranného patriotizmu, ktorý poznal a vážil si len seba, vlastnú krajinu a svojich krajanov, všetkým ostatným opovrhoval a utláčal, myšlienku čirej ľudskosti vôbec nepripustil. Všetky ostatné národy boli pre Grékov βαρβαρος – polodivosi, poloľudia, tvory zrodené k otroctvu, bez nárokov na práva, dôstojnosť a slobodu. Ba Rimanom otrok nikdy nebol persona, ale iba res, ako to jasne vyslovujú ich zákony. Rimania nechali svojich otrokov v divadle mučiť a cudzoložiť. Žid nazýval iné národy gojim, to znamená, pohani, nečistí, otroci, nepriatelia: nenávidel každého, kto nebol Židom“ (KOLLÁR, 2009: 327).

1 Etnologička E. Krekovičová považuje za negatívne stereotypy viažuce sa k nepriateľom charakteristiky ako „horší, špinavší, nebezpečný, sexuálne aktívnejší a môže disponovať nadprirodzenými schopnosťami“ (KREKOVIČOVÁ, 2009: 476, ref. 415). Česká etnologička P. Košťálová radí ku krokom výstavby nepriateľského obrazu depersonalizáciu, dehumanizáciu (zníženie statusu na úroveň divochov, zvierat či démonov), pripísanie negatívnych atribútov, exklúziu a marginalizáciu, pripísanie politických nálepiek, ďalej komparáciu so skupinami, ktoré patria do repertoáru symbolov zla a diabolskosti (KOŠTÁLOVÁ, 2012: 75).

2 Výraznou emóciou je odpor, s ktorým sa spájajú metafory chorôb: „parazit, infekcia či rakovina ... evokujúca nutnosť izolácie a následného vyhubenia“ (PANCZOVÁ, 2016: 49, ref. 59.).

V úryvku si možno všimnúť, že Kollár explicitne pomenováva kategóriu nepriateľa, ktorá má charakteristiky pohana, nečistého, otroka (predstaviteľa nižšej spoločenskej vrstvy), a spája ju s negatívnou emočnou modalitou. Objavuje sa aj dehumanizácia (vo výrazoch *polodivoch*, *poločlovek*, *tvor*), dokonca reifikácia, úplné odstránenie ľudskej podstaty nepriateľov – nie „persona, ale iba res“. Kollár ostro kritizuje tento spôsob vnímania iných, vyslovuje sa za jeho odstránenie, ale toho sa dožaduje hlavne zo strany ostatných národov voči Slovanom, pričom sám tieto postupy uplatňoval pri obraze iných.

Pri výskume Kollárovej skladby *Slávy dcera* (1852), v ktorej Kollár svoje slovenské univerzum už zaplnil postavami aj vzťahmi medzi nimi (porov. KISS SZEMÁN, 2010: 68–69), sa odvolávam na zistenia R. Kissa Szemána, ktorý dôkladne preskúmal slovenské peklo u Kollára a zachytil národnostnú mapu nepriateľov Slovanstva v ňom (KISS SZEMÁN, 2010: 89–91). Podľa tejto mapy za primárnych nepriateľov Slovanov u Kollára možno považovať Nemcov a Maďarov. Do slovenského neba sa napríklad dostávajú duše, aby zabudli na krivdy: „zvláště ty, co jejich plemeni / Maďaři a Němci činívali“ (402³). Nemcov Kollár definuje ako večných, úhlavných nepriateľov Slovanov: „...neb kreve nikde nevyžil černidlaže žádný / nepřítel, co vylil k záhube Slávy Němec“ (*Předspěv*). Nemcov v skladbe *Slávy dcera* spomína cca 130-krát, Maďarov 35-krát, pričom v drvivej väčšine prípadov (90 %) s nimi spája minimálne jeden znak nepriateľského obrazu.

Nasledujúca tabuľka sumarizuje najmarkantnejšie črty Nemcov v skladbe *Slávy dcera*, roztriedené podľa identifikovaných postupov vytvárania obrazu nepriateľa:

3 V zátvorke za úryvkami *Slávy dcery* uvádzam číslo sonetu na základe vydania KOLLÁR, PUTNA, 2014.

Antagonizmus	Teutónia – Sláva (<i>Předspěv</i>), Slovania: lastovičky – Nemci: vrabce (189), Vendozhoubci (116), slavovrah (164), Nemec a Slovan – rozdielni (199), slavotrápska (224), Nemci slavohladovití (517) Nemci – veční antikristovia Slovanov (644), Nemec a Sláv – ako dub a lipa (644)
Negatívne charakteristiky	cudzia reč (<i>Předspěv</i>), podvodní (90), lstivé zločiny (121), suroví (125), zbíjajú (157), lakomá zlosť (158), klamú (172), lidožráči (184), násilníci (189), utláčatelia (196), lúpežní (199), krivdočinci (493), štekavé germánske hlásky (523), sobělíbcí (544), zlí (608), klamár (611)
Negatívna citová modalita	„Smutek, hněv a city osuhlé / způsobují tváře obdlouhlé“ (21), aké charakterizujú Nemcov – „Němec dlouhotvárný“ (52), germánsky blékotať (114), majú sa hanbiť za svoje zlé srdcia (125), večná hanba (143), tryzna (165), „běda, téměř konec s námi“ (193)
Violencia	„soused ovil těžký smutně o herdlo řetěz“ (<i>Předspěv</i>), množstvo Nemcami zavraždených Slovanov (na stotisíce – 91), „zem tato krev mých bratrů pila“ (121), násilne nemčia (151), hltajú krv, vyrežú jazyk Slovanom a napchajú tam svoj (188), mravné hnetenie (213), „mučte, pálte, pecte“ (394)
Depersonalizácia	anonymného „Němce ku Sále sem nastrojil“ (31), houf německého lidu (510)
Marginalizácia	hlůza německých / loupežníků (155)
Symbols zla	„bud' Goth, bud' Skýta“ (<i>Předspěv</i>), potomci Kaina (121), pohania majú viac zľutovania ako kresťanskí Nemci (147), Herodias (211)
Dehumanizácia	„dravé tvory“ (16), „líta šelma“ (199), „nečlovečky němčovat / bude Němec“ (65), Němci nelidé (93), Němec podruh (115), Němčík (162), Němeček (456), německá tá psina (589), Nemčisko (611)

V ďalšej tabuľke sa nachádzajú charakteristiky a javy, ktoré Kollár spája s Maďarmi:

Antagonizmus	v Uhorsku (v speve Dunaj) Maďarov nespomína, je to vlast' Pribinu a Koceľa (300), Slávovrah (578), Slávov posmievač a smraďar (596)
Negatívne charakteristiky	zlý sused, kradne čitateľov maďarčením (79), pohania (294), viackrát spomenutí ako vojaci (napr. 153, 239, triasli sa pred Jiskrom, 415), spupní (450), „guljáš-húš“ (mäso na guláš) zo slovenského mäsa (607), „trubiroh ten zetmělý“ (617), tlčhuba (624), hriešna, strašná Maďarka Báhoryová (633)
Negatívna citová modalita	sú vinní za Bielu horu (239), krivda (299), vysmieva sa im (429), krik a ruvačky (454), čemer maďarský (548), zomierajú na cholera (602), „ha pfuj!“ (609)
Violencia	dereš pre Slovanov vo Vespréme (297), Slovania majú svoju reč na Uhorsku pochovať (298), nechali Slovana hladom umrieť (434), zbili Slovákov vo Vespréme, lebo hovorili po slovensky (512), vymysleli napichnutie na kol (605)
Depersonalizácia	anonymný Slávovrah v Pešti (578), „jmená však té zběři luopežnické / nechať raděj hustá mrákota / kryje“ (579)
Marginalizácia	Beťarsky (548), zber lúpežnícka (579)
Symbody zla	Tatár, Maďar - Němec (90), Mongol, Turek (548), Karol, chán, Arpád a Batu (577)

Kollár zobrazuje Nemcov aj Maďarov takmer výlučne prostredníctvom nepriateľského kódu. Prepracovanejší variant nepriateľského obrazu v skladbe sa samozrejme týka Nemcov, lebo *Slávy dcera* bola pôvodne venovaná primárne riešeniu otázky vzťahu Nemcov a Slovanov na základe Kollárových skúseností v Jene. Protiklad Nemcov a Slovanov charakterizuje aj Kollárovo pôsobenie v peštianskom evanjelickom cirkevnom zbore, ktorý sa skladal z podobne početnej skupiny Nemcov a Slovákov. Tieto dve skupiny medzi sebou súperili o vplyv, pričom Slováci boli v menšinovom postavení, nemeckí

mešťania disponovali lepším spoločenským postavením a boli aj majetnejší (porov. KISS SZEMÁN, 2007: 37–38).

Positívny obraz oboch nepriateľských národov sa objavuje hlavne ako výnimka potvrdzujúca pravidlo, napr. Štefan Bátorý v *Lethe*: „ze všech lidí jeho původu / zdál sám býti, co nám dobře přáli“ (451). Priaznivý je aj obraz niektorých nemeckých učencov, no ich národnosť sa popiera („Kant a Wieland nemá národnosti“, 64). Maďari sa objavujú v skladbe zriedkavejšie ako Nemci. Kollár ich v speve *Dunaj* v Uhorsku skôr zamlčiava, respektíve krajinu zaľudňuje Slovanmi. V sonetoch prvého vydania skladby *Slávy dcera* sú zobrazení neutrálne. Dehumanizáciu Maďarov možno takisto považovať skôr za okrajovú záležitosť, kým u Nemcov je tento koncept markantný, čo potvrdzuje, že Kollárov vzťah k Maďarom sa zhoršoval postupne, pravdepodobne aj pod vplyvom revolučných skúseností (KOLLÁR, PUTNA, 2014: 297). Na tento trend poukazuje, že vo vydaní skladby *Slávy dcera* v roku 1852 k spevu *Acheron* pridal niektoré sonety, ktoré sú zamerané protimaďarsky (napr. sonet č. 538, kde kritizuje zmaďarizovaného Kossutha, alebo aj sonet č. 548 a 595, ktoré sa tiež týkajú Maďarov či pomadžarčovania). Postupné posilňovanie obrazu Maďarov ako nepriateľov súvisí s pokračujúcim rozkladom uhorského patriotizmu a výraznejšie sa prejavil v Kollárových memoároch *Paměti z mladších let života* (1836–1842, 1863) či v jeho cestopisoch.

Vznešený rival u Jána Hollého

Rivalitu možno považovať za súboj porovnateľných entít, za súperenie podobných aktérov, založené na kontakte a vzťahu, ktoré zároveň predpokladá, že súper by sa mali vedieť spojiť, keď sa na scéne objaví spoločný nepriateľ (KILDUFF, ELFENBEIN, STAW, 2010: 945–946). Ich boj nemusí motivovať nenávisť alebo strach, ale túžba po víťazstve. Koncept rivala má archaické korene. Aj *Iliada* rozpráva o súboji dvoch bojovníkov, z ktorých porazený Hektor je v podstate tragickým hrdinom skladby (FARRON, 1978: 56–57). Kvalita hrdinu sa pri tomto koncepte odvíja od charakteristiky protivníka: čím morálnejší a hodnotnejší nepriateľ, tým je víťazstvo väčšie. V stredoveku stelesňoval rivala napríklad sultán Saladin, s ktorým sa spájali charakteristiky dokonalého rytiera: vznešený, milosrdný, čestný.

V období kolonizácie model získal ďalší impulz v podobe koncepcie vznešeného divoča, ktorý tiež naberal rozmer (tragického) hérosa.

Dielo Jána Hollého predstavuje vrcholný klasicizmus v slovenskej literatúre, avšak v slovenských podmienkach sa tento smer rozvíja paralelne s preromantizmom, miestami dokonca s romantizmom. Hollého klasicisticky antikizujúca tvorba je v súlade s osvietenským historizmom, ale aj s poetikou nastupujúceho romantizmu. Jeho eposy sa odohrávajú v stredoveku a opierajú sa o koncept hrdinu-rytieria, ktorý bojuje so seberovným protivníkom. Hollého tvorba predstavuje nacionálny metanaratív a vytyčuje hranice vlasti, zároveň vykresľuje národných hrdinov a protivníkov národa. Vyjadrením potreby nepriateľa v eposoch je spev o „hroznej válke“ (*Svatopluk*, 1833), o „vyvrátení modlárstva“ (*Cirillo-Metodiada*, 1835) a o „porážke na hlavu lúpežného a strašného ľudu“ (*Sláv*, 1839).

Koncepcia rivala je najširšie rozpracovaná v epose *Svatopluk*. Postava Svätopluka, ktorého Hollý vo svojich historických poznámkach *Visvetlení* (1842) charakterizoval ako „veľmi vtipného, múdreho a chytrého muža“ (HOLLÝ, 1950: 148), reprezentuje epického hrdinu, ktorý je podľa ruského folkloristu V. J. Proppa blízky typu rozprávkového hrdinu. Nevzťahujú sa naňho konvencie morálky, ale naopak, pripúšťajú sa u neho aj klamstvá a podvody, je prefikovaný a inteligentný (prototypom je „Ľstivý“ Odyseus). Nositeľmi aspektu hrdinstva sú sila a úspechy hrdinu, ktoré sa stavajú markantnejšími, keď sa mu podarí zvíťaziť nad silnejším súperom (PROPP, 2008: 270). Hrdina nevíťazí, lebo je morálny, ale je morálny, lebo víťazí. Víťazstvo je potvrdením hrdinskosti, a tým aj morálnosti hrdinu. Súboje v epike majú preto rozmer božieho súdu – keď niekto vyhrá, je to transcendentálnym potvrdením jeho statusu hrdinu. Schému potvrdzuje Svätoplukova reč k *nemeckým* vojskám: „Zbroj polapajte tuhú, i ze všeckej vládi bojujte: (...) / Tak straťenú mňa počesť, straťenú vráťíte mi berlu; / A všetkému celú preukážete ľudstvu *ňevinnosť*“ (VII., 345, 348–349). Svätopluk v epose viackrát zmení stranu. Jeho prechody k *Bavorom* a neskôr k Slovanom sú primárne motivované pragmaticky, osobnou potrebou, pre ktorú majú ostatné postavy pochopenie. Snem Slovanov napríklad akceptuje, že *Svätopluk bojoval na strane Bavorov*, lebo to bola podmienka, aby sa dostal na slobodu. Nestor Slovanov Vseslav to v epose vyjadruje takto:

„I kdo je s přítomných, v rovnéj čo bi náhodě takto
Sám řečiňil, že bi on radšej v řemnořtí a hrozněj
Vazbe sa chcel trápiť, radšej svú potraťiť hodnořť.
A vlastného celí zbavení biť do smrtí statku;
Než na slobodno víiřť, a milořtně svetlo požívat;
I svoju řeřť, svoju též udržať bezpeře majetnořť,
Bár bi iněho mořel vířěřej biť vláde posluřní?“ (IX., 160-166⁴)

Svätopluk má v epose troch protivníkov: Karolmana, Černoboga a Britvalda. Podľa propozície je hlavným z nich Karolman, ktorý je zobrazený ako verný Bohu, hodný jeho lásky, lebo ochotne plní Božiu vôľu a Svätopluka pustí z väzenia: „Tehdi urob, čo ři najviřší řeba káže Panovňík: // Neb kdo boží naplňí rozkaz, Boha láski je hodní“ (I., 191-192). Svätopluka obdaruje výzbrojou rytiera a ďalej do deja markantnejšie nezasahuje. Černobog predstavuje démonického nepriateľa s naratívnuou funkciou škodcu: vyzvedá, snaží sa oklamať svoju obeť v inej podobe, ubližuje, týra, snaží sa zabíjať, vyvolať vojnu (PROPP, 2008: 31-35). Jeho stvárnenie je v súlade s postupmi vytvárania obrazu nepriateľa: je to démon, ktorý podvádza, používa násilie, spájajú sa s ním predstavy plienenia, strachu a hrôzy, prebýva v pekle. Napriek tomu aj pri ňom badať náznaky epickej neutrality, keďže pevec pri opise jeho zbúranej modly naznačuje pochopenie: „Ačkoliřvek bola tak škaredá, jemu bívala predca / Modla milá, a řichě za mnohí rok dávala bidlo“ (III., 178-179). Černobog v epose bojuje proti Svätoplukovi, ktorého považuje za svojho osobného nepriateľa. Jeho diabolské vojsko pozostávajúce zo slovanských pohanských božstiev sa zapája do vojny proti Bavorom na strane Slovanov. Osobným súperom, s ktorým Svätopluk bojuje fyzicky a ktorého aj zabije, je Britvald, najväčší hrdina na strane Bavorov. Je charakterizovaný ako vtipný, múdry, bojovný a čestný muž. Práve on sa prihovoriť za to, aby Nemci dôverovali Svätoplukovi a odovzdali mu vládu nad krajinou:

„V tom hore povřává náramní údami Britvald,
Vříp veľkí a rozum krásné mu vyjařňoval usta:
Jak řebe, keď řádněho na ňem pluť mračna řevídat.“

4 Citované z vydania HOLLÝ, 1999.

Nad *neho* sa prudší *nenachádzal* *nikdo* ze všetkých
 Buď kopijú *hádzat*, zeľezom buď na vraha *rúbať*,
 Buďto druhov *podbúdzat* a jím k boju srdca *zapáliť*.
 Však *niebol* aj meňší *zastávať* pravdu, a múdru
 Svím *dávať krajanom*, kedikoľvek *žádali*, raddu:
 Sám pri jejích *rovnával*, a núdzním v *bíde* *pomáhal*!
 I preto najvatšú k *ňemu lásku* *nosívali* v *srdcách*:“ (I., 406–413).

Vzťah Britvalda a Svätopluka odkazuje na vzťah medzi Aeneasom a Turnom v *Aeneide* alebo Hektorom a Achillom v *Iliade*. Svätoplukovo právo na trón potvrdzuje jeho víťazstvo nad Britvaldom, pretože mal dostatočnú silu poraziť svojho súpera a obhájiť svoje postavenie. Nie je to boj dobra proti zlu, ale hrdinu proti hrdinovi, v ktorom rozhodujú fyzické kvality. Takéto pragmatické vyústenie je bližšie k archaickým obrazom súperiacich individuálnych hrdinov ako k ideologickému národnému hrdinovi, ktorý vďaka svojim morálnym kvalitám stojí vysoko nad nepriateľom.

Konfrontáciu obrazu Britvalda, Nemcov a ich súperenia so Slovanmi v epose *Svatopluk* s postupmi vytvárania nepriateľského obrazu predstavuje nasledujúca tabuľka:

Antagonizmus	Nemci sú „nepriateľskí“ (I., 27), ale slovanský a nemecký svet nie je oddelený, prelína sa, prechody sú možné (zo strany na stranu prechádza Svätopluk, na nemeckom turnaji vystupujú slovanskí rytieri, aj v nemeckých vojskách), v bitke poráža kresťanský Slovan Chocil (Kocel) pohana Slovana Radislava (XII., 320–346). Bavori sú kresťania – Slovania tiež, ale na ich strane vystupujú aj pohanské sily.
Charakteristiky	Protistrana disponuje aj pozitívnymi vlastnosťami (udatní, zmužilí, hrdinskí, výborní, obratní).

Citová modalita	Nedominujú negatívne city, prítomné je aj pochopenie a empatia rozprávača. Absentuje strach, výsmech je okrajový, namiesto nenávisti je hnev. Príčiny prípadnej nenávisti sú vysvetlené. Obe bojujúce strany sú zobrazené s pochopením a so sympatiami. Hollý „spieva“, ale nevyzýva k počúvaniu, neobracia sa na svojho čitateľa so zámerom presvedčiť ho, jeho epika je súkromnou záležitosťou medzi pevcou a múzou.
Violencia	Prítomná, záľuba v kumulovaní násilných obrazov smrti na oboch stranách.
Depersonalizácia	Neprítomná – dôraz sa kladie na pomenovanie protivníka, na personalizáciu, na obraz boja tvárou v tvár.
Marginalizácia	Neprítomná, proti sebe bojujú vznešení bojovníci.
Dehumanizácia	Skôr heroizácia a idealizácia (čo tiež môže byť formou dehumanizácie). Démonické sily bojujú na strane Slovanov.

Obraz rivala takmer na celej ploche popiera obraz nepriateľa. Hollý dokonca aj k Bavorom pripája symboliku včely, ktorá v čase napísania *Svatopluka* už bola Kollárovou *Slávy dcerou* kanonizovaná v princípe ako slovanský emblém. V prvom speve *Svatopluka* Hollý opisuje zhromaždenie Nemcov pomocou homérovského prirovnania ku včelám:

„Jak včelí keď po polách a širích rozbehli sa lúkách.
A s kvetu stále na kvet sedajú, i malimi voňcú
Ustami šťávu berú, a sladké pokladi lúpá:
Jestlí večer blíží sa i černá mrákota stává,
Spátí sa navracajú; a ze všech stran, i pólnoci vlhkéj
Končin i vichodních i poředňa i západu slnka
Do slameních ze žltými sipú sa koristřami ohrad:
Tak sa valá a plními ženú k sřemu cestami Němci,
Až dvere a z veľkú ňestáčala radňica sířú.“ (I., 265–273).

Záver

Ján Kollár sa ako zásadný autor pre formovanie slovenského národného obrazu významne spolupodieľal na definovaní nepriateľa slovenského národného metanarátívu. Jeho obraz nepriateľa neustále varuje stereotypné postupy vytvárania nepriateľského obrazu. Svoje literárne univerzum koncipuje kazateľsky, rétoricky a apelatívne so zámerom ovplyvniť realitu. Chce, aby čitatelia videli svet ako on, prijali jeho literárnu fikciu ako skutočnosť. Jednorozmernosť, uvzatosť a neochvejnosť jeho nepriateľských obrazov sú spohľadlivosťmi indikátormi ideológie. Jeho obraz nepriateľa je ideologicky bezproblémový, bez dotyku s komplikovanosťou skutočnosti, čo pramení z komunikácie pocitu smrteľného ohrozenia Slovanov.

Ján Hollý a jeho epická tvorba sa tiež zakladajú na potrebe nepriateľa, autor ho však koncipuje aj na iných základoch ako Ján Kollár. Hollý vykresľuje naratívneho, fiktívneho nepriateľa. V jeho eposoch možno rozlíšiť tri prejavy nepriateľstva: metafyzického nepriateľa (diabol), mýtického národného nepriateľa (Čudovia) a nepriateľa – súpera, ktorého obraz je porovnateľný s obrazom hrdinu. Jeho svet je fiktívny, ale svojou zložitou, nejednoznačnosťou, pragmatizmom a závanom empatie, hoci je priznanou fikciou, sa približuje ku skutočnosti viac než Kollárova ideologická kompozícia jednoznačného nepriateľského sveta.

Bibliografia

- FARRON, S., 1978: „The Character of Hector in the »Iliad«“, *Acta Classica* 21, 39–57.
- HOLLÝ, Jan: 1950: *Cirillo-Metodiada*, Trnava: Spolok sv. Vojtecha.
- HOLLÝ, Ján, 1999: *Dielo II*, Bratislava: Tatran.
- KILDUFF, Gavin J., ELFENBEIN, Hillary Anger, STAW, Barry M., 2010: „The Psychology of Rivalry: a Relationally Dependent Analysis of Competition“, *Academy of Management Journal*, 53, č. 5, 943–969.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2007: *Magyarország panasztól Szlavia panaszáig*, Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2010: *Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között*, Budapest: Balassi Kiadó.
- KOLLÁR, Ján, 2009: *Dielo*, Bratislava: Kalligram.
- KOLLÁR, Ján, PUTNA, Martin C., 2014: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha: Academia.

- KOŠTÁLOVÁ, Petra, 2012: *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*, Praha: Sociologické nakladatelství.
- KREKOVÍČOVÁ, Eva, 2009: „Konštruovanie obrazu »iných« v očiach Slovákov. Medzi autoobrazom a heteroobrazmi“, in: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, red. KILIÁNOVÁ, G. a kol., Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 473–495.
- OPPENHEIMER, Louis, 2006: „The Development of Enemy Images: A Theoretical Contribution. Peace and Conflict“, *Journal of Peace Psychology* 12, č. 3, 269–292.
- PANCOVÁ, Zuzana, 2016: „Antisemitizmus na stránkach humoristickej tlače. Príklad časopisu Kocúr (1919–1945)“, in: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*, red. VRZGULOVÁ, M., KUBÁTOVÁ, H. a kol., Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016, 28–60.
- PROPP, Vladimír Jakovlevič, 2009: *Morfologie pohádky a jiné studie*, Jinočany: H&H.
- RIŠKOVÁ, Lenka, 2015: „Z korešpondencie Jána Hollého. Niečo o vzťahu Jána Hollého k protestantským autorom“, *Slovenská literatúra* 62, č. 6, 495–511.

AKO OŽIVIŤ KLASIKA?

EDITA PRÍHODOVÁ

Abstract: The paper discusses a problem pertaining to the reception of Ján Kollár's poetic work. This problem has raised a question about the cultivation of national (cultural) history that would not steer us to 'mummification' of the author but rather to a revival of the author's reception. In our quest for answers to the proposed question we turned to a philosopher Friedrich Nietzsche and his essay *On the Uses and Disadvantages of History for Life*. Nietzsche claims that we should cultivate and promote a monumental, antiquarian and critical history. What seems to us as an example of a non-systematic and even bizarre reception, based on encyclopaedic entries from Kollár's life, is referring to Kollár as to the first Czecho-Slovak cyclist based on the sonnet 40 from his *Slávy dcera* [*The Daughter of Sláva*]. The paper also introduces new forms of a revival of Ján Kollár's reception (translation into a modern Slovak language, considering the Hungarian context, interpretation of the poetic work, etc.).

Keywords: reception of Kollár's oeuvre, Friedrich Nietzsche, bizarre reception, history of cycling, translation of Kollár's work into a modern Slovak language

Ján Kollár bezpochyby patrí medzi klasikov českej a slovenskej literatúry. Jeho bibliografia prináša bezpočet štúdií, ktoré sa venujú jeho dielu a zaraďujú ho do literárnych dejín (ORMIS, 1954; ROTHOVÁ, 2002). Z novších počínov hodno spomenúť vydanie jeho *Diela* v rámci *Knížnice slovenskej literatúry* (Kalligram, ÚSIL SAV). *Slávy dcera* je štandardizovaným literárnym dielom, s ktorým sa stredoškolskí študenti zoznamujú v rámci vyučovania literatúry.¹

Na druhej strane evidujeme náznaky, ale aj priamočiare tvrdenia, ktoré odvážne svedčia o tom, že s recepciou Kollára to nie je také ľahké. Martin C. Putna hneď v úvode svojho *Predslovu* k výkladu Kollára tvrdí, že „Slávy dcera je mrtva. Je snad nejmrtvější ze všech děl, která byla v češtině napsána. Leží jako bludný kadáver, jako bludný balvan v dějinách české kultury“ (PUTNA, 2014: 9).

1 Porov. https://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocny-m-patrocnym-vzdelavacim-programom/jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf, prístup 9. 6. 2021.

Zároveň uvádza príčiny, ktoré viedli k tomuto stavu. Prvou z nich je ideológia panslavizmu, ktorú Kollár objavil v naivnej a benígnej forme, ale v neskorších generáciách začala slúžiť na zdôvodnenie ruských veľmocenských ambícií. Druhou príčinou umŕtvenia Kollárovo diela je – ako uvádza Putna – učenosť, ktorá dokazuje slávnu históriu Slovanov väčšinou pomocou fantastických špekulácií a falzifikátov. Napokon je to jazyk, ktorý je pre čitateľa takmer nezrozumiteľný (PUTNA, 2014: 9). Z uvedeného vyplýva, že prípad Kollár nás privádza k základným úvodným otázkam, ako rozvíjať literárnu históriu na národnej a nadnárodnej – regionálnej báze, aby nevedla k umŕtveniu, ale k oživovaniu autora v radoch jeho potenciálnych čitateľov.

Tieto otázky si už v 19. storočí kládol filozof Friedrich Nietzsche, takže nám jeho filozofické reflexie môžu poslúžiť ako vodidlo v hľadaní odpovedí. Základnou tézou Nietzscheho úvahy o *Úžitku a škodlivosti histórie* je, že história má slúžiť životu (NIETZSCHE, 2005: 85). „Avšak otázka, jak dalece život historii vůbec potřebuje, je jednou z největších otázek a starostí, týkajících se zdraví člověka, národa, kultury“ (NIETZSCHE, 2005: 85 – 86). „Neboť z přemíry historie se život rozdrobí a zvrhne, a nakonec se pak zvrhne i sama historie“ (NIETZSCHE, 2005: 86). Filozof je kritický k modernému vzdelávaniu (zvlášť historickému), pretože – ako reflektuje – vzdelávanie nie je ničím živým, plodí iba chodiace encyklopédie a človek umiera na nestráviteľnosť poznatkov (NIETZSCHE, 2005: 97 – 98). Takéto vzdelávanie sa prezentuje iba navonok množstvom poučiek, ktoré neprenikajú do života (NIETZSCHE, 2005: 103).

Ako pestovať históriu, aby z nej mal úžitok človek – jednotlivec, ale aj národné spoločenstvo? Nietzsche opakovane potvrdzuje svoju základnú tézu, že história má slúžiť životu, nie naopak (NIETZSCHE, 2005: 118). Pri vysvetľovaní svojho tvrdenia si filozof poslúži obrazom z biologickej – botanickej sféry:

„Strom své kořeny spíše cítí, než aby je viděl: tento pocit však měří jejich velikost podle velikosti a síly viditelných větví“ (NIETZSCHE, 2005: 93) ... „Jestliže historie slouží minulému životu tak, že další život, a to právě život vyšší, podkopává, jestliže historický smysl život již nekonzervuje, nýbrž mumifikuje, pak strom proti své přirozenosti, odshora ke kořenům, postupně odumírá – a posléze hyne obyčejně i kořen sám“ (NIETZSCHE, 2005: 94).

Ak človek uprednostňuje minulosť pred prítomnou chvíľou, takéto historické badanie je pre život škodlivé.

Nietzsche však neodsudzuje históriu ako takú, pretože môže byť pre život aj užitočná. Tvrdí, že treba pestovať monumentálny, antikvárný a kritický druh histórie. Takáto história patrí k životu živému, uchovávajúcemu a potrebujúcemu oslobodenie (NIETZSCHE, 2005: 86). Prvá z menovaných – monumentálna história sa stará o to, aby veľ duchovia ľudstva boli stále živí, t. j. v živej pamäti. Zaoberá sa klasickými výtvarmi minulých dôb. Je vierou v spolunáležitosť a kontinuitu všetkého veľkého, čím bojuje proti pomínutelnosti všetkého (NIETZSCHE, 2005: 88). Monumentálna história vedie človeka k tomu, aby sám usiloval o veľkosť ducha, a robí ho tým schopným veľkosti (NIETZSCHE, 2005: 91). Človek sa z nej totiž dozvedá, že veľkosť osobnosti je možná (NIETZSCHE, 2005: 88).

Avšak monumentálne uvažovanie nesmie vládnuť ostatným spôsobom historického pýtania sa, a to antikvárnemu a kritickému, pretože by tým poškodzovala samotnú minulosť (NIETZSCHE, 2005: 89). Kto chce v piete zotrvať v tom, čo je ctené oddávna, stará sa o minulosť ako antikvárný historik (NIETZSCHE, 2005: 91). Môže ním byť akademik, ktorý sa zaoberá literárnu tradíciu, históriu, kultúrnou identitou. Je to spôsob spojenia vetiev s koreňmi pomyselného stromu národnej kultúry. Pestovať antikvárnú históriu prináša so sebou aj risk: môže sa zvrhnúť na posadnutosť starým, na „zberateľskú zúrivosť“ (NIETZSCHE, 2005: 94) a zhrabovanie toho, čo bolo. Postoj antikvárnej histórie degraduje v okamihu, keď už historika nenadchne a neodusévní svieži život prítomnosti (NIETZSCHE, 2005: 94). Je to len preformulovaná axióma, ktorá tvrdí, že história má stáť v službe života, nie naopak.

Život však potrebuje k tomu, aby prejavil svoju moc, minulosť rozlomiť, kriticky ju skúmať, obrazne povedané, priložiť „núž k jejím kořenům, tehdy se postupuje krutě a nedbá se žádné piety“ (NIETZSCHE, 2005: 95). Kritická história je sama osebe nebezpečná, tvrdí filozof, pretože je ťažké nájsť hranicu medzi prijímaním histórie a jej popieraním (NIETZSCHE, 2005: 96). Filozof napriek rizikám povzbudzuje k takejto očistnej práci na strome národnej histórie. „Každá minulosť si však zaslúží byť odsouzena“ (NIETZSCHE, 2005: 95), pretože tak už to chodí s ľuďmi – často, ak nie vždy vládne ľudská slabosť. Pestovanie histórie je teda naozaj v službe života – života

dravého, nespútaného, živelného. Učí veľkosti ducha, pretože históriu znesú iba veľkí ľudia – silné osobnosti (NIETZSCHE, 2005: 106). Tak sa Nietzsche dostáva cez úvahu o zmysle histórie k leitmotívu svojej filozofie, ktorým je ohlásenie nadčloveka (NIETZSCHE, 2003: 12). Ak by sme sa mali obľúkom vrátiť ku skúmaniu Jána Kollára, mohli by sme sa pýtať, aký druh histórie rozvíjali jeho interpreti a bádatelia, či pritom slúžili životu alebo nie, či v početných štúdiách nachádzame históriu monumentálnu, antikvárnu a kritickú.

Milan Hamada pri posudzovaní zväzku Kollárovho *Diela* konštatuje, že tento básnik je „až do takej miery mumifikovaný, že oživiť ho vyžaduje poznanie a cit“ (HAMADA, 2009). *De facto* to znamená, že identifikuje medzi jeho bádateľmi mnohých, ktorí neslúžili životu, ale iba škodlivej histórii, ktorá z autora vytvorila múmiu. Napokon aj aktuálne snahy literárnej histórie, ktorých témou je „iný“ Kollár, teda taký, ako ho číta súčasný čitateľ, ktorý sa dokáže „dištancovať“ nielen od poznatkov, ale najmä od nánosov floskúl, ktoré o Kollárovi boli napísané, implicitne smeruje ku konceptu oživovania diela Jána Kollára pestovaním zdravej, životnej histórie.

V českej i slovenskej literatúre badáme rôzne projekty, ako oživiť Kollára. V slovenskej literatúre sa *Slávy dcery* pokúšal oživiť Ľubomír Feldek, ktorý ju „preložil“ do súčasnej slovenčiny (FELDEK, 2018). Editor najnovšieho výberu z diela Jána Kollára Miloslav Vojtech vybral do edície *Knížnice slovenskej literatúry Slávy dcery* v troch spevoch, ako bola pôvodne vydaná roku 1824, ktorá sa považuje za recepcne najpríťažlivejšiu (ŠMATLÁK, 2007: 27) a kde je viac lásky a menej učenia (PUTNA, 2014: 11). Róbert Kiss Szemán to robí napríklad usúvzťažňovaním autora nielen s česko-slovenským, ale aj uhorským kontextom (KISS SZEMÁN, 2014), čo česká a slovenská literárna veda nereflektovala (ostávalo iba pri uvádzaní faktov z autorovho života). Takéto badanie slúži celistvosti poznania, ktoré vyžaduje kladenie si nových, neošúchaných otázok.

Martin C. Putna má úmysel „vzkriesiť“ Kollára čítaním a vysvetľovaním *Slávy dcery* ako historického dokumentu, ako fenoménu „alternatívnej vedy“ a ako dielo oslovujúce svojou bizarnosťou (PUTNA, 2014: 9 – 11). Pri mnohých sonetoch Putnovu pozornosť púta čudnosť až absurdnosť obrazov a vyjadrení Jána Kollára, čo mu slúži nielen ako poukaz na bizarnosť, ale aj ako dôvod k smiechu, nadľahčeniu toho, čo je v *Slávy dcere* možno až prehnane vážne,

patetické a vnímané ako dôležité. Vidíme tu snahu o oslobodzujúcu, kritickú históriu. Otázkou je, či autor správne odhadol očisťujúci rez na koreňoch stromu poznania nášho klasika. Na bizarnosť totiž poukazuje oveľa častejšie ako na nadčasovosť diela. Svojím výkladom však súčasnému čitateľovi jednoznačne uľahčil recepciu *Slávy dcery*. Jeho *nota bene* poznámky zároveň poukazujú na to, ako pestovať „radostnú vedu“, ktorá potrebuje „jiné umění – posmešné, lehké, prchavé, božsky bezstarostné“ (NIETZSCHE, 2001: 14).

Bizarnosť sa nenachádza len v texte diela, ale môžeme ju identifikovať aj v jeho recepcii. Mimoriadne bizarný je osud sonetu 40, ktorý recepcie neoživili literárni vedci, ale cyklisti. Kollár v ňom píše, ako chodil do Lobedy k Míne na bicykli, lepšie povedané na drezine, ktorú si zaobstaral. Bolo to vlastne ešte len odrážadlo bez pedálov, nazvané podľa svojho vynálezcu Karla Friedricha Christiana Ludwiga Draisa von Sauerbronn:

„Abych pak běh zrychlil kroku svého
a přitom si času uspořil,
koupil sem si stroj, ježž utvořil
v Manheimě Draiss roku přítomného;

jest to vůz, kůň, pěchour – spolu trého
prospěch vtíp tu v jedno zatvořil,
aby člověk ni noh nemořil
a se vyhnul smrti pádu zlého:

drásina se volá od nálezce,
za půl hodiny lze přijeti
z Jeny k Lobdě v přípravě té hezce;

ona nejen lásce krátí dráhu,
než jak tělo učí deržeti,
tak i ducha vždycky rovnováhu.“ (KOLLÁR, 2014: 37)

Začiatok sonetu je veľmi ľudský, približujúci klasika k všeobecnej skúsenosti ľudí poznačených civilizáciou, a to snahou o optimalizáciu a úsporu času: „Abych pak běh zrychlil kroku svého / a přitom si času uspořil...“. Nasledujúce verše nám pomáhajú situovať napísanie sonetu do času, a to do roku 1818, kedy Karl Drais patentoval svoj vynález: Kollár totiž poznamenáva, že sa to udia- lo „roku přítomného“, keď Drais v Manneime utvoril tento stroj.

Verše druhej strofy uznávajú dôvtip vynálezcu, ktorý spojil v jedno „vúz, kúň, pýchour“. Autor prechádza zo všeobecnej úrovne k osobnej skúsenosti, ktorú zažil na ceste „z Jeny k Lobdė“. Posledná tercína sonetu je obdivuhodná, pretože z individuálnej, sčasti bizarnej atmosféry autor zvrtné reč na vážne témy obsahujúce pátos: „ona (t. j. drezína, pozn. E. P.) nejen lásce krátí dráhu, / než jak tělo učí držeti, / tak i ducha vždycky rovnováhu.“ Nachádzame tu lásku, rovnováhu tela a ducha, motívy, ktoré priťahujú pozornosť tvoriacich duchov už od staroveku. Kollár sa v sonete prejavuje nielen ako nadšenec pre technický pokrok (PUTNA, 2014: 37), ale v poslednej strofe aj ako učiteľ správneho, vyrovnaného, naplneného života. Je to naozaj obdivuhodná – vydarená znelka, ktorá v sebe obsahuje skúsenosť, vtíp, ale v pointe aj sentenciu smerujúcu k nadčasovosti.

Kvôli opisu dreziny a vlastnej skúsenosti s ňou si Kollár vďaka tejto znelke zaslúžil miesto v dejinách cyklistiky ako jeden z prvých česko-slovenských cyklistov (BUČKA, 2017; GAŠPAR – ČÁNIOVÁ – VELEBNÁ, 1995; RASTISLAV, 2020). O tejto zaujímavosti nášho klasika referujú aj statusy na sociálnych sieťach (SUCHÝ, 2021). Ako cyklista dostal Kollár jedno zo zastavení na streetartovom cyklistickom chodníku v Sabinove (REDAKTOR, 2019: 16).

(foto: Jana Juhášová)

Tým, že Kollár opísal drezinu ako bezpečný a užitočný vynález slúžiaci človeku, sa dokonca považuje nielen za praotca cyklistov, ale aj za predchodcu tvorcov reklamy (WICHTERLE, 2017).

Z čoho vyviera potreba zastrešovať vlastnú voľnočasovú aktivitu podobnosťou s klasikom? Azda je to túžba po nepominuteľnosti (NIETZSCHE, 2005: 88), po odkaze na starobylosť či pamätihodnú historickosť vlastnej činnosti a života. Azda – na druhej strane – je v tom potreba „počlovečiť“ klasika, urobiť z neho človeka podľa vlastnej miery a tak sa mu priblížiť, *de facto* oživiť ho týmto spôsobom.

Obmedzením a nedostatkom tohto spôsobu popularizácie Jána Kollára je, že v opise životnej situácie básnika alebo jeho diela sa nachádzajú skreslenia a nepresnosti (napr. turistický leták Interreg Poľsko – Slovensko s nadpisom *Po stopách cyklistiky* uvádza, že Mína v *Slávy dcere* sa stala predobrazom pre zobrazenie mýtiskej bohyně Slávy). Citovanie sonetu 40 v historických článkoch o cyklistike je prirodzene nesystémové, vytrhnuté z celku diela. Je podané ako kuriozita,² ktorá upozorňuje iba na nevyhnutný kontext autorovho života (štúdium v Jene, láska k Míne, dochádzanie k nej do Lobedy), vytrhnutý z celku. Taká je však väčšinová recepcia Kollára – medzerovitá, v ktorej sa scvrklo celé a veľké básnické dielo na niekoľko citátov (MATUŠKA, 2009: 472). Uvedomujeme si tu riziko neužitočnej histórie, ktorá sa prezentuje iba navonok encyklopedickými poznatkami, za ktorými na nás pozerá mumifikovaný básnik.

Aj preto vítam projekty vyzývajúce k oživeniu klasika, pomáhajúce k tomu, aby sa rozbehla nová vlna recepcie jeho diela, ktorá bude viesť k monumentálnej, antikvárnej a kritickej histórii slúžiacej životu.

Bibliografia

- BUČKA, Peter, 2017: „Slovenská cyklistika pred Saganom. Impulzy rozvoja úspešného športového odvetvia“, *História* 13, č. 4, 40–44.
- FELDEK, Lubomír – KOLLÁR, Ján, 2018: *Dcéra slávy*, Bratislava: Perfekt.
- GAŠPAR, Ján – ČANIOVÁ, Eva Katarína – VELEBNÁ, Mária, 1995: *V stopách bicyklov (K storočnici organizovanej cyklistiky v Košiciach)*, Košice: Pergamen.
- HAMADA, Milan, 2009: *Ján Kollár Dielo*, red. VOJTECH, Miloslav, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.

2 Napr. https://cs.wikipedia.org/wiki/Ján_Kollár

- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti*, Praha: AKROPOLIS.
- KOLLÁR, Ján, 2014: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích*. Praha: Academia.
- MATUŠKA, Alexander, 2009: „Kollár takisto a inak“, in: *Ján Kollár Dielo*, red. VOJTECH, Miloslav, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 471–473.
- NIETZSCHE, Friedrich, 2001: *Radostná vĕda*, Praha: Aurora.
- NIETZSCHE, Friedrich, 2003: *Tak vravel Zarathustra*, Bratislava: IRIS.
- NIETZSCHE, Friedrich, 2005: *Nečasové úvahy*, Praha: OIKOYNENH, 75–147.
- ORMIS, Ján V., 1954: *Bibliografia Jána Kollára*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- PUTNA, Martin C., 2014: *Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha: Academia.
- RASISLAV, 2020: „História bicykla. Od „Hobby koňa“ po elektrobicykle“; proficyklodresy.cz, : <https://www.proficyklodresy.cz/blog/historie-kola-od-hobby-kone-po-elektrokolo>), prístup 9. 6. 2021.
- REDAKTOR, 2019: „Sabinov je výnimočné cyklistické mesto – aj preto má ako jediné mesto cyklo street art“, *Sabinov – Spravodajca mesta*, LXII, č. 7, 16.
- ROTHOVÁ, Valéria, 2002: *Ján Kollár (personálna výberová regionálna bibliografia)*, Kremnica: Knižnica Jána Kollára.
- SUCHÝ, Viktor, 2021: „Cyklo-kollár(r)“; <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010460073760>, prístup 9. 6. 2021.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 2007: *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava: Literárne informačné centrum.
- WICHTERLE, Karol, 2017: „Praotec cyklistů a reklamních kreativců“; <https://blog.aktualne.cz/blogy/kamil-wichterle.php?itemid=29274>, prístup 9. 6. 2021.

JINÝ Kollár...

KOLLÁROVA DICHTUNG UND WAHRHEIT. VZOROVÉ MEMOÁRY SLOVANSKÉHO VLASTENCE

Veronika Faktorová

Abstract: The study analyses Jan Kollár's autobiography (*Paměti z mladších let života*, 1863), which maps the first third of the poet's life and documents his artistic maturation. Attention is focused on literary strategies, forming the stylization of the subject as a genius poet and Slavic nationalist. Concept of Kollár's autobiography is considered in the context of the genre-like works of (Central) European literature, especially in relation to the Goethe's work *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*. The analysis leads to that there are clear parallels between Goethe's and Kollár's work. However, Kollár also includes other types of narratives in the text. On the one hand, it is a higher degree of subjectivization and emotionality of the narration of his own life, on the other hand, they are exciting digressions, which involve scary, horrible or curious stories from Kollár's childhood and youth.

Keywords: autobiography, Jan Kollár, Johann Wolfgang Goethe, 19th century literature, Bildungsroman, autobiographical subjectivity, aesthetic of ugliness

V této studii se pokusíme prozkoumat hlouběji, než bylo doposud zvykem, literárnost Kollárových *Pamětí z mladších let života*. Ve starších literárněvědných pracích je tomuto tématu věnována jen okrajová pozornost, s Kollárovými *Paměťmi* se zachází přednostně jako s historickým pramenem k autorově biografii. Pokud je literární dimenze díla vůbec zmíněna, jedná se o pouhé teze bez hlubšího objasnění. Týkají se vesměs hodnocení Kollárova vypravěčského stylu (Otruba mluví o autorově vypravěčské dovednosti, Jakubec o poutavém, živém a sytém líčení atd.), případně je upozorněno na kompoziční analogie mezi Kollárovým textem a Goethovým spisem *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (OTRUBA, 1993: 796; VLČEK, 1931: 52; JAKUBEC, 1934: 481).

Pro úplnost dodejme, že v současnosti několik pokusů orientovaných na literárnost Kollárových *Pamětí* přece jen vzniklo:

na prvním místě je to výklad Róberta Kiss Szemána v knize *Slovan-
ský Goethe v Pešti*, který podnětně spojuje Kollárovy *Paměti* s *Vyzná-
ním* sv. Augustina i s biblickým motivem exodu (KISS SZEMÁN, 2014:
141–147). Tento motiv Kiss Szemán chápe jako klíčový, ba dokonce
konstrukční princip Kollárova díla i myšlení. K dispozici je rovněž
studie *Pátranie po živote, kráse a osamelosti*, jejíž autorka Lenka Szen-
tesiová si vytkla za cíl analyzovat Kollárovy *Paměti* jako „autonom-
ní umělecký text“ (srov. SZENTESIOVÁ, 2012: 490). Hlavní pozornost
je upřena k narativním strategiím díla, avšak úvahy o literárních
aspektech Kollárovy autobiografie se poněkud nekoherentně rozbí-
hají i jinými směry.

V centru této studie bude stát literárnost nahlížená z perspektivy
žánrově obdobných děl soudobé (středo)evropské literatury, akcent
bude přitom položen na základní minimální příznaky autobiografie,
jak je definuje Eugene Stelzig ve svých pracích o autobiografických
textech první poloviny 19. století (STELZIG, 2020a, 2020b). Jeho pojetí
je podle mého soudu dobrým východiskem k posouzení Kollárova
textu, který vznikl v daném časovém horizontu, byť na rozdíl od
Stelzigoých příkladů fungoval v poněkud jiných kulturních a lite-
rárních kontextech.

Kollárovy *Paměti* v kontextu dobové podoby žánru

Z dopisu Václavu Hankovi se dovídáme, že k sepsání vlastních *Pa-
mětí* Kollár přikročil někdy kolem roku 1835. Reagoval tím na pros-
bu polského slavisty a vydavatele Adama Rościszewského, jehož
záměrem bylo otisknout básníkovu biografii v plánované publikaci
Galerie vynikajících Slovanů. Kollár se zprvu k žádosti stavěl spíše
skepticky, vymlouval se na nedostatek času a mimo to i odmítal
poskytnout svou aktuální podobiznu:

„Co se Vaší, čili pana Rościszewskiego prosby týče, co do životopisu a obrazu,
tím prvním Vám snad v létě budu moci sloužiti, učiniv v těchto dnech počátek
s vypsáním věku mladého. Ale vida, že to několik archů, as 10-12, vynášeti může,
neslibuji Vám to poslati až teprve po skončeném tištění a rozeslání Zpiewanek.
Co se obrazu čili ryse týče, tu musím cele Vaší žádost odepřiti. Já u nás ani malířů
neznám ani času nemám k dotazování se po nich“ (KOLLÁR, 1897: 237).

Práce na díle se patrně protáhla až do roku 1842, zůstala však ome-
zena jen na mladší léta básníkovu života a v podobě nikdy nepubli-

kovaného, rukopisného fragmentu se zachovala v rodině profesora Šembery (KOLLÁR, 1963: 208). V roce 1863 se rukopisu ujal profesor Václav Zelený a vydal Kollárovy *Paměti* v nakladatelství I. L. Kobera. Zelený současně usiloval o dopsání Kollárovy biografie, zůstalo však jen u črty publikované roku 1862 v časopise *Máj*, přestože Kober anonsoval vydání celého díla.

Paměti byly znovu publikovány teprve v 50. letech 20. století ve slovenštině,¹ v české verzi pak roku 1963 v antologii různých Kollárových textů nazvané *Vlastenec* (jednalo se o výběrové, nikoliv kompletní vydání *Pamětí*). Jaroslav Vlček se v syntéze českých literárních dějin z roku 1931 zmiňuje ještě o dalších vydáních, která prý musela být vzhledem k faktografické „nespolehlivosti“ Kollárových *Pamětí* upravena (mluví přímo o přepsání některých pasáží; VLČEK, 1931: 52). Jen stěží se ale mohlo jednat o nějaké české či slovenské vydání, Vlček zde patrně naráží na německou edici Kollárových *Pamětí* v překladu Matiji Murka, které bylo součástí knihy *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* (1897) a které bylo opatřeno rozsáhlými vysvětlujícími komentáři. Na faktografickou nepřesnost Kollárových *Pamětí* se v dostupných výkladech upozorňovalo poměrně často, mnohdy byla i přímo revidována některá Kollárova tvrzení,² obecně pak panovala shoda, že dílo přespříliš „mísí báseň a pravdu“ (OTRUBA, 1993: 796).

Z hlediska žánrového však u Vlčka, ani jiných badatelů pochybnosti nevznikaly a dílo bylo soustavně vnímáno jako příklad autobiografického žánru, jehož dnešní podoba se – jak uvádí Eugen Stelzig³ – utvářela s koncem 18. a během první poloviny 19. století.

1 Slovenské edice jsou od té doby vydávány opakovaně, Kollárovy *Paměti z mladších rokov života* dále vyšly v roce 1957, 1972 a 1997.

2 Jan Jakubec je autorem studie *Jan Kollár v Jeně* (publikováno v časopise *Osvěta*, 1893), která na základě dalších dostupných pramenů (například Kollárova deníku) opravuje a doplňuje Kollárův popis jenského studia, jak jej autor zachytil ve svých *Pamětech*.

3 Autobiografie se zhruba od 80. let 20. století těší velkému zájmu literárních teoretiků i historiků; známá je zejména diskuse týkající se pojmu Phillipa Lejeuna autobiografický pakt; ten představuje závazný příznak žánru a jeho obsahem je, že se autor ve vztahu ke čtenáři zavazuje psát text, který přináší pravdivý záznam jeho života, a potvrzuje to svým jménem – podpisem. Proti tomuto pojetí, které zaměňuje autora a vypravěče a vyvolává iluzi reference textu k realitě, vystoupil zejména Paul De Man (krátké shrnutí této diskuse viz KRAUS, 2009: 24–26) K témuž a o dalších teoretických autobiografie též Klára Soukupová (SOUKUPOVÁ, 2015).

Stelzig přiznává autobiografii výraznější beletristickou pozici, než je obecně obvyklé, je pro něj více specifickým románem než historickým dokumentem, posuzuje její literární postupy a začleňuje je do kontextu dobových literárních diskursů.⁴ Autobiografický způsob psaní Stelzig považuje za specifický dobový „narrativ sebeprezentace“ („narrative of the self by the self“), kdy „skutečné osobní zážitky jsou podrobeny uměleckým požadavkům, jsou podstoupeny literární tvořivosti, obráceny v literární výtvar“, kdy „imaginace modifikuje skutečné události“ (STELZIG 2000a: 223–224). Stelzig i proto vnímá zřetelnou korelaci autobiografie s romantismem. Autobiografie, případně paměti,⁵ se podle Stelziga staly vhodným médiem „romantické subjektivity a její expresivní poetiky“, která v různých dobových textech nabyla různých modů a byla nesena různými rétorickými strategiemi (STELZIG, 2000b: 5). Stelzig rozeznává celkem tři základní, iniciační typy autobiografie lišící se způsobem sebeprezentace. První zastupuje Rousseauovo *Vyznání* (*Les Confessions*, sepsány 1765, publikovány 1782), koncipované jako zpověď, vyznání a sebe ospravedlnování subjektu. Druhým typem je Goethův spis *Z mého života. Pravda a báseň* (*Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*, 1808–1831) tj. historizující a objektivizující autobiografie, která demonsturuje postupné zrání jedince v plnohodnotnou a zkušenou osobnost. A nakonec je to *Předehra* Williama Wordsworthe (*The Prelude Or Growth of a Poet's Mind*, kompletně 1850, vznik 1798–1805),⁶ v níž vystupuje sám sebou okouzlený subjekt a která představuje typ autobiografie vystavěné na přepjaté sebereflexi až sebekoncentraci (srov. STELZIG, 2000a: 223–225; STELZIG, 2000b: 4).

Eugen Stelzig vymezuje na těchto i dalších příkladech z první poloviny 19. století jistý společný (nezbytný) základ autobiografie. Jak soudí, v rámci žánru

4 Stelzig evidentně rozvíjí teoretický přístup k autobiografii prezentovaný ve známé studii Paul De Mana *Autobiography As De-Facement* (DE MAN, 1984: 67–82) a využívá jej pro svou koncepci historie žánru.

5 Někdy se setkáváme se snahou tyto pojmy nezaměňovat. Lampingův slovník je rozlišuje následovně: zatímco autobiografie většinou staví na požadavku, že autor ve svém ztvárnění zachycuje vlastní osobnost a její subjektivní životní příběh, memoáry mají být vázány vnější perspektivou a kreslí spíše relevantní dějinný obraz doby (KRAUS, 2009: 22).

6 Wordsworth zvolil pro žánr zcela netypickou veršovou formu.

1. se dodržuje jistá závazná osnov, tj. postupuje se zpravidla od narození k dětství, mluví se o vztahu k rodičům, studiu, cestách do zahraničí, prvních milostných prožitcích atd.,
2. dominuje retrospektiva,
3. se čtenáři nabízí příběh formování vlastní osobnosti prostřednictvím románové sebe prezentace (třetí bod zdůrazňuje přesah autobiografie k beletrii).

V následující části se pokusíme sledovat, jak Kollárův text naplňuje jednotlivé body a jaké narativní i reprezentační strategie jejich prostřednictvím rozehrává; na jejich základě následně posoudíme, k jakým příkladům dobové autobiografie má nejbliže a čím se od nich může lišit.

Osnova - retrospektiva - románová sebe prezentace

Kollár nijak nevybočuje z dané biografické osnovy. V textu postupuje přísně chronologicky. Popsané životní epizody lze rozčlenit na epizody předpokládané (narození, dětství, studium, výběr povolání, vztah k matce/otci, první lásky) a na epizody svým způsobem neobvyklé, výjimečné, velmi individuální, a dokonce až zvláštní. S oblibou líčí zejména situace, které jej přivedly v ohrožení života, jako pád do studny, otravu houbami, tonutí v Dunaji. Objevují se ale i epizody, představující Kollára jako zvidavého chlapce se smyslem pro dobrodružství - námátkou jeho alchymistické pokusy s hledáním zlata, kopání pokladů či podnikání dlouhých pěších výletů.

Události Kollárova života se zdají být takřka vždy formativní, v časovém odstupu se jeví jako momenty, které utvářely jeho mravní povahu, ideové přesvědčení, literární směřování atd. Příkladně epizoda „moje první a poslední opití se“ ústí v mladíkuv závazek doživotního následování slušných mravů, legendární účast na studentské slavnosti na Wartburgu podpoří jeho nacionální smýšlení, poněkud bizarní záliba v chovu holubů jej přesvědčí o mírumilovné povaze Slovanů a nutně lásce k nim (holub coby obraz mírné slovanské duše představuje návratný motiv Kollárových děl, objevuje se napříč jeho tvorbou).

Zdá se, jakoby Kollár ve svých *Pamětech* (re)konstruoval svůj počátek, chce zobrazit toho, kdo jej předcházel, někoho, kdo byl ještě předtím, než zde byl Kollár básník, slovanský ideolog, kazatel, pe-

dagog atd. – nutno dodat, že Kollár explicitně počítá se čtenářem, který chápe jeho význam, zná jeho vlasteneckou činnost, ví, že je básníkem *Slávy dcery* a jiných děl. Koncepti *Pamětí* jako svědectví o pisateli, jenž vyrostl ve výraznou a obecně známou osobnost, se podřizuje i technika retrospektivy, která v textu jednoznačně dominuje a není nijak výrazně narušována. Charakteristické je, že Kollár při pohledu zpět není vůči své „mladické“ podobě nijak zvláště zaujatý či kritický, nesnaží se o korekci svého jednání a smýšlení, neomlouvá se, nevysvětluje, nezpochybňuje se. Svě činy a rozhodnutí hodnotí vesměs pozitivně. Vše, pro co se rozhodl, jak se zachoval, o čem smýšlel, bylo důležité, nutné a v konečném důsledku prospěšné. V jeho mládí se totiž stalo jen to, co – zpětně viděno – bylo předpokladem pro růst a vyzrání jeho vlastní osobnosti.

V Kollárových *Pamětech* je čtenář evidentně soustředěn k individuálnímu příběhu dané osobnosti. Tato osobnost je přitom dvojločná – dělí se na vypravěče textu, tj. Kollára ve zralých letech, na vrcholu tvůrčích sil, a aktéra událostí, tj. Kollára dítěte, studenta, začínajícího básníka a především budoucího všestranného vzdělance. Kollár-vypravěč je v textu prezentován jako hotová osobnost, je tím, kdo dosáhl komplexní „aestetické vzdělanosti“ (KOLLÁR, 1863: 125), stal se společenskou, literární i vědeckou autoritou, má pevné názory a dokáže je obhájit. Mladý Kollár je teprve ve stavu zrodu, je na cestě za tím, „co rozněcuje vnitřní svět“ (TAMTÉŽ: 157), neustále jen hledá a zkoumá, co by jej duševně obohatilo, a v neposlední řadě teprve poznává „tragédii svého národa.“

Cesta za vzděláním a cesta za pochopením národní tragédie vyrůstá z různých oblastí a podnětů, které jsou v *Pamětech* detailně popsány a rozebrány. Dělit je lze do dvou oblastí. Tou první je oblast školní (institucionální) vzdělanosti. Kollár líčí svůj postupný průchod různými typy škol a různě je rovněž hodnotí. Zatímco lyceum v Prešpurku je „žalářem vtipu“ (TAMTÉŽ: 218), univerzita v Jeně je nejvyšším stupněm, kde vše dostalo nový směr a smysl. Vedle obvyklého pemza tehdejší vzdělávací praxe (teologie, metafyzika, latina, starořečtina) podniká Kollár též samostudium různých moderních předmětů: již v Prešpurku se učí současné evropské jazyky (italštinu, francouzštinu, angličtinu), rozvíjí svůj zájem o přírodní vědy (matematiku, astronomii, geologii, botaniku), v Jeně dokonce

navštěvuje pitvu. Významnou oporou v této institucionální cestě za vzděláním jsou mu jeho učitelé, které také obsáhle a různě hodnotí. Některé kritizuje, jiné naopak vyzdvihuje, neboť pro něj nejsou jen učiteli, ale i „vynášiteli a vyvinovateli duše člověka“ (jako bystrický pedagog Magda) (TAMTÉŽ: 172). Nejoblíbenějším jenským profesorem, Ludenovi, Okenovi a Friesovi, jsou dokonce věnovány samostatné kapitoly.

Stejně důležité, možná ale ještě důležitější než institucionální vzdělání je však to, co bychom mohli nazvat kulturními praxemi. Právě jejich prostřednictvím dosahuje mladý Kollár komplexního „estetického vzdělání“. Rozděluje je do tří okruhů a nazývá je láskou ke krasomám (tj. umění), láskou k přírodě a láskou k vlasti.

Láska ke krasomám zahrnuje poezii a malbu, hudbu a zpěv, divadlo i tanec. Jsou to záliby, které Kollár nejen intenzivně vstřebává, ale i praktikuje. Kollár píše básně, učí se hrát na klavír, věnuje se malbě, organizuje taneční výuku pro spolužáky. O svých kulturních a uměleckých zážitcích podrobně referuje. Tak se dozvídáme třeba o návštěvě vídeňského divadla, kde Kollár viděl Shakespearovu hru *Král Lear*, která před ním „nový netušený svět otevřela a [jeho] útroby jako zbourila“ (TAMTÉŽ: 213), nebo o návštěvě draždanské obrazárny, která „roznítla jeho malířský cit“ (TAMTÉŽ: 231).

Nejpodstatněji však jeho estetický vkus a citění formuje četba, která je v zásadě pojímána jako průprava k vlastní literární tvorbě. Evidované tituly dokonale reprezentují knihovnu dobového středoevropského vzdělance, ale i knihovnu slovenského evangelíka nebo obrozenského autora. Zpočátku dominuje starší literatura, ať již česká humanistická nebo antická, později se okruh rozšiřuje o současná česká díla a také o reprezentativní zástupce klasicistní a zejména romantické literatury. Vedle sebe se tak ocitají Vergiliovy selanky, Volneyovy *Ruiny*, *Ossianovy zpěvy*, Kinského překlad Gressetova směšnohrdinského eposu *Papoušek*, Nejedlého překlad Homéra, spisy Komenského, biblické texty atd. Četba má v Kollárově pojetí specifickou esteticko-didaktickou funkci, má rozvíjet duševní svět čtenáře, kultivovat jeho citovou stránku: láska ke klasikům, říká Kollár, „můj aesthetický cit jemnila a můj vnitřní svět oblažovala“ (TAMTÉŽ: 178).

Četba je často propojena s prožitkem krajiny. Na cimbuří oravského hradu Kollár recituje antické klasiky, v Jeně čte „nejvýbornější díla na neuvznešenějších výšinách“ (TAMTÉŽ: 145), Ossiana o samotě, v koruně stromu. Přírodní scenérie je vůbec nejdokonalejší kulisou čtenářského prožitku, který u Kollára často vrcholí inscenací citového výlevu. Jako drtivý emotivní prožitek je příkladně představena četba Plautova tragického životopisu – pod jeho vlivem je mladý Kollár jak „líticemi“ hnán ven z města, kam jej „nohy nesou“, až rázem zastaví „v jedné dolině za Hamry“. Teprve zde může dát průchod svým rozbouřeným citům: tam „pod stromem, co Jonáš pod brečťanem, jsem slzy vyléval a hlasitě nařikal“ (TAMTÉŽ: 178).⁷

I proto není příroda v Kollárově díle jen určitým místem nebo lokalitou, ale prostorem, jenž se utváří v citové interakci s pozorovatelem, je něčím, do čeho se lze emočně projektovat. Tento specifický vztah ke krajině a přírodě se formuje již v dětství („Už za dětinství jakousi libost a sladkost cítil jsem v luně přírody“, TAMTÉŽ: 144) a v dalších letech dospívání se jen prohlubuje. Citový vjem přírodní scenérie Kollára zpravidla netrýzní, buď spíše „hořkosladké a předce blažené pocity“ (TAMTÉŽ: 145). Básníková ideální krajina je krajina idylická, ať již v podobě pastorální krajiny švýcarského typu, do níž patří pastviny, stráně, doliny, vodopády i horské štíty, nebo krajina utěšená, která poskytuje úkryt, útočiště, tichou samotu: „S raněným a krvácejícím srdcem vyšel jsem často ven do svatyně přírody boží [...] ale po několika hodinách vrátil se do života s lehkou krví, s veselou tváří, se smířeným srdcem a s obnovenou zmužilostí k boji“ (TAMTÉŽ: 270).

Láska k přírodě a láska ke krasoumám se u Kollára integruje v lásce k vlasti. Láska k vlasti se tříbí četbou, vnímáním uměleckých děl, poznáváním minulosti a také vjemem krajiny. Jednotlivé podněty, které modelují estetickou zkušenost aktéra *Paměti*, v jejím kontextu získávají specifický přívlastek: jedná se vždy o národní poezii, národní minulost, národní krajinu. Když mladý Kollár putuje po okolí Jeny, nevnímá jen krásu místních scenérií, harmonicky spojujících přírodní a kulturní prvky v jeden celek, ale koná cílené „vycházky

⁷ Romantický motiv se spojuje s biblickou referencí, to je u Kollára poměrně obvyklý postup; srov. v případě Kollárových *Slávy dcery* (TUREČEK, 2012: 145–154).

vzhledem na slávjanskou historii aneb mythologii“ (TAMTÉŽ: 236).⁸ Vciťuje se do národní minulosti krajiny, jejím prostřednictvím se chce dobrat k její původní slovanské podstatě (postačí tu její ideální představa, není třeba pro to objevit nějaké její reálné archeologické doklady). Imaginární vize vlasti, ať už si pod ní Kolár představuje cokoliv a jakkoliv si ji v průběhu svého života i vzhledem k svému různému publiku upravuje,⁹ umožňuje slučovat různé protichůdné fenomény (od jazyka po vlastnosti národa, od historie po estetiku) do jednoho celku. Láska k vlasti je i proto nahlížena jako nejvyšší a nejdokonalejší z vymezených kulturních praxí, završuje a korunuje je Kollárovu estetickou sebevýchovu.

Lásku ke krasoumám (tj. umění), lásku k přírodě a lásku k vlastní evidentně spojuje shodný průběh i výsledek: jejich základem je navozování citové interakce mezi subjektem a výsledkem je citová kultivace jedince. Právě proto Kollárem podrobně líčené citové zážitky a prožitky nejsou jen autentickým zápisem toho, kým Kollár byl, respektive kým se stával. Kollár svou mladší podobu formuje v souladu s představou intelektuála konce 18. a počátku 19. století, respektive obrazem sebe samého naplňuje koncepty všestranného vzdělání (vollständiger Menschenbildung), resp. estetické vzdělanosti / výchovy (ästhetische Erziehung), které patřily mezi centrální filozofické pojmy výmarsko-jenského kulturního centra (podrobněji VELTHAUS, 2002; případně GIBHARDT, 2012). Věnovali se jim Schiller, Herder, Wilhelm von Humboldt či v různých dílech J. W. Goethe. Koncept estetické vzdělanosti se významně ozývá i v Goethových *Pamětech*, tematizujících „postupné zrání jedince v plnohodnotnou a zkušenou osobnost“ (STELZIG, 2000b: 4.)

8 Podobnou strategii přivlastnění cizího prostoru nalezneme i v jiných Kollárových dílech, kupř. v jeho cestopise se Itálie stává místem původního slovanského osídlení a její kulturní i přírodní pamětihodnosti jsou hodnoceny jako slovanské (FAKTOROVÁ, 2012: 195–209 a 302–318, příp. KISS SZEMÁN, 2014: 152–156), podobně se v témže díle děje i v případě maďarských území Keszthely, Zalavár, Zalaapáti (KISS SZEMÁN 2019a).; Róbert Kiss Szemán příznačně mluví o kulturní konstrukci a dekonstrukci krajiny: Kollár jeho slovy „Boří strukturu maďarské krajiny, aby se z její textury vyloupla zapomenutá slovanská kulturní krajina“ (TAMTÉŽ, 214).

9 Toto téma není dosud zcela prozkoumáno, popsány však byly funkční paradigmatické proměny v případě Kollárem zastávaných ideologických konceptů, z nichž lze usuzovat na podobné metamorfózy Kollárova pojmu vlast (srov. KISS SZEMÁN 2019b).

Všestranně vzdělanou osobnost, která je cílem, tu přitom utváří re-
pertoár podnětů, uváděný též Kollárem, a podobně se tu i klade
důraz na citovou kultivaci. Jistou etapu svých studií komentuje
Goethe – za pomoci citátu z kritické úvahy filozofa Heyna – slovy:
„duševní síly se přece nedají kultivovat ani logikou ani metafyzikou
ani latinou nebo řečtinou“, větší cenu má číst a prožít třeba Ovi-
diovy verše, neboť „musíme mysl přivykat a cvičit, by rozpoznala
a oblíbila si všude, [nejen v umění], ale i v samotné přírodě, krásu
v jejích určitých, pravdivých a též jemnějších rysech. [...] Naše city,
náklonnosti, vášně se musí rozvíjet a tříbit.“ (GOETHE, 1998: 258). To
je i shodný Kollárovův postoj, který reprezentuje aktér jeho *Paměti*.
Umění, příroda (a u Kollára i vlast) jsou především citovým prožit-
kem krásy a vznešenosti, jenž zušlechťuje a vede „vnitřní svět člově-
ka“ (KOLLÁR, 1863: 175, 178). Je to rovněž doklad o literární povaze
dané sebe prezentace, Kollár popisovaný v autobiografii není sku-
tečným živoucím Kollárem, ale spíše ideální projekcí myšlenkových
konceptů Goethovy doby, utváří se z dobových filozofických, peda-
gogických i literárních diskursů.¹⁰ Daná projekce má dokonce i svůj
vlastní literární žánr, v němž může být různě naplňována a modi-
fikována. Je to žánr tzv. Bildungsromanu, jehož modelový příklad
opět vznikl zásluhou J. W. Goetha v podobě románu o Wilhelmu
Meisterovi (*Wilhelm Meister Lehrjahre*, 1795–1796) a jehož narativ-
ní struktura se promítá i do koncepce spisovatelovy autobiografie
(MÜLLER, 2017: 344–348).¹¹

Paralely a rozdíly

Literární podoba základního stavebního prvku autobiografie, jímž
je sebe prezentace, ukazuje, kde vzniká průnik mezi Goethovým
a Kollárovým dílem, v tomto ohledu je Kollár Goethovi skutečně

10 Prezentace mladého Kollára se zdá vyrůstat na klasicistních základech, dotváří se
však zcela v intencích romantické estetiky, klasicistní motivy jsou důsledně roman-
tizovány (viz popsané inscenace citových výlevů motivovaných četbou antických
klasiků). Některými aspekty svého díla však Kollár odkazuje i k *biedermeieru* (tak
v *Pamětech* četné obrazy utěšené krajiny, slovenské venkovské idylly aj). *Biedermeier-*
ovské ladění má však zejména postoj Kollára-vypravěče, který inklinuje k zahla-
zování a překrývání rozporů skutečnosti i vlastního nitra, snaží se usmířit s mladický-
mi běsy, ukonejšit své mladické „já“.

11 Zde získává své výrazné oprávnění i Stelzigovo vymezení autobiografické sebe-
prezentace jako románové sebe prezentace.

blízko. Zároveň jsou tu ale i zřetelné odlišnosti, které Kollára od Goetha oddalují a udělují mu i značnou specifičnost v rámci dobové autobiografické literatury.

V prvé řadě se týkají jisté zřetelné odlišnosti v sebe prezentaci aktéra a vypravěče *Paměti* jako všestranného vzdělance, jako literární i společenské autority. Kollár tento goethovský topos obohacuje o specifický evangelijní rámeček, v tvorbě subjektu široce pracuje s motivem vyvolenosti. Jsou to pasáže typu „Tu již vzniklo jakési temné předsevzetí u mne slavjanským spisovatelem býti“ (KOLLÁR, 1863: 111), kdy Kollár přisuzuje svému životu až jakési osudové předurčení, či dokonce biblický úděl. V jeho intencích je vedena ona neskonale touha po vzdělání, subjekt je prezentován jako mučedník, a to nejen jako mučedník za svatou věc národní, ale i slovy Kollárova učitele Baldovského jako „martyr Musarum“ (mučedník uměn). Připočteme-li k tomu všechna líčení zázraků, kdy byl Kollár uchráněn před jistou smrtí, získávají jeho *Paměti* obrisy takřka hagiografické.

Vlastní Kollárovy životní osudy současně čtenáře zaplavují i výraznější mírou emocionality, než je tomu v Goethově případě. Zatímco v případě německého spisovatele je vše promyšlené, vyvážené, v souladu s vlastními touhami i přáním rodiny (až na drobné výhrady ze strany otce, který je ale vždy líčen jako pyšný podporovatel synových geniálních schopností), Kollár evokuje životní zážitky, které pro něj osobně byly takřka neúnosné a přiváděly ho až k těžkým mravním prohřeškům (útěk z domova, myšlenky na sebevraždu). Děje se tak v kapitolách vypovídajících názvů: Rodičů vláda nad dítkami a její zlé užívání vůbec; Rok zoufalství mého života; K zoufalství blízký atd. *Paměti* se zde stávají „obžalobou“, „zpovědí“ i příběhem „bouře a vzdoru“. V tu chvíli v nich příběh o cestě jedince za komplexním a plnohodnotným vzděláním nahrazuje přepjatá sebe prezentace a sebekoncentrace subjektu, o níž mluví Stelzig ve vztahu k Wordsworthovi. Kollár tuto polohu ale nikdy nenechá dominovat, vyhrocené životní situace mají smírný závěr, Kollárův vypravěč hledá vysvětlení a pochopení pro sebe samého. Od Wordsworthova modelu se tím text přesouvá k modu Rousseauova *Vyznání*, v němž převládá zpověď a sebe ospravedlňování subjektu.

Uvedenými specifikami se stále pohybujeme v rámci narativních modelů vymezených ve výkladu Eugena Stelziga, tedy v rámci typologicky reprezentativních podob (středoevropské autobiografické literatury. Zdá se, jakoby je Kollár všechny absorboval a zohlednil – i z toho důvodu bychom mohli jeho autobiografii označovat za vzorovou, jak uvádíme v názvu této studie. Kollár nejenže buduje ideální příklad vlastence a básníka, ale i dobově reprezentativní variantu žánru. Kollárovy *Paměti* však obsahují ještě jednu narativní polohu, která u Goetha, a podle mého soudu i v jiných evropských variantách žánru, absentuje. Týká se postupu, který je v autobiografiích poměrně běžný, a to digresí, tedy odboček od hlavního toku děje. Hojně s nimi pracuje i sledovaný Goethe. V jeho případě tvoří odklon od narativu o osobní cestě za dokonalou a plnohodnotnou osobností vyprávění o historických a politických událostech, úvahy o stavu dobové německé literatury a osobnostech německé, potažmo evropské kultury. Goethe je tu blízký historické fresce či historicko-spoločenskému románu. U Kollára jsou však digrese, alespoň v první části *Pamětí*, vedeny k historikám, mikropříběhům z jeho rodného kraje, něčemu, co bychom dokonce mohli nazvat „děsivými“ obrazy venkovského života. Je v nich tematizována víra ve strašidla, přízraky a nadpřirozené jevy, a také násilí, opilectví, zbojnictví, případy šílenství nebo nešťastné smrti.

V daných epizodách vystupuje kupříkladu mladík, který se před vesnicí holedbá svou statečností. Na její důkaz se vypraví do márnice, „plné umrlčích kostí, hnátův a hlav“ (KOLLÁR, 1863: 100), odkud ukradne lebku. Posléze ji donese na zasedání vesnické rady, kde se Kollárovými slovy všichni přítomní vydělili tak, až „na zem padali.“ (TAMTÉŽ: 101). Důsledky hrůzného činu však postihnou i mladíka – připraví jej o rozum. Kollár velmi barvitě líčí zejména děsivý vzhled šilence: „Divé oko, bledá tvář, zajímavý jazyk, třesoucí se oudy trvaly při něm drahný čas“ (TAMTÉŽ). V jiném příběhu vystupuje žena, která je v utajení přivedena do vesnice a před zraky obyvatel ukryta do zvláštního stanu. Kollár popisuje, jak jej přemohla dětská zvědavost, a nikým nepozorován podlezl stanovou plachtu. Vzápětí jej šokoval hrůzný výjev: uprostřed stanu seděla „osoba, ještě živá, oči vyloupané, kůže z hlavy a čela odřena“ (TAMTÉŽ: 118); z následných pasáží vyplývá, že žena byla zmučena a patrně i znásilněna skupinou vojáků.

Tyto hrůzné historky spojuje především líčení účinků strachu na člověka, soustředí se na fyziologii hrůzy, ukazují, z čeho hrůza vzniká a jak ovlivňuje jedince, jaké pocity iniciuje. Svou tematikou i zacílením odpovídají specifické vrstvě romantické literatury, která se zdá být Kollárově poetice velmi odlehlá. Kollár se tu zdá čerpat z romantické hrůzostrašné povídky, je blízký postupům gotického, resp. frenetického románu. Jako celek tyto historky jen částečně přinášejí nějaké mravní ponaučení, nejsou jen varovnými případy zvrácené lidské morálky, příklady hříchu.¹² Ve vztahu ke čtenáři spíše působí jako odlehčená, zábavná protiváha závažné linie Bildungsromanu. Tento čtenářsky atraktivní postup v důsledku neguje přímou závislost Kollárových *Pamětí* na Goethově autobiografii a uděluje dílu možná poněkud překvapivou, avšak velmi specifickou literární podobu.

Souhrnně pak lze konstatovat, že literárnost Kollárových *Pamětí*, ať již vznikající v rámci modelové podoby dobových autobiografií nebo je překračující, se zdá být aspektem, který nejenže nelze pominout, ale který i zpochybňuje dokumentární hodnotu Kollárova autobiografického díla. „Nepřesnosti“, vyčítané Kollárovi Jakubcem či Vlčkem, proto nejsou jen chybným nakládáním s fakty, odpovídají spíše zvoleným literárním postupům, vycházejí z autorových uměleckých záměrů a preferencí. Poezie v Kollárových *Pamětech* evidentně pevně vládne nad pravdou.

Bibliografie

- DE MAN, Paul, 1984: *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press.
- FAKTOROVÁ, Veronika, 2012: *Mezi poznáním a imaginací: podoby obrozenského cestopisu*. Praha: ARSCI.
- GIBHARDT, Boris Roman, 2012: „Von der Gelehrtenrepublik zur Weltkultur Goethe und die Achse Paris – Weimar um 1800“, *Dans Études Germaniques* 4, č. 268, 631–652.
- GOETHE, Johann Wolfgang von, 1998: *Z mého života: báseň a pravda*, Praha: Mladá fronta.
- JAKUBEC, Jan, 1934: *Dějiny literatury české II. Od osvícenství po družinu máje. 2. díl*, Praha: Jan Laichter.

¹² To se týká zejména osudu zešléného mladíka, jehož děsivý čin komentuje Kollárův otec, „zběhlý bibliista“, slovy: „Psáno stojí: Nechejte mrtvého s mrtvými. A opět: Nebudeš pokoušeti pána Boha svého!“ (KOLLÁR, 1863: 101).

- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti: Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Praha: Akropolis.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2019a: „Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti“, *Slovenská literatura* 66, č. 3, 207–215.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2019b: „Změna paradigmat národních koncepcí v díle Jana Kollára. Hungarismus, slovanská vzájemnost, českoslovakismus a ilyrismus“, *Bohémica Olomucensia Litteraria* 11, č. 1, 134–153.
- KOLLÁR, Jan, 1863: *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého*, Praha: I. L. Kober.
- KOLLÁR, Jan, 1897: „Vzájemné dopisy Václava Hanky a Jana Kollára“, *Časopis českého Musea* 71, č. 2, 227–245.
- KOLLÁR, Jan, 1963: *Vlastenec*, Praha: SNKLU.
- KRAUS, Esther, 2009: „Autobiografie“, in: *Handbuch der literarischen Gattungen*, red. LAMPING, Dieter et al, Stuttgart: Kröner Verlag, 22–30.
- MÜLLER, Klaus Detlef, 2017: *Autobiographie und Roman. Studien zur literarischen Autobiographie der Goethezeit*, Berlin: De Gruyter.
- OTRUBA, Mojmír, 1993: „Jan Kollár“, in: *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, II. K-L*, red. FORST, Vladimír, Praha: Academia, 793–803.
- SOUKUPOVÁ, Klára, 2015: Autobiografie: žánr a jeho hranice. *Česká literatura* 63, č. 1, 49–72.
- STELZIG, Eugene, 2000a: „The Romantic Subject in Autobiography“, in: *Nonfictional Romantic Prose. Expanding Borders*, red. SONDRUP, Steven P., NEMOIANU, Virgil, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 223–238.
- STELZIG, Eugene, 2000b: *The Romantic Subject in Autobiography: Rousseau and Goethe*, Charlottesville: University of Virginia.
- SZENTESIOVÁ, Lenka, 2012: „Pátranie po živote, kráse a osamelosti: Analýza vybraných aspektov autobiografie Jána Kollára“, *Česká literatura* 60, č. 4, 487–516.
- TUREČEK, Dalibor, 2012: „Krajina jako mytologický prostor: Předzpěv ku Kollárově Slávě dceři“, in: *České literární romantično*, red. TUREČEK, Dalibor, Brno: Host.
- VELTHAUS, Gerhard, 2002: *Bildung als ästhetische Erziehung*, Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- VLČEK, Jaroslav, 1931: *Dějiny české literatury IV: k letům čtyřicátým století devatenáctého*, Praha: L. Mazáč.

TRADÍCIA GRAND TOUR A ROLA SLOVANSKÝCH PAMÄTNÝCH MIEST V CESTOPISE JÁNA KOLLÁRA¹

ANNA ISTVÁN

Abstract: Ján Kollár (1793–1852) published his first travelogue, *Cestopis do Horní Italie...* in 1843. The book provides a detailed narration of his six-week long journey: the author meticulously details every sight, records his impressions while presenting everything in a Slovak context. Time and space play an important role in the travelogue, as Kollár, on the one hand, expands time, guides his readers to the Antique times while providing advice for the future generations; and, on the other hand, he expands space as well beyond the visible horizon, historical space is taken into consideration for understanding the present. In this paper, I focus on the European and Central-European characteristics of the travelogue genre and compare the Hungarian and Slovak travel literature with Kollár's work. Furthermore, the paper also analyses the *grand tour* elements of the travelogue.

Keywords: travelogue in 19th century, grand tour, Kollár's Travelogue to Northern Italy, national identity

Vo svojej štúdií sa venujem dielu Jána Kollára (1793–1852) *Cestopis do Horní Italie...* a pokúšam sa ho zaradiť do dejín uhorských a stredo-európskych cestopisov a pozicionovať ho v tradícii európskych grand tour. Štúdiá kladie aj teoretické otázky ohľadne vplyvu rôznych priestorových reprezentácií na identitu, na ktoré sa pokúsím odpovedať pomocou postkultúrnej kritiky.

Cestopis obsahujúci cestu do Horní Italie (KOLLÁR, 1843) vyšiel v Pešti v tlačiarni Trattnera-Károlyiho. Ján Kollár sa na sever Talianska pobral v septembri 1841, presnejšie 7. septembra 1841 ráno o šiestej hodine. Autor bol vtedy už dlhší čas evanjelickým farárom slovenských veriacich v Pešti, odkiaľ sa vydal na cestu, a sem sa po nej aj vrátil. Keďže Kollár mimoriadne precízne dokumentoval svoju cestu, získame presný obraz o absolvovanej trase. Na cestu sa vydal

¹ Štúdiá vyšla s podporou výskumného projektu *Hungariká v diele Jána Kollára* (NKFI/OTKA číslo 124873).

v Budafoku, potom so svojimi druhmi cez Tétény dorazil do Martonvásáru. Nasledovali mestá Székesfehérvár, Veszprém, Keszthely, Zalavár, Kanizsa, potom prešiel cez Muru a cez sídla Čakovec, Stridon, Varaždin, Lepoglava, Krapina, Brešca dorazil do Záhrebu. Zo Záhrebu šiel do Karlovacu, odtiaľ do obce Grobničko polje, potom do Rijeky. V Terste nastúpil na loď a po mori sa doplavil do Benátok, odtiaľ cez Padovu a Veronu dorazil ku Gardskému jazeru a do Lombardie. Potom jeho cesta viedla cez Tirolsko do Mníchova, následne do Ischlu, Viedne, Bratislavy a posledným navštvíveným mestom v jeho cestopise je Visegrád.

Necestoval sám, s rôznymi spolucestujúcimi absolvoval trasu za menej ako šesť týždňov na poštovom voze v rámci poštového systému.

Medzi cestou a vydaním cestopisu uplynuli dva roky, preto sa dá predpokladať, že záznamy z ciest neskôr doplnil. Tento predpoklad potvrdzuje aj to, že Kollárove opisy a doplňujúce komentáre sú mimoriadne detailné, presne dokumentované. Textový priestor medzi dokumentáciou zasa spestrujú kultúrnohistorické úvahy, rozpravy. Z toho dôvodu sa vrstvy textu dajú rozdeliť na dve časti: na momentálne dojmy zapísané počas cesty, ktoré horizontálne kopírujú trasu, respektíve na neskoršie vertikálne vsuvky (rozpravy, vysvetlenia). Obe priestorové reprezentácie zohrávajú v Kollárovom diele dôležitú rolu a priestorová funkcia oboch je pozicionovateľná.

Horizontálny prierez alebo horizontálna rovina je trasa, po ktorej poštový voz napreduje, cesta, ktorú Kollár a jeho spolucestujúci absolvovali. Sídla na ceste a miesta v nich (kostol, námestie, hrad, kaštieľ atď.) a medzi nimi (cesta, pláň, voda, vrch, kopec atď.) predstavujú dokumentovateľný, presne opísateľný priestor, ktorý nie je priestorom predstáv a fantázie. Pripojené opisy a asociácie v Kollárovom diele nadväzujú na slovenský národný emblematicizmus, slovenskú národnú sebainterpretáciu – sebareprezentáciu a sebareflexívnu tvorbu národnej identity, ktorej sa detailne venuje Róbert Kiss Szemán vo svojej štúdii *Tájrombolás és tájépités Kollár Észak-itáliai útirajz-ában – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti* (KISS SZEMÁN, 2018: 151–162). Tieto doplnky, rozpravy a komentáre sú prevažne súhrny vytvárajúce národnú, národnostnú identitu, pomocou ktorých sa dá vybudovať slovenské národné, historické povedomie a kanoni-

zovať identita. Treba poznamenať, že medzi komentármi sa objavuje aj niekoľko obcí, ktoré nie sú súčasťou množiny navštívených miest, neboli súčasťou cesty autora, ako napríklad Banská Bystrica, Bratislava, Jedľové Kostoľany alebo Nitra. Tieto miesta patria medzi dokumentovateľné miesta, sú súčasťou kollárovskej národnej sebareprezentácie.

V oboch priestorových reprezentáciách je odlišné aj vnímanie a sledovanie času. Skutočný čas cestovania je jednoznačný, začína sa 7. septembra 1841 o šiestej hodine ráno. Trasa, ako sme sa už vyššie zmienili, sa začína v Pešti a po väčšom okruhu sa v Pešti aj končí, a cestovný čas je lineárny. Čas doplnkov je však už oveľa komplikovanejší. Kollár sa totiž snaží prítomný čas rozprávania rozšíriť až po hranice stredovekej, dokonca antickej kultúry, čím rozširuje obdobie slovanskej/slovenskej historickosti a jej časovú reprezentáciu. Narátor zároveň rozširuje rámce cestopisu aj do budúcnosti: snaží sa premietnuť plán odkazujúci na budúcnosť modernej česko/slovenskej identity. Na rozširovanie do minulosti slúžia rôzne mýty o pôvode, panónske legendy pripomínajúce staroslovanskú historickú minulosť, odkrývanie a opisy prvkov stredovekej histórie, vsunutie stredovekých historických postáv a povestí do textu. Taká je napríklad časť o kniežati Pribinovi, na ktorého si spomenul v Keszthelyi:

„Zdejší učený odvozuje, sice jméno *Kesthely Kestel*, anť w maďarčině kořene a významu nemá, od římského *Castellum*: ale pamatujemeli na to, že zde slowenská knížata *Privina, Kocel* a jiná žili a chrámy čili kostely (k. p. *Mosburg, Pět Kostelůw*) stawěli: pamatujemeli, že Maďarí naše o často w e proměňují (k. p. *Goiša-Geisa, Hornát-Hernát, oběd-ebéd, kopa-kepe* atd.), anobř že i sami Slowáci *řikají* hospoda i hespoda, kolko i kelko, doska i deska; hledímeli na nesčíslné množství míst slawských toto anebo podobné jméno (*Kostel, Kosteliště, Kostolany, Kostelné, Pět Kostelůw* atd.) nosících: pochybowati nelze, že *Kesthely* jest a bylo naše *Kostel*“ (KOLLÁR, 1843: 8).

Načrtnutý kollárovský opis cesty, charakter priestorovej a časovej narácie nie je v európskej a stredoeurópskej literatúre a kultúrnych dejinách neznámy. Autor píše cestopis so zámerom publikovať ho, a ak autorský zámer analyzujeme hlbšie, môžeme vyhlásiť, že cestopis je text, ktorého cieľom je vytvoriť kánon. Zo žánrového hľadiska

ide síce o cestopis, no dopĺňa ho mnoho esejistických komentárov. Narácia textu je monologická, má charakter reflexií z jedného aspektu, no nemôžeme zabudnúť ani na dialógy, ktoré na viacerých miestach prerušujú dlhé, reflexívne monológy. Jednou z najdôležitejších úloh dialógov je to, aby recipient vnímal skutočnosť čo najrealistickejšie, teda ich úlohou je dokázať v každom ohľade nepochybniteľnú dôveryhodnosť autora. Ďalšou úlohou dialógov je prezentovať duchaplnosť narátora a jeho elegantnú dikciu. Zároveň ide o text v texte alebo príbeh v príbehu, ktorý poskytuje priestor pre naračné experimenty ako z formálnej, tak aj z obsahovej stránky.

Kollárov cestopis, naračné figúry jeho cestopisu zapadajú do veľkej množiny európskej cestopisnej literatúry, v rámci nej do dejín literárnych cestopisov v 17.–19. storočí. Texty z tohto obdobia viac-menej charakterizuje spomínaná esejistickosť, ktorá sa strieda s rozjímajúcimi monológmi, prípadne so sebareflexiou sklzávajúcou do autobiografie a denníkovosti, a s týmito fenoménom sa spája aj sebaiinterpretáčna naratíva, ktorá úzko súvisí aj s otázkou hľadania identity. O podobnom zámere svedčia aj texty veľkých predchodcov ako text François-Reného de Chateaubrianda *L'itinéraire de Paris à Jérusalem* z roku 1811 či cestopis Heinricha Heineho *Cesta Harzom* z roku 1824. Autora ovplyvnilo aj dielo Johanna Wolfganga Goetheho *Cesta do Talianska* z roku 1829, keďže aj Goethe vydal svoj cestopis existujúci pôvodne vo forme listov, poznámok a denníkov až po dôslednej príprave, mnoho rokov po ceste. Kollár Goetheho dielo dokonca spomína na siedmej strane predslovu svojho cestopisu, kde ďakuje osudu, že práve v zime pred cestou sa mu dostalo do rúk viacero talianskych cestopisov. Okrem Goetheho čítal príručku Ernsta Joachima Förstera o cestovaní po Taliansku z roku 1840, ako aj knihu Augusta Gottloba Eberharda z roku 1832.

Do Kollárovho interpretačného a pozičného horizontu môžeme ako texty, ktoré ho zrejme ovplyvnili, zaradiť aj diela stredoeurópskych, vrátane uhorských cestovateľov.

Ákos Németh v štati *Pre potešenie sa vydáme na cestu...* píše:

„Najväčšou motiváciou uhorských cestovateľov všetkých dôb bolo okrem obohatenia obzoru aj sebaopoznávanie, keďže skúsenosti z poznávania cudzích kultúr zároveň slúžili aj ako vysporiadanie sa s ekonomickými, spoločenskými, civilizačnými pomermi. Vďaka tomu bola rola cestopisnej literatúry určujúca v troch obdobiach uhorských/maďarských dejín.“ (...) „... v reformnom období, ktoré si

na svoju zástavu vytýčilo program západného pomeštenia. Mladá proreformná šľachta sa vydala na cesty do európskych a severoamerických centier modernizácie s metou národného sebazpoznania a hospodárskej, spoločenskej integrácie.“ (NÉMETH, 2015: 23)

Medzi maďarskými cestopismi nájdeme diela ako *Cestovanie v zahraničí* (Utazás külföldön, 1840) z pera Bertalana Szemereho (1812–1869), *Cestovanie v Severnej Amerike* (Utazás Észak-Amerikában, 1834) Sándora Farkasa Bölöniho, *Cestovné skice z roku 1836* (Úti vázlatok 1836-ból, 1839) Ferenc Pulszkého, *Cestovanie po Taliansku a Švajčiarsku* (Olaszhoni és schweizi utazás, 1842) Polyxény Weselényi či *Cestovné zápisky* (Úti jegyzetek) Sándora Petőfiho z roku 1845.

Némethova charakteristika maďarských cestopisov nám pomôže aj pri pozicionovaní Kollárovhovho a vôbec slovenských cestopisov. Medzi rané slovenské cestopisy a autobiografie patrí latinská práca Joachima Kalinku *Diarium* z rokov 1671–1672, dielo Štefana Pilárika *Currus Jehovae* z roku 1678, ale podobné práce napísali aj Juraj Láni, Ján Simonides či Tobiáš Masník. Z neskorších diel treba ešte spomenúť Daniela Krmana ml., ktorý v *Cestovnom denníku* opísal cesty absolvované v rokoch 1708–1709.

Aj v týchto dielach nájdeme Némethom spomínaného cestovateľa, ktorý zbiera nové poznatky a hľadá svoju identitu, no ako dôležitý prvok sa zachoval aj v neskoršej slovenskej literatúre. Aj hlavná postava románu Jozefa Ignáca Bajzu *René mládenca príhody a skúsenosti*, ktorý vychádzal v rokoch 1783–1785, reprezentuje typ znovuzrodeného cestovateľa, ktorý hľadá sám seba, ktorého po cestách sprevádza starší učiteľ, čo je dôležitý alebo skôr povinný prvok cestopisov tohto typu. Sprievodca je povinná postava anglického *grand tour*, svojho chránenca a žiaka sprevádza na ceste, na ktorej sa z mládenca stane muž. Mládenec získava na *grand tour* skúsenosti z rôznych oblastí života, spoznáva najdôležitejšie diela talianskej renesancie a do svojej krajiny sa vracia ako dospelý muž, ktorý dokáže zastávať svoje miesto v anglickej spoločnosti. Povinné prvky anglickej *grand tour* sumarizuje cestopis Richarda Lasselsa, vydaný v roku 1670, a práca *Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times* z roku 1711, ktorú vydal Lord Shaftesbury. Učiteľ, ktorý sa

zvykne označovať aj ako *bear-leader*, sa okrem spomínaných prác spomína aj v mnohých iných dielach.

Pre meštiansky variant *grand tour* z 19. storočia, na ktorý sa podujal aj Kollár, je typické preskupenie vyššie spomínaných rol: narátor Kollárovo cestopisu je na ceste vedúcim a učiteľom, ktorý svojmu spoločenstvu, teda čitateľovi, ponúka adekvátne informácie a znalosti. Narátor Kollárovo cestopisu poskytuje nielen informácie, ale aj vysvetlenia k získaným a publikovaným informáciám. Väčšina výkladov má interdisciplinárny charakter: obsahuje poznatky z dejín jazyka a literatúry, výtvarného umenia, cirkvi i histórie. „Druhý Codex latinský pod číslom 560. z 11 st. letí, má na posledných dvoch listoch opísané »*Civitates Slavorum*«, ktoré Hormayr v Archivu 1827. čísl. 49 vydal, Dobrowský pak, Lelewel a jiní vysvětlowali“ (KOLLÁR, 1843: 227). Alebo inom mieste: „Neyslowutnější z nyní žijících malířůw Mnichowských jest *Kaulbach*, w jehož dílnici sme *Porážku Hunnůw* vlastně *Maďarůw* u Lecha“ (KOLLÁR, 1843: 229). Kollárovo vysvetlivky, detailné výklady sú zárukou naplnenia vzdelávacej funkcie. Narátor publikuje presné poznatky, čitateľovi, ktorého oslovuje v druhej osobe jednotného čísla a vyzýva ho, aby si poznatky osvojil, sa prihovára v prvej osobe jednotného čísla.

Kollárov cestopis sa s tradíciou *grand tour* spája aj z iného hľadiska. Väčšina *grand tour* sa realizovala na jeseň a aj Kollár sa vydal na cestu v septembri. Dosiahnutie jednotlivých zastávok *grand tour* bolo naplánované na veľké kresťanské sviatky, čo bolo dôležité aj preto, aby cestovatelia mali dostatok času dostať sa z britských ostrovov do talianskych miest. Cestovanie po Taliansku sa väčšinou začínalo vo Florencii. Fašiangy bolo potrebné stráviť v Ríme, Neapole alebo Benátkach. Cestovatelia si, prirodzene, mohli vybrať z jednotlivých možností, no veľký týždeň sa patrilo stráviť v Ríme a deň Nanebovstúpenia zasa v Benátkach. Keďže Kollár sa do svojich destinácií vydal z podstatne menšej vzdialenosti ako anglickí cestovatelia, do severotalianskych miest dorazil skôr. Pôvodne chcel navštíviť aj Rím, no keďže ten ležal mimo územia habsburskej ríše, nepodarilo sa mu včas získať cestovný pas. Svoju cestu do Ríma preto zvečnil v druhom cestopise, ktorý vyšiel až po jeho smrti.

Kollárov cestopis sa od záznamov anglických cestovateľov zásadne líši tým, že jeho narátor venuje väčšiu pozornosť nemeckým

a rakúskym mestám. Vysvetľuje to Edward Said, ktorý archetyp Východu spája s aktom anglických a francúzskych ciest a pozornosť upriamuje aj na rozdiel medzi nemeckým cestovateľom a anglickými či francúzskymi cestovateľmi.

„Nemecká veda v prvých dvoch tretinách 19. storočia... nedokázala ani na okamih vybudovať úzku spoluprácu medzi orientalistami a národnými záujmami, ktoré v súvislosti s Východom v spoločnosti dlho panovali. Prítomnosť Angličanov a Francúzov v Indii, Levante či severnej Afrike dlho nemala nemeckého pendanta. Nemecký Východ alebo aspoň v klasickom zmysle chápaný Východ bol dokonca takmer výlučne vedecký: stal sa témou poézie, fantastických diel, dokonca románov, no nikdy nebol skutočný tak, ako Egypt a Sýria znamenali pre Chateaubrianda, Lanea, Lamartina, Burtona, Disraeliho alebo Nervalu reálne miesta. Má istý význam fakt, že prvé z dvoch najznámejších nemeckých diel o Východe – Goetheho *Západovýchodný diván* a *O jazyku a múdrosti Indov* Friedricha Schlegela – vychádzalo z cestovania po Rýne a druhé vzniklo po hodinách strávených v parížskych knižniciach. Nemecká orientalistika vypracovala techniky, ktoré neskôr využila v súvislosti s doslovne prevzatými textami, mýtmi, ideami a jazykmi zozbieranými ríšskym Anglickom a Francúzskom“ (SAID, 1996: 444).

Citát a dielo Saida o dejinách orientalizmu jasne ozrejmujú spôsoby tvorby anglickej, francúzskej a inej európskej identity a vymedzuje okolnosti, ktoré v zásade usmernovali aj Kollárovo hľadanie identity.

Hľadanie identity je v texte prítomné od prvého okamihu cestopisu a jeho napredovanie prebieha na základe pravidiel meštianskeho a národného variantu *grand tour*. Prvé strany cestopisu Jána Kollára prezentujú Zadunajsko a v duchu prísľubu z názvu diela až do konca zostávajú v centre jeho pozornosti slovanské živly. Narátor cestopisu sa detailne venuje pamätníkom a miestam pamäti, ktoré považuje z tohto aspektu za dôležité. Emblematické týchto miest sa detailne venuje vyššie citovaná štúdia Róberta Kiss Szemána, no k jeho analýze treba v každom prípade dodať, prečo si Kollárov narátor vyberá ako východisko toto miesto a prečo je z hľadiska textu také dôležité. Územie, ktorým poštový voz prechádza, bolo súčasťou ranostredovekej slovanskej ríše, Veľkej Moravy, ktorú často spomína aj Kollár. Pre Kollárovo hľadanie identity a kanonizačné úsilie bolo potrebné v texte vyznačiť územie, ak sa to tak páči, tak územie zobrať. Opis kollárovskej ríšskej alegórie, teda zdôraznenie

slovanskej podstaty pamätných miest, je nevyhnutným prvkom emblematicizmu, o ktorom sa zmieňuje aj viackrát citovaná štúdia.

Stoličný Belehrad je tradične jedným zo symbolických miest uhorskej štátnosti, no kollárovský narátor sa ho pokúša z viacerých aspektov vymáhať. Prvá úroveň prebieha na rovine rodinného a citového života: „Spolu s námi sedela tam i jedna matka z Bělohradu se šwárným weselým chlapečkem, který mi swau šwítorností nepřítomnost mé dcerky Ludmilky, obzvláště v prwní den bolestně cítěnou, aspoň z částky wynahradil.“ Intímne textové miesta, ktoré už-už pripomínajú *biedermeierovský* rodinný život, nie sú pre Kollárov cestopis typické, v poznámkach skôr kladie dôraz na svoje pracovné povinnosti, na reflexie a vízie o národnej identite. Na túto úroveň vstupuje aj v nasledujúcom opise, v ktorom sa snaží do systému moderného slovanského národného emblematicizmu zaradiť jednu z významných postáv stredovekej uhorskej tradície, mučeníka svätého Gerarda:

„Míšený cit radosti a studu střídal se zde obapolně w mojich wníternostech: radosti proto, že i tento, o Uhry wysoce zaslaužilý, muž byl wýstřelkem našeho národu; studu proto, že to teprw nyní a zde w Benátkách sem zwěděl, ačkoli dwadcet let w sausedstwí jeho wrchu (Gerhardsberg) w Budině, kde mučeníctwí podstaužil, sem přebýwal“ (KOLLÁR, 1843: 90).

Nasledujúci citát zachycuje absenciu slovanského/československého prvku v meste, ako aj stret uhorskej tradície s modernými národnými identitami:

„W Bělohradě ohledli sme, mimo chrámy, tamější Kasino, chyže čistě ale tabakowým dymem zaneswřaené. W jedné z nich na stole množstwí maďarských a německých Nowin a Časopisůw, ale illyrské, české a wůbec nějaké slawské Nowiny zde, jako i we Wesprýmě, w Kaniži atd. na darmo sem hledal: anť naproti tomu w Horwatsku w každé čítalnici i maďarské Nowiny k nalezení byly. Podáno nám w témž Kasině knihu k zapsání našich jmen: což když sme (já w českoslowenském jazyku) učinili a na wůz sedali, obklíčilo nás nejen w pozemí hegno diwákůw, ale i wšickni w Kasině se tehďáz nalezající Maďaři, šlecht a wojenští důstojníci na pawlač a okna se wydawše oči na nás maloměšťackým obyčejem pásli, až pokud sme nezmizeli“ (KOLLÁR, 1843: 3).

Kollárov cestopis teda oslovuje slovanského čitateľa takým variantom *grand tour*, v ktorom narátor ako skúsený a vzdelaný spisovateľ

a vedec pred našimi očami vytvoril moderný slovanský kultúrny a historický kánon, a počas procesu jeho tvorby zasväčuje svojich čitateľov do slovanského národného emblematicizmu a vychováva z nich sebavedomých slovanských občanov. Na tento účel ako naračná technika slúži monologický charakter výkladovej prózy, zobrazenie súčasnosti doplnené o dimenzie minulosti a budúcnosti a v neposlednom rade aj sebvymedzenie voči „druhému“.

Bibliografie

- BAJZA, Jozef Ignác, 1783, 1785: *René mládenca príhody a skúsenosti I. a II.* [Bratislava]: [Landerer, Ján Michal].
- BINDER, Pál (red.), 1976: *Utazások a régi Európában: Peregrinációs levelek útleírások és úti-naplók (1580-1709)*. Bukarest: Kriterion.
- BOSWELL, James: *On the grand tour*, BRADY, Frank, POTTIE, Frederick A., (reds.) 1955: London, Melbourne, Toronto: Heinemann.
- BÖLÖNI FARKAS, Sándor, 1834: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Tisch.
- EBERHARD, August Gottlob, 1832: *Italien wie es mir erschienen ist I-II*. Halle: E. Heynemann.
- FENYŐ, István, 1968: A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt. *Két évtized: Tanulmányok és kritikák*. Budapest: Magvető.
- file:///C:/Users/ANNA/Downloads/22_Utazas_Ford%20(1).pdf, Prístup 15.03. 2021
- FORD, Brinsley, Angolok Itáliában. *Café Babel* 22/33.
- FÖRSTER, Ernst Joachim, 1848: *Handbuch für Reisende in Italien von dr. Ernst Förster. Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einer Wegweiser für Leidende von Dr. Rudolf Wagner Professor der Medizin in Göttingen. Mit vielen Karten und Plänen*. München: Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cottaschen Buchhandlung.
- GOETHE, Johann Wolfgang, 1984: *Önéletrajzi írások*. Budapest: Európa.
- KALINKA, Joachim, 1671–1672: *Diarium*. Rukopis.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2018: Tájérbolás és tájépités Kollár Észak-italiai útirajzában – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti. in: *Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben*, red. ISTVÁN, Anna, Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 151–162.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2019: Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie – Keszthely, Zalavár, Zalaapáti. *Slovenská literatúra* 66/207–215.
- KOLLÁR, Ján, 1841: *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawojanské živly roku 1841: s wyobrazeními a Přílohami teěž i se Slownikem slawojanských umělcuw všech kmenuw....* Pešť: Tisk. Trattner–Károlyi.
- KOVÁCS, Sándor Iván, MONOK, István (szerk.), 1990: *Magyar utazási irodalom 15–18. század*. Budapest, Szépirodalmi. Prístup 15.03. 2021
- NÉMETH, Ákos, 2015: *Vigasztalásul útnak indulunk: A „vándorévek” nemzedéke és a két világháború közötti magyar útirajz-hagyomány*. Doktori disszertáció.

- PODOLAN, Peter, 2010: Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov. *Historia nova* 1, č. 2, 87–115.
- https://www.academia.edu/40442507/Cestopisn%C3%A9%C4%8Drty_slovensk%C3%A9_a_uhorske%C3%A9_re%C3%A1lie_v_Koll%C3%A1rov%C3%BDch_Pam%C3%A4tiach_z_mlad%C5%A1%C3%ADch_rokov_%C5%BEivota, Prístup 15.03.2021
- PULSZKY, Ferenc, 1834, [1888]: *Úti-vázlatok: visszaemlékezések*. Budapest: Aiger.
- SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper earl of Birmingham, 1773: *Characteristicks of men, manners, opinions, times*. Baskerville.
- SZEMERE, Bertalan, 1840: *Utazás külföldön*. Buda: Magyar Kir. Egyetem' betüivel.
- WESSELÉNYI, Polyxéna, 1842: *Olaszthoni és schweizi utazás*. Kolozsvár: Lyceum Nyomda.

KÁZNE JÁNA KOLLÁRA Z KOMPOZIČNÉHO HLADISKA

GABRIELA MIHALKOVÁ

Abstrakt: The aim of the article is to identify the compositional style of the second volume of sermons and speeches, written by Ján Kollár called *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti* (1844). Identifying how Kollár composes his speeches, how he divides them, which parts he is obliged to use, should lead to an evaluation of the whole collection. The dispositions of the sermons consist of compositional parts, which are constantly repeated as title, suspirium, exordium, proposition, text, body (partitio and optional punctus) and conclusion. This shows the strict structuring of the collection from the compositional point of view, despite the diversity in details. The second volume of Kollár's sermons and speeches shows a significant homogeneity not only from a thematic but also from a compositional point of view.

Keywords: Ján Kollár's sermons, *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti*, sermon in the 19th century, composition of sermons

Ján Kollár ako kazateľ slovenského zboru seniorálnej evanjelickej peštiansko-budínskej cirkvi¹ vydal v Budíne dva zväzky kázní, *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči* (1831) a *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti* (1844), ďalšie kázne vyšli samostatne.² V príspevku sa venujeme podrobnejšie druhému zväzku kázní, ktorý svojím názvom naznačuje istú mieru tematickej homogenosti v zameraní sa na národnú problematiku. Príspevok má priniesť odpoveď na otázku, či sa homogenosť pre-

1 Pôsobenie Jána Kollára ako kňaza v Pešti analyzovali viacerí vedci (BLAHO 1893: 30–48; JANOŠKA, 1893: 168–178; KISS SZEMÁN, 2014: 14–24 a ďalší).

2 Kazateľské dielo Jána Kollára komplexnejšie zhodnotil Ján Michalko. Zostavil zoznam publikovaných Kollárových kázní a reči a spracoval prehľad ich dovtedajšej reflexie (MICHALKO, 1955: 69–77, 207–208). V zborníku *Ján Kollár (1793–1993)* je viaceró štúdií sústredených na Kollárovu kazateľskú činnosť (ONDREJOVIČ, 1993: 220–229; TKÁČIKOVÁ, 1993: 230–240; TOMČÍK, 1993: 241–264; KUSÁKOVÁ, 1993: 265–275; FILLO, 1993b: 276–285). Kázne Kollára analyzovala Erika BRŤANOVÁ (2019: 227–246); Elena VÁROSSOVÁ (1987: 304–321) a viacnásobne sa im venoval Július FILLO (1993a, 2006: 201–204).

javí aj na výrazovej úrovni, konkrétne v kompozičnom riešení. Identifikovanie toho, ako Kollár komponuje svoje reči, ako ich architektonicky člení, ktoré časti sú záväzne prítomné a ktoré fakultatívne, môže následne viesť k zhodnoteniu celej zbierky.

Kompozíciu možno hodnotiť na dvoch úrovniach, prvá sa týka knihy ako celku a druhá jednotlivých rečí. Zbierka *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti* pozostáva z predhovoru, päťdesiatich siedmich kázní a prílohy, ktorá obsahuje poznámky k niektorým rečiam, vysvetlenia historických okolností alebo životopisné údaje. Samotný súbor kázní je dominantne komponovaný podľa cirkevného kalendára a od štyridsiatej piatej reči podľa tematického hľadiska. V závere zbierky je cyklus šiestich kázní venovaných významnej cirkevnej udalosti, výročiu reformácie, ďalej dve reči zamerané na svetské udalosti zo školského prostredia, prvá bola prednesená na začiatku výučby, pri príležitosti otvorenia školy v septembri, a druhá po zimnej skúške na začiatku druhého polroka. Zbierka končí sériou piatich kázní k výročiu úmrtia alebo pohrebných rečí.³ Kompaktnosť zbierky, jej kompozičnú a tematickú homogénnosť posilňuje nielen zoskupenie tematicky príbuzných textov v závere, ale aj návratnosť jednotlivých tém a motívov v celej zbierke. Ide o skladbu textov, ktoré sa majú uceleným spôsobom vyjadriť k problematike národnosti.

Kompozícia kázne má svoje záväzné pravidlá,⁴ ktoré dodržiava aj Ján Kollár. Základné kompozičné časti sú: nadpis, báseň (suspirium), úvod (exordium), propozícia (propositio a partitio), modlitba, textus, jadro a záver. Len niekedy sa objaví iné kompozičné členenie alebo odlišné usporiadanie jednotlivých častí, keď je textus

3 53. *Pobožnost neywetssj okrasa knjžat a panownjkůw. – Pohřbnj památka cjsaře Frantisska I., 54. Smrt pobožných křesťanů gako wstaupenj dusse do nebe. – Pohřbnj památka na den Wstaupenj Páně (s pohřbnj památkau sslechetné osoby Zuz. Krekáčowé 1841), 55. Obraz křesťanského učitele náboženstwa w duchu nassich časů. – Pohřbnj památka důst. p. Karla Cleymnanna, 56. Gak pěkná a slussná gest to wěč, ne w cizj, ale we wlastnj řeči po smrti pochowánu býti. Pohřbnj řeč, 57. Promluwa nad rakwj swob. p. Alexandra Pronajho (KOLLÁR, 1844: VIII).*

4 Kompozícia kázní vo všeobecnosti aj v konkrétnych realizáciách, stredovekých aj súčasných, je predmetom množstva odborných reflexií (BRŤAŇOVÁ, 2000: 37–76, 124–138; ZEMKO, 2006: 235–243; SLANINKA, 2006: 271–272; PANČAKOVÁ-BIELEKOVÁ, 2008: 97 a ďalší).

zaradený ešte pred úvodom (KOLLÁR, 1844: 154, 581, 591). Kompozičné časti partitio v propozícii a modlitba nie sú vždy prítomné, ostatné kompozičné časti sú záväzné.

Rozsah jednotlivých kázni osciluje medzi deviatimi až devätnástimi stranami, priemerne je to necelých pätnásť strán. Najkratší text má šesť strán a vymyká sa spomedzi ostatných aj tým, že nie je kompozične členený. Najdlhší text má dvadsaťosem strán a je len prvou časťou dvojkázne venovanej pamiatke reformácie.

V pozícii nadpisu sa najčastejšie objavuje temporálne situovanie kázne v rámci cirkevného roka. Z päťdesiatich siedmich kázni je táto možnosť využitá tridsaťšesťkrát. Zriedkavejšie sa ako nadpis použije označenie signifikantného dňa, príznačného narodeninami⁵ alebo úmrtím, výročím úmrtia významnej osobnosti, tiež cyklicky opakovanou ročnou dobou, činnosťou, akou je napríklad žatva.⁶ Nie všetky Kollárove kázne sú viazané na konkrétnu недеľu cirkevného roka, niektoré reflektujú významné cirkevné udalosti ako vysviacka superintendenta alebo výročie reformácie, ale aj výnimočné svetské udalosti ako povodeň v Pešti alebo výročie vynájdenia kníhtlače.⁷

Súčasťou nadpisu býva rok prednesenia kázne (šestnásťkrát), ktorý odkrýva, že zbierka nebola komponovaná na princípe chronológie. Poradie textov v zbierke nie je dané rokom ich vzniku.⁸ Kollár nepracuje s lineárnou historickou temporalitou, ale viac s tematickou príbuznosťou textov a ich zviazanosťou s cyklickým plynutím času (vítanie jari, leto, jesenné obdobie). Jednotlivé kázne usporadúva podľa nediel cirkevného roka. Zbierka obsahuje texty prevažne z rokov 1832 až 1843.⁹

5 12. *Wlastenectw.* – *Při narozeninách krále* (KOLLÁR, 1844: VII).

6 6. *Křesťan we chrámě Páně při počátku roku.* – *Nowý Rok*, 20. *Wjtánj gara*, 24. *Kwěty w zrcadle náboženstwa.* – *Neděle neurčitá*, 32. *Slawnosť žně jako pro náš národ neyradostněgssj a neyssťastněgssj.* – *Neděle neurčitá* (KOLLÁR, 1844: VII–VIII).

7 Reči zamerané na význačné svetské udalosti (11. *Obzwólásstnj dobročinnost neodporuge wsseobecné lásce.* – *Při ročitě památce Dunagského rozwodněnj a 27. I my máme přjčiny milostiwioletau památku wynalezzenj knihtiskařského uměnj slawiti.* – *I. po Trogici, při čtvrtém jubileum knihtiskařstwj*) analyzovala Eva TKÁČIKOVÁ (1993: 230–240).

8 V zbierke sa vyskytujú kázne s označením roku vzniku v nasledujúcom poradí, striedané kázňami, ktoré takto situované nie sú: 1833, 1842, 1843, 1839, 1841, 1833, 1840, 1834, 1839, 1832, 1840, 1835, 1824, 1841, 1833, 1839.

9 Len jeden text v zbierke je datovaný do skoršieho obdobia, bol prednesený v roku 1824 (KOLLÁR, 1844: 727) a je súčasťou cyklu rečí venovaných reformácii.

Nadpisy ponúkajú aj náhľad na to, ako Ján Kollár hodnotil svoje texty zo žánrového hľadiska. Vyskytuje sa tu označenie „Reč“, „Prípadité kázani“, dvakrát „Školská Kázeň“, „Truchloreč“, „Pohřebnj kázanj“, ale aj „Promluwa“¹⁰ (KOLLÁR, 1844: 402, 539, 739, 755, 800, 819, 830). Zo žánrového hľadiska ide o zbierku heterogénnu, kde prevládajú tematické a príležitostné kázne a reči, ale zastúpené sú aj ďalšie žánre rečníckeho štýlu ako napríklad slávnostný prejav. Žánrový pestrosť anticipuje samotný názov zbierky *Nedělnj, swátečné i příležitostné Kázně a Reči*. Vzhľadom na skutočnosť, že „témy jednotlivých kázní sú skoro výlučne eticko-praktické s didaktickým zameraním“ (MICHALCO, 1955: 72) a menej sú zastúpené otázky viery, náboženstva, zo žánrového hľadiska nejde o homílie, ale o žánrový variant – tematická a príležitostná kázeň (BRTÁŇOVÁ, 2019: 230). Z hľadiska obsahu predstavujú skôr „voľné osvetové prednášky“ (FILLO, 1993a: 53), ale z hľadiska kompozičného členenia sa držia pravidiel kázne. Ján Kollár nerozlišoval kázeň od reči, o čom svedčí napríklad skutočnosť, že text „Pohřebnj kázanj“ v obsahu uvádza ako „Pohřebnj řeč“ alebo text „Školská Kázeň“ ako „Školskochrámovnj řeč“ (KOLLÁR, 1844: 819, VIII, 739, VIII).

Po nadpise nasleduje spravidla báseň. Nie je prítomná len v deviatich prípadoch, kde je básnický text nahradený prozaickým.¹¹ Erika Brtáňová ich žánrovo hodnotí ako suspiria, modlitebné vzdychy v pozícii motta a dôvod ich tvorby objasňuje Kollárovým presvedčením o dôležitosti duchovnej poézie (BRTÁŇOVÁ, 2019: 228). Básnický text je reflexívny, tematicky súvisí s obsahom reči, kon-

10 *Promluwa nad rakwj swob. p. Alexandra Pronayho* je posledným textom zbierky. Žánrovo aj kompozične sa vymyká z kontextu ostatných kázní. Tematicky síce táto príležitostná reč ako prejav nad rakvou Alexandra Pronayho, „hlavnjho dohledače cjrkwj a sskol ewang.“ (KOLLÁR, 1844: 830), súvisí s ostatnými pohrebnými rečami, ale svojou štruktúrou sa od nich odlišuje. Neobsahuje úvodné suspirium, ani propozíciu či textus. Na rozdiel od všetkých ostatných textov nie je jadro prejavu vnútorne členená a prejav neukončuje slovo *amen*.

11 Báseň na začiatku Kollárovej kázne nahrádza v niektorých prípadoch modlitba v prozaickej forme (KOLLÁR, 1844: 75, 111, 274, 324, 511, 647, 676, 700, 830). Báseň je ojedinele zaradená na konci kázne (KOLLÁR, 1844: 324). Raz sa uvádza odkaz na iného autora básne, na Bohuslava Hasištejského z Lobkovic (KOLLÁR, 1844: 374). Ide o jediné suspirium, ktoré Ján Michalko v druhom zväzku Kollárových kázní označil za umelecky hodnotné (MICHALCO, 1955: 77). Pravdepodobne tak urobil preto, že sa od ostatných líši použitým veršovým systémom – časomerným hexametrom.

denzuje jej ideu. Z komunikačného hľadiska je zvyčajne obrátením sa hovoriaceho aj v mene poslucháčov k Bohu, čo sa deikticky vyjadruje prítomnosťou 2. slovesnej osoby a tvarov zámen TY (Boh) a inkluzívneho MY¹² (hovoriaci a poslucháči), napríklad: „wzbuď i w nás“, „dej nám“ (KOLLÁR, 1844: 432, 727). Suspiria sú rozsahovo, slabične aj stroficky veľmi rozmanito riešené. Z hľadiska rozsahu ide o kratšie útvary: od štvorveršového po najdlhší, dvadsaťosemveršový útvar. Z hľadiska strofického usporiadania sú zastúpené nečlenené aj stroficky organizované básne. Astrofia sa realizuje rozmanito: tri básne v zbierke sú krátke, len štvorveršové, štyri sú šesťveršové, jedna trinásťveršová a jedna dvadsaťveršová. Prevládajú však stroficky členené básne s rozsahovo rozmanito riešenými strofami – od trojveršových až po štrnásťveršové. Kollár najčastejšie využíva kvartetá (dvanásť básní)¹³ so združeným alebo striedavým rýmom a sextetá (tiež dvanásť básní)¹⁴ zväčša s rýmovou schémou, v ktorej je striedavý rým na konci, v záverečnom dvojverší vystriedaný združeným rýmom.¹⁵ Prevažujú ženské rýmy. Päť básní má osemveršové strofy prevažne so striedavým rýmom (raz aj s rýmovou schémou 10A9b10A9b10A9b10C10C).¹⁶ Len ojedinele sa vyskytujú básne s veršovo inak riešenými strofami. Dvakrát ide o zoskupenie piatich trojveršových strof, po jednom je zastúpená báseň so štyrmi päťveršovými strofami, so štyrmi heptastichmi a s rozsiahlejším dvoma desaťveršovými strofami. Jedna báseň je tvorená zoskupením deväť- a štrnásťveršovej strofy. Z hľadiska slabičnosti ide o rozmanité verše od najkratších, len štvorslabičných

12 MY znamená inkluzívne JA a TY/VY, keď singulárny hovoriaci reprezentuje dvojicu alebo skupinu z pozície jej člena (HIRSCHOVÁ, 2013: 98). Inkluzívne MY patrí k charakteristickým deiktickým prostriedkom kázní, jeho prevahu nad ostatnými deiktickými prostriedkami ukázal výskum prítomnosti deiktických prostriedkov v káznach D. Krmana, J. Fándlyho, J. I. Bajzu a J. V. Gazdu (MIHALKOVÁ, 2019: 396-467).

13 Najčastejšie ide o zoskupenie štyroch kvartet (štyrikrát). Po trikrát sa vyskytli básne s dvoma, troma a dvakrát až s piatimi štvorveršovými strofami.

14 Najčastejšie ide o dve sextetá (šesťkrát), potom tri sextetá (päťkrát) a jedna báseň obsahuje až štyri šesťveršové strofy.

15 Ojedinele sa v úvodných básňach vyskytujú ďalšie rýmové schémy, obkročný rým je v troch básňach a len raz je zastúpený prerývaný rým.

16 Najpočetnejšie, štyrikrát sú zastúpené básne s dvoma osemveršovými strofami a jedna báseň má tri osemveršové strofy.

až po rozsiahlejšie, alexandrijské verše,¹⁷ najčastejšie sú prítomné oktosylaby. Verzologická analýza ukazuje príklon Kollárovho verša k sylabizmu, je síce prítomná trochejská, prípadne trochejsko-daktylská rytmická tendencia, ale s početnými výnimkami, prejavujúcimi sa aj na úrovni distribúcie ženského a mužského rýmu.¹⁸

Po suspíriu nasleduje úvod, ktorému v niektorých prípadoch predchádza ešte oslovenie, napríklad: „Nábožný Zboře!“ (KOLLÁR, 1844: 1) alebo v slávnostnejšej podobe: „Slawné Shromážděnj! Důstognj, Dwogctihodnj mužowé a bratři w Pánu!“ (KOLLÁR, 1844: 402). Úvod býva rozsiahlejší, zložený z dvoch častí, jedna predstavuje všeobecné východisko a druhá konkretizáciu, aktualizáciu alebo naopak, Kollár najprv ponúkne osobnú skúsenosť, ktorú následne zovšeobecni.¹⁹ Úvod je deiktický, ukazuje na autora reči a jeho poslucháčov predovšetkým prostredníctvom prvej slovesnej osoby množného čísla a zámenných tvarov MY, napríklad: „Nasse služby (...) my zde (...) nassich bližnjch“ (KOLLÁR, 1844: 1–2). Kollár sa nevyhýba ani osobnejším deiktickým prostriedkom. Hovorí priamo o sebe, svojej skúsenosti prostredníctvom explicitného JA a prvej slovesnej osoby jednotného čísla alebo sa obracia na adresátov svojej reči. Pomerne často verbalizuje situáciu poslucháčov, ich pozíciu a skúsenosti, napríklad v kázni 5. *Wjtanj Nowého Zpěwnjku*: „Nowé, krásněgssj a pohodlněgssj knihy widjm dnes lesknauti se we wassich rukách a na wassich stolicech, Nábožnj Křesťané a Přátele!“. Alebo v kázni 6. *Křesťan w chrámě Páně při počátku roku*: „Některj z wás přissli sem z obdalečných předměstj a ulic aneb i z okolnjch měst a osad: proč ste zanechali swé domy a ssli ste do ostrého zimnjho powětrj?“ (KOLLÁR, 1844: 64, 75). Nejde len o situačnú aktualizáciu, ale hlavne

17 V stroficky nepravidelne riešenej básni (deväť a štrnásť veršov) sa objavili aj slabične rozsiahlejšie verše, až šestnásť- a pätnásťslabičné.

18 František Štraus konštatuje o iných Kollárových básňach, že „nemajú metrický charakter“, často porušujú metrickú normu a sú ovplyvnené rytmom slovenskej ľudovej piesne (ŠTRAUS, 1993: 168).

19 V úvode Školskochrámovnj reči rozpráva Jána Kollár o osobnej skúsenosti: „Když sem roku 1817 co čekanec bohoslowj do Německé země k učenj se na vysokých sskolách gel, wedla mne cesta i přes slawné město Draždany, genž gest sjdlem krále Saského“ (KOLLÁR, 1844: 739). Podobne osobne je ladený úvod kázne 36. *Moc božj w uzdravug-jcjch wodách*: „Gá sem byl za některý čas pro posilněnj mého zdrawj od wás wzďálen, Nábožnj Křesťané a Přátele! a nynj wás opět nowau radostj wjtám a pozdrawugi w tomto domě Páně“ (KOLLÁR, 1844: 511).

o nadviazanie kontaktu s poslucháčmi, ich zaujatie, motivovanie. Predstavuje tému, o ktorej chce hovoriť, ako takú, ktorá sa dotýka poslucháčov, aby ju vnímali ako dôležitú (*tua res agitur*).²⁰ Kazateľské smery rozdelil Ján Michalko (1955: 17) podľa toho, o čo javí kazateľ väčší záujem: o Slovo Božie alebo o poslucháčov. Ján Kollár je skôr predstaviteľom praktického kazateľského smeru než biblického.

Ďalšou záväznou časťou každej Kollárovej kázne je propozícia, ktorá tvorí výrazný architektonický predel. Jej cieľom je stručne oboznámenie s námetom (téma) a rozvrhnutím kázne (partitio). Téma sa graficky vyčleňuje a vyznačuje sa odlišným typom písma. Stručne vystihuje nosnú myšlienku kázne. V obsahu je použitá ako súčasť názvu. Po téme Kollár uvádza niekedy aj partitio, teda zamýšľané rozdelenie jadra do niekoľkých bodov, ktorých náplň stručne pomenúva. Fakultatívnu časťou kázne, nasledujúcou po téme a partitii, je aj modlitba (votum), krátka prosba k Bohu, ukončená slovom *amen*.

Záväznou časťou kázne je textus, verš z Biblie, ktorý sa tematicky viaže na myšlienku kázne alebo reči. Textus má rôzne podoby, od najkratšej, keď je zastúpený len odkazom, skratkou biblickej knihy a číslom verša, až po podoby dlhšie, keď sa citujú celé biblické pasáže. Kollár zriedka vyberá textus z predpísaných perikop, „mnoho ráz len jednoducho pripína naň osnovu svojej prednášky“ (JANOŠKA, 1893: 177) a v jadre sa nevenuje výkladu, exegéze biblického textu.

Samotné jadro kázne Kollár vždy člení, z čoho je zrejmé, že mu záležalo na štruktúrovanosti, prehľadnosti výpovede. Používa partitiá (staršie vetvy alebo divisio), najčastejšie dichotomické (prítomné dvadsaťtrikrát), potom štvor- (trinásťkrát) a päťčlenné (dvanásťkrát), menej často trichotomické (päťkrát). Ojedinele sa vyskytli kázne, ktoré mali jadro rozdelené na viac častí (šesť, sedem alebo až osem častí). V prípade dichotomického alebo trichotomického členenia používa Kollár aj ďalšie, vnútorné členenie – puncta (haluze – subdivisio). Vnútorné členenie partitií je rozmanité, od dvoch až po päť častí v rôznych kombináciách, častejšie sa opakuje len v dichotomickom riešení vnútorné rozdelenie

20 V Kollárových kázňach sa uplatňujú postupy rečníckeho umenia definované už Aristotelom (2009: 217–237) a postupy, dispozície klasického prejavu (ŠURÁB, 2019: 38–39).

na tri (osemkrát) alebo štyri časti (šesťkrát).

Jadro reči poskytuje Kollárovi priestor na definovanie témy, argumentáciu a formulovanie odporúčaní pre adresátov reči. V argumentácii sa prejavuje jeho umiernený racionalizmus (MICHALKO, 1955: 71), ale svetské témy často „osvecuje svetlom božieho slova“ (JANOŠKA, 1893: 177), čo sa na úrovni textu prejavuje citovaním alebo parafrázovaním biblických veršov. Súčasťou jadra je declaratio,²¹ vysvetlenie, definovanie významu kľúčových slov kázňového textu. Kollár využíva tiež demonstratio, potvrdzuje pravdivosť svojich slov prostredníctvom biblických príkladov, ale aj príkladov z vlastnej, osobnej skúsenosti alebo sa odvoláva na skúsenosť svojich poslucháčov. V celej kázni, nielen v jadre sa uplatňuje applicatio v podobe uistenia, útechy, povzbudenia. Kollár predovšetkým vzdeláva, ale aj mravne povznáša, zušľachtľuje poslucháčov (JANOŠKA, 1893: 177).

Záver Kollárovej reči nebýva nijak graficky zvýraznený, naznačuje sa len niekedy použitím odseku alebo deikticky, oslovením adresátov (KOLLÁR, 1844: 123, 137, 193). Záver ako conclusio ponúka zopakovanie hlavných myšlienok kázne. Pomerne často obsahuje aj apel, výzvu, prípadne záverečné pranie, v ktorom sa prejavuje Kollárov pozitívny vzťah k auditóriu. Každá reč je uzatvorená obligátnym *amen*.

Kniha Jána Kollára *Nedělnj, swátečné i přježitostné Kázně a Řeči k napomožej pobožné národnosti* predstavuje komponovanú, premyslenú skladbu. Architektonika knihy rešpektuje cyklický charakter cirkevného roka. Nejde o súbor kázni každej nedele jedného roka, ale o starostlivý výber z viac než desaťročného obdobia, čo ústi do vytvorenia koncepčného celku. Téma národa, národnosti predstavuje kľúčové kritérium výberu kázni a reči, zámerom knihy je predstaviť túto tému komplexným spôsobom. Kollárove kázne podľa pôvodu vzniku možno hodnotiť ako pravidelné, nedefiné, sviatočné alebo príležitostné, podľa predmetu vzdelávacie, mravoučné, ale aj historické či panegyrické, a podľa vnútornej formy ide predovšetkým o tematické kázne s prepracovanou dispozíciou, výstavbou.

21 Kollár využíva osnovu protestantskej kázne, ktorá ostáva aktuálna dodnes a pozostáva z častí: Exordium, Propositio a partitio, Declaratio, Demonstratio, Applicatio a Conclusio (*Encyclopaedia Beliana*, 2017).

Dispozícia kázni pozostáva zo závažných, stále sa opakujúcich kompozičných častí ako nadpis, suspirium, exordium, prozopicia, textus, jadro (partitio a fakultatívne puncta) a záver. Ukazuje sa štruktúrovanosť celku z kompozičného hľadiska napriek rozmanitosti realizovanej v detailoch. Zbierka ako celok vykazuje výraznú homogénosť z tematického aj z výrazového hľadiska.

Bibliografia

- ARISTOTELES, 2009: *Rétorika*, Martin: Vydavateľstvo THETI.
- BLAHO, Pavol, 1893: „Ján Kollár v Pešti“, in: *Ján Kollár 1793–1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“*, Viedeň: Český akademický spolek a Slovenský akademický spolek „Tatran“, 30–48.
- BRTÁNOVÁ, Erika, 2000: *Stredoveká scholastická kázeň*, Bratislava: Veda.
- BRTÁNOVÁ, Erika, 2019: „Mysliteľská osobnosť Jána Kollára v reflexii vlastných kázni“, in: *Z dejín kázňovej prózy I.*, red. BRTÁNOVÁ, Erika – SOUKUP, Daniel a kol., Bratislava: Veda, 227–246.
- Encyclopaedia Beliana*, 2017: „Kázeň“, in: *Encyclopaedia Beliana*, Bratislava: Encyklopedický ústav SAV, <https://beliana.sav.sk/heslo/kazen>, prístup 16. 6. 2021.
- FILLO, Július, 1993a: *Idey slovanstva v kázňach Jána Kollára a ich odraz v rozpravách o filozofii*, Košice: G. A. G.
- FILLO, Július, 1993b: „Nábožnosť a národnosť sú dve sestry“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 276–285.
- FILLO, Július, 2006: „Spoločenské hodnoty v kázňovej tvorbe Jána Kollára“, in: *Slovenská kazateľská tvorba v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*, red. HLADKÝ, Juraj – KRASNOVSKÁ, Elena, Trnava: Spolek svätého Vojtecha; Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 201–204.
- HIRSCHOVÁ, Milada, 2013: *Pragmatika v češtině*, Praha: Karolinum.
- JANOŠKA, Jur, 1893: „Kollár, kňaz a kazateľ“, in: *Ján Kollár 1793–1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“*, Viedeň: Český akademický spolek a Slovenský akademický spolek „Tatran“, 168–178.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*, Praha: Akropolis.
- KOLLÁR, Ján, 1844: *Nedělnj, svátečné i přježitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti*, Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó.
- KUSÁKOVÁ, Lenka, 1993: „Kollárovy Nedělní a příležitostní Kázně a řeči“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 265–275.
- MIHALKOVÁ, Gabriela, 2019: „Personálna a sociálna deixa v slovenských kázňach a rečiach z 18. storočia“, in: *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*, red. KESSELOVÁ, Jana, Prešov: Filozofická fakulta, 396–467.
- MICHALCO, Ján, 1955: *Kázňové smery*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius.

- ONDREJOVIČ, Dušan, 1993: „Ján Kollár kňaz a kazateľ“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 220–229.
- PANČÁKOVÁ-BIELEKOVÁ, Katarína, 2008: „Kompozičná stavba homílie“, in: *Studia Philologica*, red. KESSELOVÁ, Jana, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 96–100, <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova1>, prístup 10. 5. 2021.
- SLANINKA, Augustín, 2006: „Porovnanie stavby katolíckych kázní 19. storočia s dnešnou kazateľskou tvorbou“, in: *Slovenská kazateľská tvorba v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*, red. HLADKÝ, Juraj – KRASNOVSKÁ, Elena, Trnava: Spolok svätého Vojtecha; Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 271–272.
- ŠTRAUS, František, 1993: „Verš Jána Kollára“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 144–168.
- ŠURÁB, Marián, 2019: „Rétorická dispozícia v Prvom liste Korintanom“, in: *Acta Facultatis Theologicae Universitatis Comenianae Bratislaviensis XVI*, č. 2, 35–47.
- TKÁČIKOVÁ, Eva, 1993: „O Kollárovej kazateľskej činnosti“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 230–240.
- TOMČÍK, Miloš, 1993: „Tematické a slohové aspekty Kollárových Kázní a rečí“, in: *Ján Kollár (1793–1993) zborník štúdií*, red. KRAUS, Cyril, Bratislava: Veda, 241–264.
- VÁROSSOVÁ, Elena, 1987: „Ján Kollár“, in: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I.*, red. BODNÁR, Ján a kol., Bratislava: Veda, 304–321.
- ZEMKO, Pavol, 2006: „Kázeň alebo homília?“, in: *Slovenská kazateľská tvorba v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*, red. HLADKÝ, Juraj – KRASNOVSKÁ, Elena, Trnava: Spolok svätého Vojtecha; Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 235–243.

PRÍRODNÁ SYMBOLIKA V KÁZŇACH JÁNA KOLLÁRA¹

ERIKA BRTÁŇOVÁ

Abstract: For Ján Kollár, the first place in the educational system should belong to religious education, which in his understanding becomes a platform for teaching active nationalism and Slavic solidarity. In emphasizing the religiousness permeating the every-day reality and culture of the Slavs, Kollár seeks to prevent the loss of ethnic and national identity, as can be seen in his three sermons notable for their nature symbolism: *Vítání jara* (The welcoming of spring), *Slavnost žně* (Harvest celebration) and *Pravdy, na které nás jeseň upomíná* (The truths that autumn reminds us of), all included in his two-volume corpus *Kázně a řeči* (Sermons and speeches, 1831 a 1844). The analysis below takes its cue from the approach of the cultural anthropologist Clifford Geertz and his „interpretive [explication] in search of meaning“ and the understanding of „religion as a cultural system.“

Keywords: religious culture, homily by Ján Kollár, national consciousness, Slavic solidarity, nature symbolism

Na príklade barokovej homiletiky literárna historička Gizela Gáfríková ukázala, že kázňovú prózu treba chápať ako jeden z prejavov literárneho programu kňazov – spisovateľov a potvrdila tiež, že princípy kázňovej poetiky – eticko-výchovnú intenciu i rétorické prostriedky – aplikovali barokoví kazatelia aj vo svojich ostatných, žánrovo odlišných formách výpovedí (GÁFRÍKOVÁ, 2006: 136). Kázne literárne činných pôvodcov sa bez ohľadu na dobu svojho vzniku vyznačujú nielen tvorivejšími a invenčnejšími postupmi, ale tiež tematickým rámcom presahujúcim základy vierouky a často zahŕňajúcim aktuálne spoločenské a politické otázky.

Vplyv modernity

Počas dlhého 18. storočia kazatelia aktívne propagovali nové idey a prispievali k intelektuálnej premene, ktorú zažívali kresťanské konfesie v Európe v tomto období. Aj od luteránskych kazateľov

¹ Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy APVV-19-0158 *Slovenská kázňová spisba v 19. storočí*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Peter Zubko, PhD.

sa čakávalo, že kázne budú zamerané prakticky a že budú reflektovať verejné diskusie. Vkladaním bežných tém do kázni „postupne reinterpretovali svetonáhľad propagovaný cirkvou“ a „dali novo vznikajúcej modernej náboženskej posvätenie“. Okrem toho intelektuálny posun smerom k modernite podporili aj medzi širšími vrstvami obyvateľstva (IHALAINEN, 2009: 219). Na fakt, že na konci 18. storočia domáca evanjelická „náboženská spisba podliehala módnym vplyvom, osvietenstvu a racionalizmu“, upozorňuje cirkevný historik Ján P. Ďurovič (1948: 62). Hoci sa podľa Ďuroviča kazatelia v ďalších desaťročiach vrátili k „pravoveriu“, vplyv modernity a racionalizmu bol značný. Jednou z otázok, ktorá pýtala ich pozornosť, bola aj otázka etnicity. Dôvodom tohto záujmu bola skutočnosť, že kňazi v strednej Európe boli súčasťou vrstvy tzv. národnej inteligencie, ktorá hrala z hľadiska národnej existencie mimoriadnu rolu, „odkrývala a opatrovala špecifickú a svojbytnú jazykovú, etnickú individualitu obrodeného národa“ (BIBÓ, 2009: 25–26). Eklatantným príkladom je účinkovanie Jána Kollára, v ktorého chápaní sa práve náboženská výchova stáva platformou pre výchovu k aktívnemu národovectvu, k slovanskej vzájomnosti. To, že podnety ku koncepcii slovanskej vzájomnosti čerpal Kollár práve z kňazskej (kazateľskej) praxe, zdôrazňujú viacerí slavisti (M. Murko, M. Weingart, R. Brtáň a i.), o ktorých mienu sa opiera aj teológ Július Filo pri hodnotení Kollárových kázni: „Na kazateľskom úrade ako na uholnom kameni vyrastá celý Kollárov duchovný chrám, v ktorom kázne sú jeho stavivom; vedecko-filozofické rozpravy a štúdie dávajú tomu chrámu formu a štýl a poézia dekoráciu“ (FILO, 1993: 158).

J. Kollár v predhovore k druhému dielu svojej zbierky *Nedělní, svátečné a příležitostné kázně a řeči* uvádza, že „kázni všeobecných“ je k dispozícii dosť, ale takých, ktoré zohľadňujú „ducha času“ a „potreby národa“ je veľmi málo, a preto chce vyplniť túto medzeru (KOLLÁR, 1844: IV). V kázňach sa nevenuje prioritne otázkam dogmatickým a exegeticko-biblickým, ale cieľavedome sleduje vytýčenú tematickú líniu. Predpísaný biblický text (perikopa) je pre neho „mottom, na ktoré voľne pripína osnovu svojej reči, ktorá je často skôr prednáškou ako kázňou“ (MICHALCO, 1955: 72, 75). Pri tom ale Kollárovým kázňam nechýba kristologická orientácia, hoci nie je vždy zreteľná. V kázni *My sme zakladatelé nové cirkve* Kollár vyčíta jej absenciu svojim predchodcom a kriticky komentuje ich

jednostranné vyzdvihovanie takých entít, akými sú rozum, príroda a sloboda: „Ještě jen při konci předešlého století, chtěli mnozí lidé ne Krista, ale něco jiného, za základ své církve položit, jedni křičeli ‚rozum!‘, druzí ‚příroda‘, třetí ‚osvícení! svoboda a t. d.‘, ale svalilo se jejich stavení církve o krátky čas, oni sami vlastní roztroskotali tyto prázdné modly a oltáře, a naučili se znáti, že kdo Krista má, ten všecko toto má...“ (KOLLÁR, 1831: 489). V kázni *Pravdy, na které nás jeseň upomíná* sa Kollár prihovára za zachovanie istej vyváženosti vo vyučovaní náboženstva a z početných „Božích darov a prostriedkov“ odporúča využívať najmä tri – „rozum, Písmo sväté a prírodu“, ktoré pokladá za „najistejšie a najlepšie cesty“ vedúce k Bohu a k mravnému zušľachteniu človeka (KOLLÁR, 1831: 403).

Príroda je „škola cnosti a náboženstva“

V spomínanej kázni rozvíja Kollár úvahu o dôležitosti kontaktu človeka s prírodou, o prospešnosti pobytu v nej. Práve ľuďom zaujatým remeselnou prácou alebo inou činnosťou má osobitne záležať na tom, aby nestratili záujem o prírodu a aby v nej trávil pravidelne čas – aspoň jednu hodinu týždenne. Ak pobyt v prírode nemôžu absolvovať, majú sa tam preniesť aspoň v myšlienkach tak často, ako sa len dá, čiže ak prírodu nemôžu pozorovať zmyslami, tak ju majú vnímať aspoň srdcom a vynahradiť si to, čo im životná situácia a okolnosti nedovoľujú. V týchto „prírodných knihách“ Boha majú poznávať mravy a pravdu. Tému, že v každom ročnom období sa od prírody možno naučiť nejakým dôležitým mravným zásadám, aplikuje Kollár vo viacerých kázňach. V kázni venovanej jeseni pokazuje na prírodu ako na „najčistejšiu školu cnosti a náboženstva“. Okrem toho sa v nej dočítame, že jesenná príroda, ktorá je celoročnou zásobárnou obživy, učí dobročinnosti a milosrdnosti. Jeseň ako obdobie medzi horúcim letom a chladnou zimou dokazuje výhody stredného stavu. Premennivé jesenné počasie, keď v jeden deň prší, hreje slnko, mrzne, sneží, fúka, potvrdzuje nestálosť ľudského šťastia na zemi. Odumierajúca jesenná príroda je zrkadlom pokročilého obdobia ľudského života (KOLLÁR, 1831: 406–409). Idey, že príroda pôsobí na človeka životodarne a že je zrkadlom jeho vnútorného diania, odkazujú už na romantickú víziu vzťahu človeka a sveta (BILASOVÁ, 2006: 873). Napriek tomu sa v kázňach stretáme aj s konvenčnou predstavou prírody ako záhrady.

V kázni *Vítaní jara* inscenuje Kollár monológ jari, ktorá poučuje o cieľoch a povinnostiach. Mládež nabáda k bezúhonnému a zmysluplnému užívaniu si radosti svojho „jarného“ veku, k pracovitosti a usilovnosti, k získavaniu vedomostí a jemných spôsobov a k uvedomeniu si pravdy, že to, čo zmešká v mladosti, neskôr už nedobehne: „Jar je čas zasievania pre budúcnosť“ (KOLLÁR, 1844: 270). Mešťanov jar učí vážiť si roľnícky stav, ktorý je zo všetkých najpotrebnejší, ale jeho životný údel je najťažší. Smrteľníkom jar poskytuje dôkaz o nesmrteľnosti tým, že znovu kriesi všetko živé. „Co zajisté Bůh s mŕtvymi činí a nerozumnými věcmi činí, toližby on se živými a rozumnými učiniti neměl? Zem tato tak často jaro slaví, a člověk by navždy jen jedno jaro měl, jaro mladosti?“ (KOLLÁR, 1844: 272). Jarná príroda zušľachtľuje dušu človeka a rozvíja povedomie hodnoty ľudskej bytosti a vlastnej dôstojnosti. V kázni *Květy v zrcadle náboženstva* sa Kollár inšpiruje ľudovou kultúrou a pripomína známe veci, že mnohé kvety poučujú o dôležitých morálnych zásadách svojím vzhľadom, farbou, vôňou, semenami a celým vonkajším a vnútorným strojením. „Tu běloskvoucí lilie upomíná na čistotu a nevinnosť, tak skrytá fialka na pokoru a tichost; červená růže činí nás pozornými na zachovávaní našeho zdraví a čerstvosti těla; hřebíčky vedou nás k ušlechtilé slušnosti a přistojnosti; potočník čili pomněnka vedle rychle plynoucích vln stálou měrou květoucí, jest učitelkyně věrnosti a stálosti“ (KOLLÁR, 1844: 335).

Vzťah človeka k prírode Kollár bližšie znázorňuje v kázni *Vítaní jara*. Vedomosť o tom, že láska k prírode, jej pozorovanie a čerpanie potešenia z nej bolo vždy znamením dobrých a múdrych ľudí rôzneho spoločenského postavenia a etnického pôvodu, ilustruje troma príkladmi. Rímskym rečníkom Cicerom, ktorý sa utiekal do lona prírody, opraviteľom cirkvi Lutherom, ktorý sa zvykol modlievať pri otvorenom okne, a veľkým milovníkom prírody Ježišom Kristom, ktorý sa obracal k prírodným úkazom pri vysvetľovaní mravných otázok (KOLLÁR, 1844: 261–262).

Náboženská kultura Slovanov

Ježišov spôsob výkladu v podobenstvách vychádzajúci z prírodných zákonitostí nepochybne inšpiroval Kollára k aplikovaniu prírodných motívov a symbolov. Potvrďuje to napokon sám v už spomínanej kázni *Vítaní jara*, v ktorej explicitne uvádza, že náboženstvo

naučilo Slovanov pozerat' sa na prírodu „nábožným okom a srdcom“ (KOLLÁR, 1844: 268). Na rôznych prírodných javoch Kollár svojmu publiku názorne demonštruje, že skutočnosť je vysvetliteľná a že svet, v ktorom žije, funguje podľa istého poriadku a je možné sa v ňom dobre orientovať. Teda pracuje so symbolikou, ktorá nebola príjemcom jeho kázni neznáma. O význame náboženských symbolov americký antropológ Cliford Geertz v esejí *Náboženstvo jako kulturní systém* uvádza: „Těm, kteří jim uvěří, a tak dlouho, dokud jim věří, skýtají náboženské symboly bezmeznou záruku nejenom jejich schopnosti porozumět světu, ale umožňují jim přitom také upřesnit si své pocity, definovat své emoce, což jim pomáhá, chmurně či radostně, ustaraně či přezíravě, přežít v tomto světě“ (GEERTZ, 2000: 121–122).

V kázni *Slavnost žně jako pro náš národ nejradostnější a nejčestnější* Kollár analyzuje sociálne prejavy Slovanov v kontexte tradičnej udalosti – žatvy, ktorú spája s emóciami radosti a cti. Toto podujatie využíva ako príležitosť na pripomenutie étosu, mravov a zvykov slovanských predkov a ich pohanského svetonáhľadu, založeného na pevnom náboženskom presvedčení.² Model náboženského správania sa, ktorého príznakom je vzdávanie vďaky a prinášanie darov božstvám, pokladá za zhodný s kresťanským postojom.

„Stínové a obyčejové našich ctihodných předkův vstupují tu z jejich tisícletého hrobu před očima mojima; tak se mi zdá, jakobych viděl a slyšel jejich zástupy shromážděné v posvatných hájích, na zelených loukách, před svatyněmi a oltáři obžinky slaviti, velebnokrásné žatevné zpěvy zpívati, žertvy a dary vděčnosti svým bohům přinášeti a nábožné radovánky s národními hody a hrami pod holým nebem, v nevinně bohatých i chudých společnostech, strojiti. Neříkejte s nádhernou moudrostí: že to byla pohanská pověra“ (KOLLÁR 1844: 451).

Žatvu znázorňuje Kollár ako obdobie intenzívneho kontaktu slovanského etnika s prírodou. Spätosť Slovanov s prírodným prostredím, ktoré zároveň predstavuje ich pracovné prostredie, dokladá bezproblémovým znášaním náročných podmienok (počasie a fyzická námaha) a tiež mimoriadne šetrným správaním sa k nemu, a to konzumáciou prevažne bezmäsitých pokrmov, zložených z chleba,

2 „...posvatné symboly fungují tak, že syntetizují étos lidí – základní rys, charakter a podobu jejich života, jejich morální a estetický styl a náladu – a jejich světový názor –, jak si představují, že se věci skutečně mají, jejich nekomplexnější představy o rádu“ (GEERTZ, 2000: 105).

múky, prosa, mlieka a ovocia: „Živočíchům přáli jejich živobyťi, ptactvo nechali v povětří létati a zpívati, ryby ve vodě plávali, zvířata a hovádka potřebovali více k pomoci a ku práci, nežli k pokrmu, jako jiní masožravci a lovci“ (KOLLÁR, 1844: 454).

Podľa Geertza „spočíva význam náboženství v tom, že jednak může pre jedinca či skupinu predstavovať zdroj obecných, ale charakteristických pojetí světa, vlastního já a jejich vzájemných vztahů (...), jednak může být zdrojem zakořeněných a neměně charakteristických ‚mentálních‘ dispozic (...)“ (GEERTZ, 2000: 143). Náboženská aktivita vyvoláva dva odlišné druhy dispozícií: nálady a motiváciu. Motivácia je trvalý sklon k vykonávaniu určitých činností a k prežívaniu určitých druhov pocitov v určitých situáciách. Správne stimulovaný človek prepadá istej nálade (GEERTZ, 2000: 112–113). V Kollárovej interpretácii zbožní, čiže nábožensky motivovaní Slovania prežívajú v čase žatvy pocity nadšenia, radosti a šťastia. Toto ich citové rozpoloženie zachytáva idylicky obraz žatvy, romantizujúco vykreslený ako obdobie pozemskej blaženosti, keď sa pri zbere obilia stretnú všetci – mladí aj starí, zdraví aj chorí, ako obdobie veľkého pracovného nasadenia, sprevádzaného veselým smiechom a spevom, a zasadený do podhorského prostredia dolín a lesov s príjemnou vôňou porastov a poľných studničiek s čerstvou vodou.

„Začne-li se žatva na poli, tu krom kuchářky a nemocných na lůžku ležících, nikdo doma nezůstane. Nejen šediví stařečkové, ale i dítky a nemluvnátka s matkami jdou aneb nešeny bývají do pole, nemohou-li pak ještě pracovati a žáti, aspoň zde při houfě veselých žencův přítomně býti, klasy sbíráti, s kvítím na brázdách a mezech se hráti, anebo jsou-li outlá narozeňátka v polních kolébkách ležeti musejí, an mezetím k jejich kojení žnoucí matky od svých postatí tytýž jakoby kradmo odběhávají. Směle řícti můžeme, žádnému národu nepesá tak srdce, nekvetě tak svět v čas žně jak slavjanskému. Tu je život jako v ráji; města, dediny, domy jsou tu prázdné, na poli se všecko všudy hemží a hýbá; zpěvanky rozličných chotářův míchají se v jedno moře libozvukův až do oblakův se rozléhajících; vetřikové donázejí z dolín a hor pochotnější vůni, nežli jsou kadidla a zápachy palácův; studnice na ouvratěch rolí vykopané čerstvou vodu pramenící uhašují žízeň“ (KOLLÁR, 1844: 459–460).

Kollár poukazuje na príspevok slovanského etnika k rozvoju európskej kultúry a vzdelanosti. V tomto zmysle objasňuje pôvod hlavného zamestnania Slovanov, ktorých k roľníctvu povolal sám Boh,

„aby zemi vzdělal a okrašľoval, poušťe na ráje, lesy na květnaté louky, jezera na zahrady a role, divokou zvěř na domácí dobytek přetvořoval, a tím spolu o zdržování života a lidského pokolení, prostředkem nejpřirozenějších pokrmův pečoval“, a konštatuje, že pri tomto povolání, ktoré mu zaručuje úspech a prináša prospech vonkajšiemu svetu má zotrvať a nemeniť ho: „I buďme tedy spokojni s touto patriarchální povahou našeho národu, aniž ji chťejme zaměnit za nějakou jinou“ (KOLLÁR, 1844: 461). Zároveň dodáva, že toto povolanie nemá byť jediné, ale má sa stať dobrým základom pre rozvoj ďalších zamestnaní a taktiež pre rozvoj etnika, aby došlo k preukázateľnej zmene aj v jeho sociálnej skladbe: „I jiné třídy a stavy života nejsou u nás ještě dosti vyplněné a v rovnováhu uvedené“ (KOLLÁR, 1844: 461). Z predurčenia Slovanov obrábať pôdu odvodzuje Kollár ich povahové črty: tichosť a vľúdnosť, usilovnosť a pracovitosť, dôvtip a vynaliezavosť, lásku k pôde, v ktorej prameňujú ich vlastenectvo (KOLLÁR, 1844: 455, 464).

Príroda je „živá kniha“

Ako sme už naznačili, na prírodu sa Kollár pozerá optikou kresťanského náboženstva ako na viditeľné Božie dielo a odlesk Božej slávy. Konštatuje, že uvedomovanie si Božej všadeprítomnosti, všemohúcnosti a lásky robí prírodu krajšou a človeka mravnejším (KOLLÁR, 1844: 269). Ďalej prírodu charakterizuje ako živú knihu, v ktorej možno čítať o Božích zázrakoch, ako Boží chrám, kde „každý kopec, každá rovina a dolina, každý stinný háj, každá louka, každý strom a květ svatým oltářem božím jest“ (KOLLÁR, 1844: 463). Účinkovanie prírody na človeka, na jeho estetické a náboženské cítenie osvetľuje Kollár na príklade kvetov a hviezd v kázňach *Květy v zrcadle náboženstva a Pohled na hvězdy nebeské*. Kvety pôsobia „na zrak a dušu“ človeka do nich Bohom vloženou „čistou krásu a spanilosťou, prirodzenou nežnosťou a príjemnosťou, rozkošnými farbami a leskami“ (KOLLÁR, 1844: 331). Ešte väčšie emócie a hlbšiu pokoru, ktoré nedokáže vzbudiť ani literatúra, ani hudba, ani umenie, vie vyvolať v človeku nebeská obloha svojou nezmerateľnosťou a nekonečnosťou, bezpočtom nebeských telies, ich neustálym pohybom a premenami.

„Vykročme jen ven v některé jasné noci. Opona se vytáhne vzhůru před očima našima: milý Boží! co se tu vidíme? kde je tu počátek, kde prostředek, kde konec? Hvězdy při hvězdách, slunce při sluncích, světové při světech ve věčné rovnováze se točící, zacházející a opět vycházející, a čím déle zde stojíme, čím pozorněji se díváme, tím více se rozpíná a rozvíjuje onen nesmírný oblouk, tím výše jí zdvíhá se vzdálené klenutí nebeské. Zástupové hvězd znikají a mizejí, pak opět noví ještě na počet hojnější. Ve hlubině zase jiné pokory, zborny a hejna, za nimi zase jiné, naposledy jen hvězdové jiskřičky, hvězdový prášek, hvězdová mhlá, hvězdový déšť!“ (KOLLÁR, 1831: 88).

Aj pohľad na „hviezdnaté nebo“, ku ktorého poznaniu prispel „syn slovanského národa“ Mikuláš Kopernik, Kollár spája s prehlbovaním národného vedomia. „Kolikrátkoli tedy, obzvláště nočního času na hvězdnaté nebe pozřeme, nechať nás tento nádherní národní cit pronikne a k tomu přesvědčení vede, že i náš národ nežil nadarmo na zemi, ale že přinesl jeden z nejkrásnějších darův na oltář známosti a vzdělanosti člověčenstva“ (KOLLÁR, 1831: 95).

Jar ako symbol obnovy

Prebúdžajúca sa jarná príroda vyzýva a podnecuje človeka k aktivite: „Ani slušná, ani prospěšná věc by to nebyla, kdyby člověk mlčel tudy, když celá příroda okolo něho mluvíti a prozpěvovati začíná, aby křesťan nic necítil, nedbal a nečinil tam, kde celá země tvář svou obnovuje a k novému životu se probuzuje“ (KOLLÁR, 1844: 262). Aj tu má Kollár na mysli hlavne aktivity konané v prospech národa a cirkevného spoločenstva. Jarná príroda je pre neho podobnosťou o obnove národa a jeho duchovného života. Pôsobivo a vzletne vyratáva jednotlivé oblasti obnovy, ako sú osveta, vzdelanosť, literatúra, umenie, obchod a priemysel, národné povedomie, vzájomnosť a jednota.

„I v živote nášho národa panovala dlhá zima, snehy divokosti a násilia pochovali jeho slobodu a samostatnosť, ľad studenosti a nedbalosti k národu prebýval v srdciach jeho synov, všetko spalo v hlbokom sne ako zvieratá v zimných peľochoch, ale teraz ako ku prírode, tak i k našemu národu jar prichádza a náš život sa omladzuje. Slunce osvety se k nám blíží rozširujíc duchovní prouhy i mezi lidem; slavíkové národních básnířův dávají slyšeti na mnoha místech pronikavé písne v naší řeči, semena vzdělanosti se rozsívají na poli všech stavův; sad národního spisovatelství začíná se zelenati, a na všech stranách, zdařilými štěpy vysazovati; kvítí pěkných umění a známostí, obchodu a promyslu pučí se již i ve

knihách i v životě; mráz hloupého studu za svůj národ a jazyk již zmizel, kmeny a ratolesti, které sloba cizinců rozčesla, spojuje jaro ku vzájemnosti a jednotě; čerstvá jarní míza a šťáva vrací se opět do celého velikého stromu našeho národu, do jeho kořeně i pně, do jeho větví i listův, slibujíc utěšené ovoce člověčenstvu“ (KOLLÁR, 1844: 266–267).

Podobným spôsobom hodnotí aj etapu národného rozvoja. V porovnaní s ostatnými národmi sú Slovania na jeho začiatku, čiže prežívajú národnú jar: „A proto my jiným nezávidíme jejich národní léto, národní jeseň, spokojeni jsouce s jarní, naděje plnou, národností: proto žádný národ nemá příčiny jaro radostněji pozdravovati a srdečněji i vítati i slaviti, jako náš“ (KOLLÁR, 1844: 267).

Jar je tiež zrkadlom peštianskeho prebúdzajúceho sa cirkevného spoločenstva. Jeho osudy („dějepis“), poznamenané nepriaznivými okolnosťami brániacimi jeho rozvoju, znázorňuje Kollár príznakmi chladnej a pochmúrnej zimy, ktorú strieda obdobie oživenia vyjadreného symbolicky jasným nebom, miernymi vetrami, príjemným počasím a zeleňou.

„Sněhové zakrývali obličej země, studení větrové a bouřlivé víchřice duly ze všech stran světa, chmury a chumelice roznášely se nad městy i polem, sřín a kry hrnuly se hromadně dolů vodami hrozivše nebezpečství. Než, ajhle, nebe se vyjasnilo, víchrové a buranové ztíšili se ve větříky, zima přestala, a všecko vůkol ohřívati a zelenati se začíná“ (KOLLÁR, 1844: 267).

Rovnako jazykom prírody naznačuje vyhliadky cirkevného spoločenstva, ktoré pripodobňuje k záhrade, na ktorej obnove treba ešte veľa pracovať: zorať úhory, zasiať semená, zaštepiť plánky, obrezávať a polievať stromy, očistiť listy a kvety od škodcov.

Zhrnutie

Rozsahom aplikovania prírodných motívov a symbolov ako výrazového inštrumentária sa Ján Kollár ako kazateľ vyníma spomedzi svojich súčasníkov i nasledovníkov (J. Záborský, J. Chalupka). Pomocou prírodnej symboliky prepojenej s náboženským cítením sa usiluje nielen o objasnenie životnej situácie národného spoločenstva, ale aj o jeho primerané usmernenie, aby tak postavil hrádzu jeho odnárodneniu.

Bibliografia

- BIBÓ, István, 2009: Deformace politické kultury ve střední a východní Evropě, in: *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, ed. TRÁVNÍČEK, Jiří, Brno: Host, 17–30.
- BILASOVÁ, Viera, 2006: „Étos a národné vedomie“, *Filozofia* 61, č. 10, 870–878. <<https://www.bing.com/search?q=870-878.pdf>>, prístup 29. 6. 2021.
- ĎUROVIČ, Ján P., 1948: *Prehľad literárnych dejín slovenských evanjelikov*, Liptovský Mikuláš: Transcius.
- FILO, Július, 1993: *Idey slovanstva v kázňach Jána Kollára a ich odraz v rozpravách o filozofii*, Košice: G.A.G.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela, 2006: *Zabúdané súvislosti. (Štúdie o slovenskej literatúre 17.–18. storočia)*, Bratislava: Slovac Academic Press.
- GEERTZ, Clifford, 2000: Náboženství jako kulturní systém. in: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha: Sociologické nakladatelství, 103–145.
- IHALAINEN, Pasi, 2009: The Enlightenment Sermon: Towards Practical Religion and a Sacred National Community, in: *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*, ed. EIJNATTEN, Joris van (ed.), Leiden – Boston: Brill, 219–260.
- KOLLÁR, Ján, 1831: *Nedělní, sváteční a příležitostné kázně a řeči*, Pešť: Trattner a Karoli.
- KOLLÁR, Ján, 1844: *Nedělní, sváteční a příležitostné kázně a řeči*, Budín: Jan Gyurian a Martin Bagó.
- MICHALKO, Ján, 1955: *Kázňové smery*, Liptovský Mikuláš: Transcius.

VÝZNAM KOLLÁROVEJ ČÍTANKY A NÁRODNÝCH ZPIEVANIEK VO VÝVINE SLOVENSKEJ LITERATÚRY PRE DETI A MLÁDEŽ

MARTINA PETRÍKOVÁ

Abstract: In this article we will focus on Slovak Enlightenment literature for children and youth, which can be connected with Ján Kollár. Ján Kollár followed up on the Enlightenment pedagogical efforts of Martin Hamaliar, Bohuslav Tablic, Adam Dávid Lovich to complete it with the publication of *Čítanka (Čjtanka anebo Kniha k čítaní pro mládež ve sskolách slowanských w městech a w dědinách, 1825)* in Budín (in Hungarian: Buda). *Čítanka* has become a masterpiece of Enlightenment school literature.

Ján Kollár organized, supplemented with a note-taking apparatus and also published *Národné zpiewanky* in two parts (*Národní zpiewanky čili pjsně světské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššich stavů, sebrané od mnohých, w pořádek uwe- dené wysvětljenji opatřené a wydané od Jana Kollára, 1834, 1835*) in Budín (in Hungarian: Buda). At the time of the developmental stagnation of school and fiction literature for children, they became a key work intended for the education of young generations.

Keywords: literature for children and youth, Slovak Enlightenment literature, Ján Kollár, *Čítanka*, *Národné zpiewanky*

V osvietenskom čase sa sformulovala požiadavka vytvoriť súborné dielo, ktoré by zahŕňalo dobové náučné poznatky. Jeden z významných predstaviteľov osvietenskej literatúry a pokrokový pedagóg, Samuel Tešedík, v článku *Môj názor na školskú učebnicu pre väčšie prakticko-ekonomické školy (1793)* predložil projekt knihy, ktorá by sa stala nielen školskou učebnicou, ale aj ľudovovýchovnou príručkou. Encyklopedickú príručku, ktorá však zostala v rukopise, sa pokúsil vytvoriť aj ďalší zo slovenských vzdelancov, Martin Hamaliar (1750–1812). Jeho *Kniha školní k čítaní pro mládež v školách evanjelických, městečkách a dědinách* sa stala východiskom pre vytvorenie encyklopedickej učebnice, *Čítanky*, ktorú na žiadosť Adama Dávída Lovicha redigoval Ján Kollár (SLIACKY, 2007: 18–19; BRTÁŇ, 2000: 221). O niekoľko rokov neskôr Ján Kollár usporiadal, doplnil poznámko-

vý aparát a vydal *Národné zpievanky* (1834, 1835), ktoré sa stali kľúčovým dielom určeným na výchovu mladých generácií. V období stagnácie školskej literatúry pre deti a mládež v tridsiatych rokoch 19. storočia poskytli *Národné zpievanky* okrem hodnôt podnetných pre vývin národnej literatúry, širšie, kultúry aj hodnoty dôležité pri ideovo-estetickkej výchove mladých generácií. Ich dva „špecifické oddiely – *Hry, zábovy, obyčaje a obrady so spevom spojené a Piesne študentské a rektorské* – boli príťažlivé nielen z čitateľského hľadiska, ale svojou estetickou formou vytvárali i nové varianty literárnej produkcie pre deti“ (SLIACKY, 2007: 20).

Čítanka

Čítanka anebo Kniha k čítaní pro mládež ve sskolách slowanských w městech a w dědinách (1825), ktorú Ján Kollár tematicky rozšíril, mala plniť osvetovo-vzdelávaciu funkciu. Učebnica je považovaná za základné dielo osvietenскеj školskej literatúry a nachádzame v nej rozmanité žánre. Ján Kollár už v *Predhovore Čítanky* kladie dôraz na tematickú i žánrovú rozmanitosť textov, ktoré by zaujali recipienta. Prezentuje pravidlá na používanie knihy a žiada, aby učiteľ bral ohľad na vekové osobitosti čitateľa a uplatňoval vhodné pedagogické princípy.

Z kompozičného hľadiska je *Čítanka* rozdelená na šesťnásť kapitol a prídavok. Ciele, ktoré mala *Čítanka* plniť, boli vzdelávacie i výchovné, explicitnými hodnotami boli poznávacia a mravoučná hodnota. Možno však vybadať tendenciu k presadzovaniu sa umeleckej funkcie, markantnejšie vo vybraných textoch zo XVI. kapitoly. Avšak aj v piatej kapitole nájdeme texty, ktoré sa neskôr v matičnom období stali súčasťou čítania detí a mládeže.

V. kapitola *Mrawnj naučenj* zdôrazňuje mravoučnú hodnotu textov; je rozčlenená na päť podkapitol a zahŕňa žánre určené na čítanie detí a mládeže. Niektoré z nich sa v matičnom období (1863–1875) stali súčasťou *Slovenskej čítanky* (ČERNÝ, 1864, 1865; 2. opravené vydanie 1. dielu¹ bolo vydané v roku 1866), ktorá patrí do základného fondu literatúry pre deti a mládež a ktorú zostavil banskobystričský

¹ V príspevku vychádzame z druhého opraveného vydania 1. dielu *Slovenskej čítanky*, ktorá je dostupná aj v digitalizovanej verzii.

profesor Emil Černý.² Pri výbere textov do čítanky preferoval ich estetickú hodnotu, zohľadňoval aj národný aspekt, ale texty mali naplňať aj poznávaciu či výchovnú funkciu.

Z I. podkapitoly *W podobenstwch a rozprávkách z obecného života* boli do *Slovenskej čítanky* prevzaté texty *Statečný a piľný žák* s mravoučnou témou a s presahom k národnej myšlienke, *Lehkomyselná přjsaha* a *Pominutedlnost wssj lidské sláwy a spanilosti*, ktoré naplňajú najmä mravoučné ciele.

V II. podkapitole *Biblické historie* sú zastúpené biblické príbehy s náboženskou funkciou.

Z III. podkapitoly *Světské národnj historie* boli do *Slovenskej čítanky* prevzaté texty *Šlechtný syn* (s témou cnostného života slovenského vojaka patriaceho k vojsku múdrej panovníčky Márie Terézie), *Nepřestrašenost* (s témou naviazanou na cnosti cára Petra Veľkého), v ktorých sa presadzuje myšlienka slovenskej vzájomnosti, či text *Čest sedláckému stawu prokázaná* (téma textu je zviazaná s jozefinskými cnosťami a ich prejavmi v živote bežného človeka), v ktorom sa presadzuje národná myšlienka.

Vo IV. podkapitole sa nachádzajú *Dobrá naučenj we wersjch*, teda frazeologizmy; v V. podkapitole sú abecedne zoradené *Príslovia a porekadlá*, krátke ľudové žánre, ktoré patria do jedného z podsystémov čítania detí a mládeže, do ľudovej slovesnosti. Mravoučná téma, zviazaná so školským prostredím (vzorné alebo primerané mravy – správanie sa žiaka), sa presadzuje v texte *Statečný a piľný žák* (KOLLÁR, 1825: 59–60), ktorý zohľadňuje aj národný aspekt. V texte sa uplatnilo príznačne slovenské chlapčenské meno Janko, takže žiak a nositeľ mena sa stáva reprezentantom žiakov zo slovenského prostredia alebo so slovenským pôvodom. Zároveň možno upozorniť na slovenský frazeologizmus, ktorý sa stáva mravoučnou pointou textu s výchovnou (mravoučnou) funkciou – „co se Janjk nenaučj, to se Janowi tvrdo bude učiti“ (KOLLÁR, 1825: 60). V závere textu rozprávač priamo pomenúva pozitívne následky primeraného žiakovho konania v širšom kontexte (vybraného stavu), no národný

2 Emil Černý priniesol *Slovenskou čítankou* do kontextu detskej literatúry beletristické texty romantickej generácie, esteticky účinný model intencionálnej prózy, ktorý sa v dobovom kontexte konfrontoval s intencionálnou literatúrou pre deti a mládež založenou na didaktických princípoch (SLJACKY, 2007: 31–32).

aspekt je utlmený: „A protož když ze sskoly wystal, ke wssemu byl dobře připravený, co geho budaucý staw vyhledáwal“ (KOLLÁR, 1825: 60). Ale v Černého *Slovenskej čítanke* je už zrejmý: „A preto keď školy odbavil, ku všeckému bol dobre pripravený, čo jeho budúci stav požadoval, a žil k velikému osohu nelen svôjmu, ale i svojej rodiny, národu a vlasti“ (ČERNÝ, 1866: 20). Vo vybranom prípade sa presadzuje žáner mravoučného neveršovaného príbehu, ktorého cieľom bolo pôsobiť na mravný vývin dieťaťa, takže nemožno ešte hovoriť o presadzovaní sa estetickej funkcie „intencionálneho“ textu určeného pre školskú mládež v pomere k didakticko-utilitárnym funkciám.

V XVI. kapitole *Cwičenj paměti a wymluwnosti, perorácie, bágky a básně* sú zastúpené okrem poučných, mravoučných, humorne až satiricky ladených beletristických príbehov aj básne Bohuslava Tablica (z prvého zväzku *Poezyjí*, napr. satirická báseň *Učená Panna*), *Selanka* s názvom *Kwětomíla a Jaroslaw* (42. v poradí) či žiacka pieseň *Slawenj Máge, pjsen žácká*³ (46. v poradí).

Žiacku pieseň *Slawenj Máge, pjsen žácká* možno označiť za jeden z textov, ktoré sú integrálnou súčasťou osvietenskej literatúry, určenej vymedzenému okruhu recipientov (školopovinnej mládeži), ako to vyplýva z priradenia žánru k názvu piesne. Oproti výchovnej funkcii sa presadzuje aj zábavná či oddychová funkcia, a to pod vplyvom osvietenskej pedagogiky. Z tematického hľadiska sa pieseň viaže na oslavu prichádzajúcej jari, zvyčajne realizovanej v predmájový podvečer, keď sa stavali máje a žiaci nemali vyučovanie, ale hrali sa v prírode.

Oslava „mája“ vyznieva ako žiacka oslava dní, ktoré sú v opozícii voči dňom tráveným v škole, čo sa vyjadrí synekdochou *pars pro toto* „knihy, perá, práca“, zastupujúcou školské nástroje, potreby a činnosti; ale pritom sú dňami, ktoré majú s príchodom jari podporiť prejavy mladosti, keďže sa medzi jarou a mladosťou navodzuje podobnosť: „Wjteg garo milé, / Přeg nám této chwjle / Wesele užiti, / Z mladi se těšiti“ (KOLLÁR, 1825: 228). Jar je apostrofovaná, čím sa vyjadrí citový vzťah k novej etape života aj v prírodnom cykle, aj v kolobehu ľudského času. Deti sú vyzývané k radostnej hre 3 „1. Dnes ge den weselý! / Negdeme do školy, / Budeme se hráti, / Wesele skákti...“ (KOLLÁR, 1825: 228).

ako protiváhe školských povinností, ale aj stimulu (ochoty/“ochotnosť”) školskej aktivity.

Krásno prírodného sveta je zobrazené prostredníctvom opisu, ktorý sprostredkuje výslovné vnímanie a poznanie: „Tam kde nebe gasné, / Lúky, pole krásné: (...) Wetřjk ljbý wěge, / Slawjk w húšti pege, (...) Wjteg garo milé“ (KOLLÁR, 1825: 228). Takže zobrazenie prírody ako priestoru slobody a žiackej hry evokuje estetickú hodnotu, plní oddychovú funkciu a stáva sa protiváhou pragmaticko-utilitárnych hodnôt: „Potom po radosti, / S wetřj ochotnosť / Učiti se hled’me“ (KOLLÁR, 1825: 228).

Národní zpiewanky (Djl perwý)

Už v motte od Šafárika, ktoré si Ján Kollár volí a ktorým spolu s mottom od Goetheho uvádza „zpiewanky“, sa zdôrazňuje potreba zbierať „plody“ národného básnictva a oddeliť hodnotnejšie texty od tých menej hodnotných: „Potomstwo, dostanauli se s plnými klasy i některé prázdne od obylnice, snadno tyto od oněch odmjsy“ (KOLLÁR, 1834: nečíslovaná strana).

V I. kapitole *Pjsně a Zlomky z mythologického ohledu pamatné* (KOLLÁR, 1834: 1–26) pod názvom *A. Památky Slowensko-pohanského bágeslowj* možno nájsť viaceré texty. Ján Kollár pri vydaní „zpievaniek“ odkazuje na Tablicovo dielo (*Poézie, 1806; Pamäti, 1806–1812*), cituje časti o spevavosti Slovákov, uvádza i piesne *Hoja, Donda, hoja a Morena, Morena, za koho si umrela...* (BRTÁŇ, 2000: 237), teda najstaršie piesne zo slovenskej ľudovej slovesnosti.⁴ Avšak ich umelecký potenciál pre detskú literatúru objavila až v roku 1956 Mária Rázusová-Martáková, keď vydala zbierku slovenského detského folklóru *Hoja, Ďund’a, hoja* (SLIACKY, 2007: 20).

Do I. kapitoly patria texty *Ďund’a*⁵, *Morena*, *Dedko*, *Perun*, *Čerti a Ďábol*, *Ježibaba*, *w Rozprávce slowenské*, *Černokňaznjk*, *Tátoš*, *Wájano* či *li Sobotky*, *Lipa*, *Máge* a pod., ktoré odkazujú na mytologickú či démonologickú postavu (čert, ježibaba a pod.), zvieracieho pomoc-

4 „... tento den geště před přjgatjm křesťanského náboženstwa u Slawů dnem Mořeny aneb smrti (...). Zastaralé způsoby mluwenj w této pjsni za *ny* mjsto za *nás*, ukazuj na vysoký wěk této pjsně“ (KOLLÁR, 1834: 401).

5 „Perwý zbor. Hoja Ďund’a, hoja! Poslala nás králowna: Hoja Ďund’a, hoja! Druhý zbor. Hoja Ďund’a, hoja! Na čo že wás poslala? Hoja Ďund’a, hoja!...“ (KOLLÁR, 1834: 3).

níka z ľudových rozprávok (tátoš) alebo sú spojené so sviatkom sv. Jána, či slovanským symbolom (lipou).

Prvým z textov je jedna z najstarších spevohier, hudobných dramatických diel, ktoré sa realizuje vo forme výmeny prehovorov medzi dvomi zbormi, aby sa naplnil jeho zámer a aby sa „obetou“ pre kráľovnú, pravdepodobne Ladu, stalo najkrajšie z privedených dievčat.⁶

V II. kapitole *Zpěvy historičně pamatné* (KOLLÁR, 1834: 27–56) je ako druhá v poradí uvedená národná pieseň *Nitra*,⁷ ktorú nájdeme aj v *Slovenskej čítanke* (ČERNÝ, 1866: 46). Pieseň sa tematicky viaže na zástoj Nitry v slovenských dejinách či na cyrilo-metodský odkaz. Básnický subjekt v piesni apostrofuje mesto, s ktorým sú spojené počiatky slovenských dejín. Vo väzbe na cyrilo-metodskú tradíciu zobrazuje Nitru ako antropomorfizovanú „slovenskú matku“, ktorá pri vizuálnej recepcii vzbudzuje smútok. Prostredníctvom symbolov a synekdoch („Ty si bola nekdy všetkých krajín hlava“, „Ty si bola bydlo kráľa Svätopluka“, „Ty si bola sväté mesto Methodovo“) ju konfrontuje s jej minulosťou.

Zdôrazňuje veľkomoravskú aj kresťanskú tradíciu, zviazanú s priestorom svetského kniežaťa („bydlo kráľa Svätopluka“) i duchovného vodcu („sväté mesto Methodovo“), ktorým pririeká vysokú hodnotu prostredníctvom synekdoch „mocná ruka“, „naším otcom kázal božie slovo“. Kontrastom sa umocňuje rozdiel medzi slávnou minulosťou a terajším stavom, keď sa na minulosť zabudlo, čo sa vyjadří metaforicky – „tvoja sláva v tóni skrytá leží“. Básnický subjekt privlastňuje Nitru, stávajúcu sa svätým mestom, Meto-

6 V poznámkovom aparáte k piesni *Ďunda* Ján Kollár vysvetľuje pôvod slova z názvu (v slovenskom kontexte význam odvodzuje od slova *Děd-ko*; (porovnaj KOLLÁR, 1834: 397) a identifikuje aj zámer textu piesne: „Naše zpěwohra *Hoja Ďunda* slaužila půwodně ke cti *Ladě*, bohyni lásky, manželstva a radosti; kterážto bohyně se w této písni *Králowanau* (totiž krásy a panen) nazjwá; a ona naykrásnějšj černoooká děwěčka, ktorá we hře z celého zboru samotná a poslednj zůstala, byla gj snad každoročně obětowána a od zboru pod zpěwem slawně do chrámu Lady sprowoděna“ (KOLLÁR, 1834: 398).

7 „Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra: / Kdeže sú té časy, w ktorých si ty kwitla? / Nitra milá, Nitra, ty slowenská mati! / Čo pozrem na teba, musjm zaplakati...“ (KOLLÁR, 1834: 29).

dovi, pretože zastupuje spojenie medzi Bohom a ľuďmi. Vyjadruje subjektívny postoj k Nitre a sprostredkovane aj k vierozvestcovi so zámerom osláviť Nitru a jej slávnú minulosť (PETRÍKOVÁ, 2021: 121), čím zdôrazňuje hodnotu viery a rozširuje repertoár hodnôt sprostredkovaných recipientovi o náboženskú i národnú hodnotu.

V III. kapitole *Zpěwolibost čili milowánie pjsnj* (KOLLÁR, 1834: 57–64) sú zastúpené *Zpěwy*, medzi nimi napr. 1. *Zpiewanky a gegich půwod-cowě⁸*, 2. *Malinká zpěwáčka* a pod. V prvej z piesní sa tematizuje stav neistoty v poznaní pôvodu piesňového žánru, čo je problém textu. Pieseň má formu rozhovoru medzi personifikovanými „zpiewankami“ a básnickým subjektom, ktorý ich oslovuje v básnických otázkach. Ich odpoveď ponúka riešenie problému, vyjadruje záujem mládeže o piesňový žáner, čím sa zdôrazní ich hodnota aj pre ďalšie generácie.

Vo IV. kapitole *Mladost, Krása, Láska* (KOLLÁR, 1834: 65–122) sa časť piesní zväzuje s témou mladosti (KOLLÁR, 1834: 67–69). Medzi nimi je dvanásť pieseň *Nárek nad mladostí⁹*, ktorá vyjadruje smútok za časom mladosti a prináša poučenie z jeho neprimeraného prežitia. Čas mladosti sa primeriava ku kameňu hodenému do vody, pričom sa formou frazeologizmu vyjadri jeho nezvratná strata: „Mladost moga, mladost, tak som ta utratiu, / Gakoby bou kamen do vody uhodiu“ (KOLLÁR, 1834: 69).

Národní zpiewanky (Djl druhy)

Kollár výberom svojho motta, ktoré uvádza druhý diel „zpiewaniek“, zdôrazňuje ich potrebu pre národ a úlohu spájať národ „lawský, nářečjmi, pjsmenami, wjrami, berlami, podnebjmi, stoletjmi rozdělený národ, nic tak nespoguge gako národní zpěwy“ (KOLLÁR, 1835: nečíslovaná strana).

XII. kapitolu *Ballady, Romance, Rozprávky* (KOLLÁR, 1835: 3–40) uvádza citát, ktorý napísal renesančný mysliteľ a humanista Montaigne. Kollár jeho výberom nepriamo naznačuje aj svoj názor na

8 „Zpiewanky, zpiewanky, kde sa wy wzaly, / Či ste z neba padly, či ste rástly w hági? / Z neba sme nepadly, w hági sme nerástly, / Ale nás mládenci, a děwčence našly“ (KOLLÁR, 1834: 59).

9 „1 Zahučaly hory, zahučali lesy: / Kam že se poděli moge mladé časy! / 2 Moge mladé časy neuzili krásy, / Moge mladé leta neuzili sweta!...“ (KOLLÁR, 1834: 69).

umeleckú hodnotu národných piesní a spevov: „Národnj pjsně a zpěwy, gsauce pauhé přirozenj, magj půwaby a ljbeznosti, který-mi se we hlawnj kráse naydokonalejšjmu uměleckému básnictwj rownagi“ (KOLLÁR, 1835: 2).

Medzi textami nájdeme žánre piesne alebo baladickéj piesne, ktoré patria medzi najznámejšie v kontexte slovenskej ľudovej slovesnosti v kontexte literatúry pre deti a mládež.

Druhý z textov, *Zakletá Dcera (P. Košut z turč. st. Šafařík)* (KOLLÁR, 1835: 4–5), tematizuje príbeh prekliatia dcéry. V baladickéj piesni je porušenie morálneho zákona matkou potrestané neustávajúcim ohľadávaním sa svedomia. V baladickom texte, ktorý z kompozičného hľadiska pozostáva zo šesťdesiatich veršov so zápisom číslice pri každom piatom verši, sa uplatňuje najstarší, teda sylabický veršový systém, príznačný pre ľudovú slovesnosť (izosylabizmus – opakovanie veršov so šiestimi slabikami, prevládajúci združený rým, ryt-micko-syntaktický paralelizmus...). Príbeh je veľmi jednoduchý, má rýchly spád a pozostáva len z niekoľkých dejových segmentov. Annu, ktorú matka posla po vodu a ktorá z objektívnych príčin neprichádza domov načas, matka preklína. Hrdinka sa premieňa na javor a matkino trápenie, spôsobené stratou dcéry, sa stupňuje, keď hudci prinášajú dcérin odkaz vo forme piesne, ktorú hrajú na husliach a slákmi vyrobenými z javorového dreva, čo je trestom za jej morálne zlyhanie. Baladický text obsahuje lyrické (subjektívnosť a obraznosť) aj dramatické prvky (prehovory matky, dcéry a hudcov). Baladický príbeh je známy z viacerých úprav a vydaní pre deti či školskú mládež, medzi nimi je aj vydanie slovenských balád a baladických piesní, ktoré redakčne upravila Mária Ďuríčková *Išlo dievča po vodu* (1969, 1980).

V XIII. kapitole *Hry, Zábawy, Obyčege a Obřady se zpěwem spogené* (KOLLÁR, 1835: 41–76) nachádzame A. *Hry w neurčitých časjch a dnech*, medzi nimi sú *Kolo čili wjtánie gara, Hra na Sluhu*; B. *Hry a obyčege w gistých časjch a dnech*, medzi nimi sú *Chodénie s Mikulášem, Chodénie s rožnem na Fašanky*.

Ide o žánre, ktoré sú súčasťou podsystemu literatúry pre deti a mládež, ľudovej slovesnosti, a ktoré sprístupňujú ľudovo „jednoduchý“ pohľad na svet, ktorý je zhodný so psychicko-mentálnymi osobitosťami detského príjemcu (KOPÁL, 1997: 16).

Hra *Kolo čili wjtánie gara*¹⁰, ktorá patrí medzi obradné hry, je tematicky zviazaná s oslavou jari a so stavaním májov. Po tanci s vybranou družkou sa hra opakuje. Okrem textovej zložky, ktorá rieši problém výberu najvhodnejšej dievčiny i priateľky do hry a tanca, je dôležitá fyzická akcia (točenie sa v kruhu, ktorý je symbolom súdržnosti, družnosti dievčat).

V hre *Chodénie s Mikulášem*,¹¹ ktorá je spojená s cirkevným sviatkom sv. Mikuláša a s obdarúvaním detí v tento deň, sa podnecujú náboženské prejavy detí, teda modlitba, ako aj konanie, ktoré je v súlade s kresťanskou morálkou.

V XVIII. kapitole druhého dielu *Národných zpíevaníek* sa nachádzajú *Pjnsé študentské a rektorské* (KOLLÁR, 1835: 151–204). Medzi nimi sú *A. Přjgemnosti žáčkého žiwota* (napr. *Žáčké poklady*) a *B. Ne-přjgemnosti školy* (napr. *Študentská psota*). V básni *Žáčké poklady*¹² sa tematizuje situácia a stav chudobného študenta, ktorý sa napriek chudobe prezentuje ako vhodný kandidát ženby. Svoje pracovné nástroje (pero a papier) stavia oproti hmotným statkom (polia, vinice i voly), prostredníctvom synekdochy *pars pro toto* zdôrazňuje svoje klady i životnú perspektívu. Oproti hladu a chudobe postaví dostatok zabezpečený prácou, ktorú bude vykonávať spolu so svojou vyvolenou, a preto má posledný z veršov apelatívnu povahu. Básnický subjekt vyzýva svoju vyvolenú, aby si vysúkala rukávy, čo podnecuje nielen zábavnú, ale aj výchovnú funkciu textu.

V roku 1825 bola vydaná Kollárova *Čítanka*, ktorá obsahovala aj literárne texty určené na čítanie školskej mládeže. Medzi nimi sú aj tie, ktoré Emil Černý začlenil v matičnom období do *Slovenskej čítanky* (1866), zdroja poznávacích, výchovných a estetických hodnôt, čím potvrdzoval ich primeranosť pre mladšieho recipienta (napr. žiacka pieseň *Slávenie mája*, v ktorej sa okrem utilitárno-pragmatických hodnôt presadzujú estetická hodnota). *Čítanka* sa tak v národnom kontexte stala zdrojom primeranejších tém a žánrov vybraných

10 „Točj se mi, točj / Wúkol mogjch očj / Pekný hág...” (KOLLÁR, 1835: 46–47).

11 „Děti! gá som Mikuláš, / Modlite sa otčenáš: / Mrcha dětom nesem korbáče, / Dobrým orechy a koláče” (KOLLÁR, 1835: 56).

12 „1 Trebas sem gá študent z chudobného rodu, / Múžeš ty za mňa gjt a nebog se hladu. / 2 Kalamár a pero to gsú mé winice, / Kterými naplnjm každý rok piwnice...” (KOLLÁR, 1835: 154).

s ohľadom na mladšieho čitateľa, ale aj zdrojom vhodnejších metód vzdelávania, keďže sa v nej uplatnila aj sokratovská metóda. Jej funkcia zabezpečiť osvetu medzi širšími ľudovými vrstvami, ale predovšetkým vychovávať a vzdelávať deti sa naplnila „až do polovice 40. rokov 19. storočia“ (SLIACKY, 2007: 19).

Národné zpievanky (1834, 1835) sa v čase vývinovej stagnácie literatúry pre deti stali kľúčovým dielom určeným na výchovu mladých generácií, ba dokonca podporili uzákonenie spisovnej slovenčiny. Priniesli literárne texty patriace do kontextu ľudovej slovesnosti, ktoré boli určené aj pre školskú mládež, medzi nimi piesne, ktoré z tematického hľadiska súvisia s mladosťou, žiackym a študentským životom, ako aj ľudové piesne a detské hry. Ich estetická funkcia sa mohla stať predpokladom na utlmenie didaktickej funkčnosti dobovej literatúry pre mladšieho recipienta, ale naplno sa presadila v čítaní detí a mládeže až v 20. storočí.

Bibliografia

- BRTÁŇ, Rudo, 1970: *Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 28, 119–120.
- BRTÁŇ, Rudo, 2000: „Bohuslav Tablic (1769–1832)“, in: TABLIC, Bohuslav, 2000: *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812)*, Bratislava: Slovenský Tatran, 217–250.
- ČERNÝ, Emil, 1865: *Slovenská čítanka. Pre nižšie gymnasia. Diel II.*, V Baňskej Bystrici: u Eugena Krčméryho, matičného knihkupca.
- ČERNÝ, Emil, 1866: *Slovenská čítanka. Pre gymnasia. Diel I.*, druhé opravené vydanie, V Baňskej Bystrici: u Eugena Krčméryho knihkupca a zakladateľa Matice slov.
- ĎURÍČKOVÁ, Mária, 1980: *Išlo dievča po vodu*, Bratislava: Mladé letá.
- KOLLÁR, Ján, 1825: *Čjtanka anebo Kniha k čítaní pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách*, Budín: Kráľovská univerzitná tlačiareň.
- KOLLÁR, Ján, 1834: *Národní zpiewanky čili pjsně světské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššich stavů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené wyswětlenjmi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl perwý*, Budín: Kráľovská univerzitná tlačiareň.
- KOLLÁR, Ján, 1835: *Národní zpiewanky čili pjsně světské Slowákůw w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššich stavůw, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené wyswětlenjmi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl druhy*, Budín: Kráľovská univerzitná tlačiareň.
- KOPÁL, Ján, 1997: *Próza a poézia pre mládež. Teória/poetológia*, Nitra: Enigma.

- PETRIKOVÁ, Martina, 2019: „K počiatkom slovenskej literatúry pre deti a mládež (niekoľko zaujímavostí o osvietenskej školskej literatúre ako digitalizovanom kultúrnom dedičstve v čítaní detí a mládeže)“, in: *Z dejín národnej kultúry Slovenska I. (udalosti, osobnosti a pamiatky z obdobia formovania moderného slovenského národa)*, red. DOMENOVÁ, Marcela, Prešov: ŠVK v Prešove, 171–180.
- PETRIKOVÁ, Martina, 2021: „Cyrilo-metodská tradícia v literatúre pre deti a mládež v predumeleckom období (Čítanka, Národné spievanky, Slovenská čítanka)“, in: *Konštantínove listy* 14, č. 1, 113–122.
- SLIACKY, Ondrej, 1996: „K zástoju Jána Kollára na vzniku slovenskej literatúry pre deti a mládež“, in: *Philologica XIII*, 101–105.
- SLIACKY, Ondrej, 2007: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960*, Bratislava: LIC.

Kollár a JINÁ mluva...

ETYMOLOGIE VE SLUŽBÁCH IDEJE SLOVANSKÉ VZÁJEMNOSTI V KOLLÁROVĚ DÍLE ROZPRAWY O GMENÁCH, POČÁTKÁCH I STAROŽITNOSTECH NÁRODU SLAWSKÉHO A GEHO KMENŮ¹

ÉVA CSÁSÁRI

Abstract: Ján Kollár's large-scale etymological work entitled *Rozprawy o gmenach* [Treatises on names] received a great amount of criticism from the scientific audience. The work published in Buda in 1830 discusses over more than 400 pages the origins of different Slavic ethnonyms and toponyms. Kollár distinguishes between the so-called linguistic and philosophical etymology, he himself applies the principles and methods of the later one in his work. Etymologising before scientific etymology has its roots in antiquity and was also a regularly applied method in the medieval period. It sheds a new light on Kollár's results in working out names and words when we recognize the not accurate and not consistent but typical principles of the so-called philosophical etymology which mainly differs from scientific linguistic etymologising in its goals. As a result of this there are numerous things to be learned from them: schools of thought, worldviews and unique ways of thinking can be discovered. The primary goal of Kollár's working out names and words was to raise the prestige of Slavic peoples, the reconstruction of the ancient worldview, reinforcing the glorious past, the positive self-image of a nation. In the light of that Kollár's etymological work might get re-evaluated.

Keywords: Ján Kollár, philosophical etymology, scientific linguistic etymology, ethnonyms, toponyms, *Rozprawy o gmenach* [Treatises on names]

Moderní vědecká etymologie je disciplína zabývající se původem slov. Jejím cílem je lingvistickými metodami odhalit původ určitého slovního tvaru a významu. Ve své studii hodlám prezentovat etymologické pokusy Jána Kollára a jím uplatněné metody slovního rozboru, a to na základě jeho díla *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* – dále jen *Rozprawy* –,

¹ Tato studie byla napsána v rámci studijního záměru nazvaného *Hungarika v životním díle Jána Kollára* (označeného identifikačním číslem NKFI K-124873).

kteřé vyšlo v roce 1830 v Budíne. Dále mám v úmyslu podat přehled cílů a postupů spadajících do kategorie tzv. metod předcházejících moderní vědecké etymologii, se zvláštním zřetelem na Kollárovy principy rozboru slov, především jmen, a konstatovat, na jakých důvodech se zakládaly a k jakým vedly výsledkům.

Nesmírně rozsáhlou část Kollárova rozkošatělého životního díla skládající se v organickou jednotu tvoří práce zabývající se archeologickými, historickými a filologickými otázkami; tato díla však pozitivní věda ponechává prakticky bez povšimnutí. (KISS SZEMÁN 2008: 17) Emblematický příklad tohoto hiátu nám mimo jiné poskytuje i slovenská encyklopedická literatura, konkrétně třeba *Encyklopédia Slovenska*, která v příslušném hesle charakterizuje činnost Jána Kollára takto: „...báseň a historik, ideológ všeslovenskej vzájomnosti“ (ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA III. 1979: 113). Tuto formulaci doslova převzala i *Encyklopédia jazykovedy* (ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY 1993: 241), přičemž v obou encyklopediích chybí třeba jen nepatrná zmínka o filologické části Kollárova životního díla. (RÍPKA 2015: 507). Soubor Kollárových etymologických prací se jen velice zřídka těší jakémukoli uznání, o jeho filologických a jazykovědných spisech můžeme číst hlavně postpozitivní kritiky. Například Ivor Ríпка vyjadřuje svůj názor těmito slovy:

„Etymologické výklady Jána Kollára sú celkom arbitrárne, ignorujúce nielen teoretické výboje vtedajšej historicko-porovnávacej jazykovedy, ale aj pokrok a vývin etymologických metód.“ (RÍPKA 2015: 508)

Kollár si ve slavistických kruzích vydobyl uznání jako umělec, učenec, průkopník ideje slovanské vzájemnosti a autor literárních děl, ale co se týče jeho výsledků na poli archeologie, historie a filologie, podle všeobecného mínění panujícího uvnitř vědecké obce postrádal solidní vědecký základ, výsledky jeho bádání nejsou věrohodné a novější výzkum je překonal. (RÍPKA 2015: 511)

Podobný soud vyslovil i Miroslav Vojtech ve své studii, která obsahuje syntézu Kollárovy poezie, vědecké práce a mýtotvorné činnosti. V pasáži rozebírající Kollárovy *Rozprawy*, práci věnované etymologii názvů národů, zeměpisných názvů a pojmů ve slovan-ských jazycích, Vojtech nejprve prohlásí, že „Kollárov výklad sa často pohybuje vo svete fantastickosti a hypotetických konštatovaní...“ (VOJTECH 2012: 29), níže ale pokračuje takto:

„Napriek Kollárovmu aprioristickému prístupu a nekritickosti, ako aj napriek výhradám hodnotiacim tieto práce ako nevedecké, neplodné a odtrhnuté od aktuálnych životných problémov, je potrebné vnímať ich v súvislosti s dobovým recepcným horizontom, ako súčasť obrodeneckého historizmu a mytologizačných sklonov, ako snahu vytvoriť konštrukt sakralizovanej národnej minulosti, ktorý sa mal stať oporou súčasnosti a prispel by k potrebnej revitalizácii národnej kultúry.“ (VOJTECH 2012: 30)

Dá se ale Kollárovi vážne vyčítať, že jeho prístup k etymológii je tzv. predvedecký? Měl odpovídající filologické a lingvistické vzdělání, aby mohl slova a jména luštit vědecky přijatelným způsobem? Je vůbec správné brát na Kollárovy filologické práce dnešní měřítko? Vždyť v onom půldruhém roce stráveném na univerzitě v Jeně se ještě nemohl setkat s vědeckými výsledky Augusta Friedricha Potta, považovaného za otce historické srovnávací etymologie, Pottovi bylo totiž tenkrát pouhých patnáct let.

Sziklay rozlišuje tři druhy Kollárových „přemoudrých úvah“: obecné filozofování, naivní etymologické hrátky a historická ohlednutí (SZIKLAY 1962: 231–232). Pottovo dílo sice ještě znát nemohl, ale v bratislavském lyceu se mohl seznámit s dosavadními výsledky mistrů slovanské etymologie. (SZIKLAY 1962: 222)

Kollárovy postupy při slovním rozboru byly tedy pranýřovány v mnoha kritických statích: kritici je označili za arbitrární, za individuální, o samotném Kollárovi prohlásili, že ignoruje metody vědecké etymologie, nazvali ho fantastou bez solidních vědeckých základů, který se pohybuje na půdě hypotetických tvrzení, vytkli mu, že je nekritický, aprioristický, nevědecký, neplodný, že má sklony k iracionální mytologizaci, haněli ho jako spekulanta aplikujícího vědecké postuláty, legalizátora vlastních etymologických metod, reprezentanta pavědecké lingvistiky. Avšak pozitivní světlo vrhá na jeho filologickou a etymologickou činnost a dosažené výsledky horizont požadavků kladených na vědu v Kollárově době. Na jeho dílo je třeba pohlížet jako na součást národního emblematismu, s jehož pomocí se snaží vykreslit slavnou, sakrální národní minulost a revitalizovat národní kulturu. Kollárovy rozbory jmen a jiných slov mají národně obrannou funkci, stávají se jedním z nástrojů, jimiž lze reagovat na šířící se maďarský nacionalismus a legitimovat právo na život svého národa. (PODOLAN 2012: 47)

Abychom pochopili metody a principy Kollárových etymologických rozborů, podívejme se nejprve přehledně na luštění slov s použitím tzv. metod předcházejících moderní vědecké etymologii. S postupy uplatňovanými etymology před moderní vědou a mimo moderní vědu se ve své studii zabývá Réka Imreh (IMREH 2019). Pokud se dokážeme odpoutat od pozitivistického názoru na Kollárovy etymologie, tedy pokud předvědeckou etymologii nepovažujeme výhradně za snůšku směšných a podivínských experimentů, můžeme z těchto slovních rozborů vyvodit řadu poučení – může se před námi otevřít jistý duchovní směr, světový názor, individuální myšlenkový pochod, a navíc se dobereme i jádra jejich oprávněnosti; účel těchto etymologií totiž není lingvistický. (IMREH 2019: 51)

Jde tedy o to, že cíle moderní vědecké etymologie a tzv. předvědecké, respektive mimovědecké (současné) etymologie se od sebe liší. Zatímco moderní vědecká etymologie usiluje o zjištění původu slovního tvaru a významu metodami vědecké lingvistiky, činnost předvědeckých etymologů je prostředkem k dosažení určitého cíle, jak o tom svědčí i dílo Jána Kollára. (IMREH 2019: 53) Z tohoto pohledu dostávají Kollárovy etymologie nový smysl. Luštění jmen a slov v kollárovském stylu si klade za cíl zvýšit prestiž slovanských národů, zakládá se na touze rekonstruovat obraz pradávného světa a heroickou minulost, a tím přispět k posílení pozitivní představy národa o sobě samém. Předvědecké etymologické rozборы mohou kromě toho nabýt i zábavnou, *narrativní funkci*. (IMREH 2019: 60) Aby tyto předvědecké (a mimovědecké) etymologické vývody působily věrohodně, logicky a vědecky, uchylují se autoři k nepřesným a nedůsledným, zato velmi typickým principům a s odvoláním na ně pak dokazují vznik a změny zkoumaných slov.

Jedním ze základních postupů v laické etymologii je metoda *onomatopoická* (princip historického a etymologického výkladu, zvukomalebná tvorba slov), která připisuje význam jednotlivým hláskám. Tento princip je nejvýrazněji přítomen v kořenové metodě (např. v rozboru toponym založeném na tzv. kořenové teorii [podle níž jsou určité (sou)hlásky ab ovo nositeli určitých základních významových proků – pozn. překl.]). (IMREH 2019: 61)

Druhá metoda předcházející moderní vědě je tzv. *výklad ze slova téhož jazyka*: vykládané slovo a jiné slovo téhož jazyka jsou si navzá-

jem blízké zvukovou podobou, jejich (rozdílné) významy se vysvětlují delším výkladem (např. vysvětlení původu národa) nebo kratším odůvodněním. Významový vztah mezi dvěma různými věcmi pomůže odhalit *princip podobnosti*, což znamená, že se obě slova převedou na společného jmenovatele s využitím nepříliš rozdílné zvukové podoby a podobných vlastností obou pojmů (crus-noha, crux-kříž). (IMREH 2019: 62)

Princip blízkosti (vicinitas) je založen na metonymickém vztahu. Sv. Augustin rozlišuje:

- něco je v něčem: ze slova *orbis* – s významem kruh – vznikl výraz *urbs* (město), neboť to bylo vystavěno na území uvnitř vyo-
raného kruhu označujícího hranice města,
- název vychází z příčiny nazývané věci nebo z něčeho, co ji předcházelo: *foedus* (spojenectví) pochází ze sousloví *foeditas porci* (špinavost vepřů), neboť uzavření spojenectví se oslavilo zabíjačkou. Této zásady se drží i výklady místních jmen toho typu, které dané toponymum odvozují z klíčového slova připojeného příběhu nebo z osobního jména, tak se vykládá např. název Hollókő [Havraní Kámen – pozn. překl.]. (DÖMÖTÖR 1991: 126)

Princip protikladu (contrarium) je zásada čato uplatňovaná ve starověké a středověké etymologii a uplatňoval ji i Svatý Augustin: například slovo *lutum* (bláto) odvozoval z výrazu *lutus* (umytý). (IMREH 2019: 63)

Princip výkladu z více slov téhož jazyka nachází původ daného slova či jména v určitém sousloví nebo větě, přičemž stačí shoda několika písmen nebo hlásek vykládaného slova a slova označeného jako zdroj, aby byl původ prohlášen za dokázaný: *didusa méte* = darující matka → *Déméter*, *didus oinon* = dávající víno → *Dionýsos*. (IMREH 2019: 63)

Prostředky úpravy zvukové podoby etymologovi umožňují pozměnit některé hlásky, aby mohl uvést v souvislost dvě slova složená z hlásek částečně odlišných. Protože jazyk je útvar, který se nepřetržitě mění (změna může nastat přirozenou cestou, ale také jako výsledek vědomého lidského úsilí, barbarismu, úmyslného pustošení), má etymolog pocit, že je zplnomocněn k tomu, aby některé hlásky „vrátil do původního stavu“.

Už ve starověku, jehož dědictví později přejal středověk, se rozlišovaly různé typy změn zvukové podoby slov. Sokrates a Isidor znají čtyři typy změn zvukové podoby: *additio*, přidání písmen; *demptio*, ubrání písmen; *traiectio*, náhradu písmen jinými a *commutatio*, změnu pořadí písmen. Varro to ještě doplňuje protahováním, zkracováním, přidáváním a vynecháváním slabik.

Etymologie před nástupem moderní vědy mohla jména a slova *vykládat i z cizího slova (slov)*, což se dělo v tom případě, že nenašla vhodné řešení ve vlastním jazyce. Výhodou této metody je, že se dají slova, zkoumané prvky slovní zásoby, uvést do souvislosti i s národy s významnou minulostí, vyspělou civilizací a literaturou. Nizozemský vědec Goropius to považuje za univerzální tendenci, která odráží ducha doby. (GOROPIUS 1569)

Zvláštní skupinu principů výkladu slov a jmen v době před moderní vědou tvoří tzv. *paralelně platné výklady*, které dovolují, aby se k danému slovu pojilo víc etymologických vysvětlení, a to bez nároku na exkluzivitu. Můžeme to nazvat *alegorickou etymologií*, protože jméno (slovo) nemá jeden a jediný správný význam. (IMREH 2019: 65.)

Ve výsledcích Kollárových snah o výklad slov a jmen rovněž odhalíme výše uvedené nepřesné, nedůsledné, zato typické principy předvědecké etymologie, které umožňovaly, aby finální výsledek působil vědecky, věrohodně a logicky.

Kollár ovšem nikterak neskryval ani to, že zná rozdíly mezi vědeckou a filozofickou etymologií, a už vůbec se netajil tím, které si váží více. V *Rozpravách* o tom píše:

„Philosophická Etymologia obrá se původními we všech řečech sobě wjce, méně podobnými, w přirozených zákonech ducha lidského utkwenými (fixowanými), a zewniternjm předmětům přiměřenými zwuky, které původnj onomatopoeia nazjwati můžeme. Grammatický etymolog odwodj řeč gednoho národu od řeči druhého národu, slowa od slow, syllaby od syllab; philosophický etymolog gde výše, on hledá kořeny kořenů, on odwodj lidskau mluwu wůbec od přírody, a ukazuje swazek mezi žiwly řeči, totiž zwuky a syllabami a mezi předměty nimi poznačenými. Ta řeč gest naypřirozeněgšj, která zwuky od samých předmětů bére a barwau hlasu wěci maluge.“ (KOLLÁR 1830: 20)

Bylo mu tedy známo, že předvědecká, jinak řečeno filozofická etymologie, aplikovaná v *Rozpravách*, a vědecká etymologie se zá-

sadně rozcházejí ve svých cílech. Na titulním listě *Rozpraw* čteme citát od Vergilia: *Antiquam exquirite matrem!* (Hledejte svoji starou vlast!), který zcela zřetelně odkazuje na prvořadý účel tohoto díla a etymologických metod, jež jsou v něm použity: prostřednictvím výkladu jmen a slov má být vylíčena slavná slovanská minulost, má být vymezeno území Slovany obývané a má být vytvořen pozitivní obraz vlastního národa.

V kapitole pojednávající o původu *gména Slaw*, tedy souhrnného názvu slovanského živlu, například stmeluje několik principů etymologie doby před nástupem moderní vědy – podle Kollára etymologie filozofické. Aplikuje *princip podobnosti*: uvádí na společného jmenovatele několik podobně znějících a podobným významem (podobnými vlastnostmi) obdařených slov patřících k témuž jazyku, *onomatopoický princip* (připisující význam jednotlivým hláskám – jakožto významovým kořenům), *princip odvozování z cizího slova*, *princip jazykového příbuzenství s nejučtyhodnějšími národy a princip paralelně platných výkladů*. Slovo *Slaw* (Slovan) jako označení národa tedy podle Kollára pochází přímo z iterativních sloves *slawiti* a *slowiti*, jež patří ke stejnému jazyku, a jsou si blízká po zvukové i významové stránce. Jejich původ pak nachází v kořeni *slúti*, podobně jako jsou iterativní slovesa *plowati* a *plawiti* odvozena od slovesa *plúti*. Z (hláskového kořene?) *slu-*, respektive z kořene *slúti*, se příponou *-ow/-aw* (Kollár používá termín „přídavná formovací slabika“) vytvoří iterativa *slowiti*, *slawiti*, přičemž obě znamenají totéž, je tudíž úplně jedno, preferujeme-li formu *Slowan*, nebo *Slawan*, jejich význam je naprosto totožný (KOLLÁR 1830: 20).²

Do výkladu etnonyms *Slovan* vetká i princip odvozování z cizích slov, respektive *princip dokazování příbuzenství s jazyky nejučty-*

2 „Toto gméno našeho národu pocházj bezprostředně od *slawiti*, *slowiti*, která obadwa *gsau* už iterativa kořene *slúti*, *nominari*, *vocari*, *laudari*; tak, *gako* od *plúti* pochodj *plowati* a *plawiti*. A tak tedy *slawiti* a *slowiti*, *gako* iterativa, znamenagj tolik, *gako* často *slauti*, aneb w činném smyslu: dali tedy *Slow* (*Slovan*), anebo *Slaw* (*Slawan*) řjkáme, to wše *gedno gest*, nebo *oboge z gednoho kořene slu*, *slúti* pocházj; *oboge powýšeno gest* už *prjdawnými formowacjmi syllabami -ow*, na stupeň *iteratiwné čili opětowacj formy slowiti slawiti*, *oboge tedy i gedno a tož znamenagj*, totiž tolik, co *slowený*, *slowutný*, často *slutý*, často *wyslowowaný*, *slawený*, *slawný*, často *zkrátě zpomjnaný*, *chwalený*, *gehož gméno pro ně gakowé pěkné vlastnosti*, *skutky a zásluhy často w ustech znělo, slulo...*”.

hodnějších národů (latina, řečtina, hebrejština). Se Slovanem se co do významu shoduje latinské adjektivum *inclutus, inclutus*, které znamená „slavný, slovutný, proslulý“ a pochází z kořene *cluo* (*clueo*: sluji, slynu, jsem slaven), k čemuž Kollár ještě dodává: „...a u Latínáků *inclutus, inclutus*, od *cluo*, s kterými naše *slu, slúti, slynúti, slowutný, Slawen, Slowan* z cela i geden logický smysl, i geden etymologický kořen má.“ Pak postupuje dále podle pravidel vyšší filozofické etymologie:

„...přináležej k tomuto smyslu a kořenu i *clarus, celebris, celsus*, (celsissime Princeps) *excelsus, excellens, gloria, solennis*; řecké *γλαος, χαλος, γλωσσα*; hebrejské *halal* (laudavit) a *hallelujah*; německé *hell, heilig, Heil* (Heil dir, Sláwa tobě); slawské *chlúba, chwála* a z tohoto pošle maďarské *hála*.“ (KOLLÁR 1830: 20)

Kollár výpůjčkami z řady jazyků demonstruje *hláskové změny*, čímž dokazuje společný původ (vzájemnou souvislost). „Příbuzné“ litery (nikoli hlásky!) *h, ch, k, c, g, s* se mezi sebou často střídají. „...k. p. Herz, cor, καρδιά, srdce; calva, glawa, hlawa; slimák, hlemýžď; *χουτον* kytle; culmen, *chlum, halom*; Glocke, kolokol; *chatrč, katrč; slunce, zašlaněti, zacláněti, clona, české nakloniti, říkajj Srbowé nasloniti – atd.*“ (KOLLÁR 1830: 20–21)

Narativní funkci uplatňuje Kollár, aby jak se patří nastínil vznik a rozšíření etnonyma Slovan:

„Z počátku mohl gen geden čelednj otec, slawný wúdice, aneb knžje, toto gméno Slaw (...) na důkaz uznalosti a wděčnosti dostati, které se potom z *appellativum* na *proprium* proměnilo a na syny, rodinu, potomky, kmen, sausedy a celý národ tjm snadněgi rozšjřilo, že swau libozwučnostj a znamenawostj každému pochlebowalo.“ (KOLLÁR 1830: 36)

Kollár směšuje *prostředky úpravy hláskové podoby slova s narativní funkcí*, když pojednává o vzniku hláskové podoby názvu chorvatského národa. Na rozdíl od převládajícího názoru vyslovuje domněnku, že Chorvati nebyli nazváni podle Karpat, ale právě naopak:

„Wšeobecné gest domněnj, že Chorwati gméno přjgali od Karpatú: než mnohem prawdě podobněgšj gest to, že se naopak stalo. Od muže *Krepek, Krepák* aneb *Charwat* zwaného, gakožto vlastnjka a deržitele tohoto okolj, nazwali se *Carpaky* čili *Karpaty* tak, gako i giné, mužská neb ženská gména na sobě nosjč, hory (...)“ (KOLLÁR 1830: 211)

Princip *odebrání a výměny písmen* je uplatněn při výkladu toponyma Orava (maďarsky *Árva*) a chorvatského etnonyma *Arvat*:

„*Orawa Arva*, potok, hrad a stolice w lúnu Karpatů též sem patřj, a gegj nynějšj nowé gméno powstalo z *Rawa Raba* s předloženým maďarským *O*, k. p. *O-ro-si*, *Oskola*, (*Rawa* gest posud město i krag w Polsku); aneb raděgi i *Rawa* i *Orawa* powstalo z *Chrwa Chorwa*, s wynechaným *Ch*. W Orawě gsau Karpaty, gsau wesnice *Rabča*, *Rabčica*, wše z gednoho kořene pošlé. Sami Chorwati řjkagj *Arvat* mjsto *Harvat*.“ (KOLLÁR 1830: 205)

Mnohokrát diskutované etymologické počiny Jána Kollára sloužily na rozdíl od metod a zásad moderní vědecké etymologie, snažící se o vědecké poznání, jiným cílům: pomáhaly slovanským národům poznávat jejich svět, pomáhaly jim lépe se orientovat ve světě, který obývají, ale nezanedbatelné je i psychické působení těchto etymologií – například odhalení původu geografického názvu takřkajíc opravňovalo národy žijící v daném místě k jeho smělému obydlení. A v neposlední řadě pak mohou sloužit i mocenským cílům, vždyť zjištěný původ toponym, zeměpisných názvů, posiluje historické a společenské výsady daného národa. Jak jsme se mohli přesvědčit, Kollár metody moderní vědecké etymologie znal, ale aby dosáhl svého prvořadého cíle, tak se v zájmu šíření a důkazní podpory ideje slovanské vzájemnosti uchýlil k postupům, jež souborně nazýval „filozofickou etymologií“ a jejichž principů se držel. Samotná filozofická etymologie nebyla Kollárovým vynálezem, její kořeny sahají až do starověku, přičemž její principy, metody a prostředky jsou na Kollárových etymologických rozborech slov a jmen zřetelně patrné. Odhalení metod a principů etymologie doby před nástupem moderní vědy v Kollárově etymologickém díle může přispět k revizi mylného hodnocení tohoto díla a na základě jeho nového chápání může být Kollárovu rozsáhlému souboru etymologických prací přiznána jeho pravá hodnota.

Bibliografie

- AUGUSTINE, 1975: *De dialectica*, Dordrecht-Holland / Boston-U.S.A.: D. Reidel Publishing Company.
- DÖMÖTOR, Adrienne, 1991: „Népi helynév-etimológiák”, *Magyar Nyelvtör* 115, 125–127.
- Encyklopédia Slovenska* III. (K-M), 1979: Bratislava: Veda.
- IMREH, Réka, 2019: „A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai”, *Névtani Értesítő* č. 51, 51–74.
- GOROPIUS, Joannes Becanus, 1569: *Origines Antwerpianae, sive, cimmerium Becceselana novem libros complexa*, Antverpiae: Ex officina Christophori Plantini.
- ISIDORE, of Seville, 2010: *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2008: „Történetiség és kreáció – párhuzamok Ján Kollár és Horvát István történeti munkásságában és attitűdjében”, in: KISS SZEMÁN, Róbert „... garázda emberek az Etymologusok”, Budapest: ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, 17–47.
- KOLLÁR, Ján, 1830: *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*, Budjin: Král. universická tiskárna.
- MISTRÍK, Jozef, 1993: *Encyklopédia jazykovedy*, Bratislava: Obzor.
- RIPKA, Ivor, 2015: „Ján Kollár a jeho etymologie v Rozpravách o menách...”, *Jazykovedné štúdie* XXXII, 506–511.
- SZIKLAY, László, 1962: *A szlovák irodalom története*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VARRO 1938: *On the Latin Language 1–2.*, London–Cambridge (MA): William Heinemann Ltd. – Harvard University Press.
- VOJTECH, Miroslav, 2012: „Syntéza poézie, vedy a mýtu v diele Jána Kollára”, *Historia Nova*, č. 5, 12–34.

ADJEKTIVNÍ KOMPOZITA V BÁSNICKÉM DÍLE JÁNA KOLLÁRA

MARIE JANEČKOVÁ

Abstract: Study analyses the structure of adjective compounds in the poetic work *Slávy dcera* by Ján Kollár. It evaluates word formation types of adjectives and their utilization in the text. Abundance of meanings in compounds is expressed in a condensed form. Kollár wanted to enrich poetic language and explore word formation options in Czech. He was fulfilling his intent of referring to a noble subject in a refined way. Kollár as an important representative of classicism and partially romanticism belonged to generation of national revival poets active in the first third of 19th Century. They had both created and used compound adjectives in immoderate amounts. Josef Jungmann included just some of such compounds into his *Slovník česko-německý* (1835–1839). He rather avoided them because of excessive neologization and incorrect assembly of their components. Study shows that even despite all the experimentation with word formation Kollár's compound adjectives are mostly meaningful, fitting and don't prevent from understanding the text. Therefore Jungmann's vocabulary contains many of them.

Keywords: compound adjectives, types of word formation, word formation structure, poetic language

Jan Kollár (1793–1852) bývá charakterizován jako představitel klasicismu a částečně i romantismu. Problematikou hodnocení Kollára a jeho díla se zabývají čeští, slovenští i maďarští literární historikové. Koncem 20. století to byl např. Vladimír Macura (1995), v novém tisíciletí pokračují Miloslav Vojtech (2004), Martin C. Putna (2014) a zvláště Róbert Kiss Szemán, který se Kollárově osobnosti a tvorbě badatelsky věnuje dlouhodobě. Kollárovo dílo posuzuje v širším literárněhistorickém kontextu středoevropském a v konfrontaci s klasicistními i romantickými tendencemi uherských literatur (srov. 2014, 2017). Kollár se řadí ke generaci obrozenců, jejichž program byl vybudován na myšlence slovanství a zdokonalování českého jazyka. Spolu s Jungmannem věřil, že podstatu národa vytváří jazyk. Představitelé této generace si uvědomovali, že čeština potřebuje

stylisticky příznakové vrstvy pro poezii i beletrii, aby nezaostávala za jazyky vyspělých literatur. Proto se snažili českou slovní zásobu cíleně obohacovat. Kromě obnovování slov ze staré češtiny a přejímání slovanských a nářečních slov vytvářeli domácí neologismy derivací, kompozicí, ba i kalkováním z neslovanských jazyků.

Obrozenští tvůrci první třetiny 19. století si oblíbili složená substantiva i adjektiva. Jejich slovotvorné experimentování mělo původ už v předchozím barokním období libujícím si v bohatosti výrazů. Básnické vyjadřování výrazně obohacovala zvláště složená adjektiva jako součást slovní zásoby tzv. vyššího stylu. Proto Jungmann tato kompozita výběrově zařadil do *Slovníku česko-německého* (1835–1839). Kromě dokladů z Kollárovy *Slávy dcery* citoval z děl Miloty Zdirada Poláka (1788–1856), Josefa Vlastimila Kamarýta (1797–1833), Františka Ladislava Čelakovského (1799–1852), Josefa Krasoslava Chmelenského (1800–1839), Karla Aloise Vinařického (1803–1869) a jiných.

Vojtěch Jiráť v obsažné a kritické studii v časopise *Naše řeč* řadil Kollára k „básníkům věstcům, rétorům, o nichž má mít národ vznešenou představu“. Přirovnal ho k německému básníku Klopstockovi a všiml si, že pro oba byl kromě básnění důležitý i filologický zájem. Pro Kollára „byl ideálem jazyk abstraktně dokonalý, odlišující se od řeči mluvené“. Patřily k němu i složené výrazy, které klasicismus doporučoval. Psal česky, „vzorem mu byl latinský jazyk a jemu se měla čeština co nejvíce přizpůsobit“ (JIRÁŤ, 1941: 257–268).

Martin C. Putna pokládá Kollárovo dílo za mrtvé. Příčiny, jež k tomu vedly, jsou podle něho panslavismus 19. století, učenost, málo srozumitelná i pro některé jeho současníky, a jazyk. Vysvětluje, že Kollár měl za vzor pouze raně obrozenké překlady antických děl a že čeština nebyla jeho mateřským jazykem. Tyto předpoklady prý nestačily k vytvoření náročného a rozsáhlého díla, o něž se pokoušel. Zároveň však tvrdí, že je možné tyto tři příčiny smrti Kollárova díla chápat jako důvody k naději na vzkříšení. Shledává, že je možné číst *Slávy dceru* jako dokument o panslavismu a historické mentalitě té doby (PUTNA, 2014: 9). Nejprůběžněji hodnotí Kollárův jazyk – pro dnešního čtenáře je prý „nepřirozený, nesrozumitelný, bizarní, křečovitý, barokní“ (odvolává se na Jiráťovu studii *O smyslu formy* z r. 1946).

Sám však s tímto přísným odsudkem polemizuje, a dokonce vyslovuje myšlenku, že stejně jako byl ve 20. století doceněn jazyk barokní, může podobné vzkříšení v 21. století nastat u Kollárova jazyka a experimentování raného obrození bude objeveno jako zdroj estetického prožitku (PUTNA, 2014: 11). Připomínáme ještě výrok Vladimíra Macury, že „Kollárova *Slávy dcera* byla vědomě budována jako skladba krajně syntetická, uzavřená a nezvratná, jako kompendium slovanství“. Konstatuje, že byla pokračováním básnické tradice (MACURA, 1993: 35). Souhlasíme i s jeho názorem, že pro obrození Jungmannovy generace bylo úsilí o tvoření nových slov a jejich užívání v nových souvislostech typické. Tyto snahy byly vlastní i Kollárovi, což se pokusíme, byť jen z aspektu lingvistického dokázat.

První vydání *Slávy dcery* (1824) obsahovalo Předzpěv a 150 sonetů: I. Sála, II. Labe, III. Dunaj. Další vydání už mělo 5 zpěvů a 615 sonetů (1832). Za autorova života vyšlo ještě třetí vydání (1845, 622 sonetů). Poslední vydání (1852), už po Kollárově smrti, s dodatkem 23 sonetů z let 1845–1851, doplnilo počet sonetů na 645. Pracovali jsme s tímto rozšířeným vydáním.¹ V něm jsme napočítali 199 složených substantiv a 178 složených adjektiv. Kollárova slovtvorná hravost se projevila např. vytvořením 12 složených jmen pro jednotlivé vlásky Míniiny kadeře v jediné znělce (III/327).

Náš zájem vzbudila především složená adjektiva užitá jako výrazné básnické přívlastky. Nejpočetněji byla zastoupena adjektivní kompozita skladu A-K-S (61 formace), A-K-S-ný (25 formací), dále kompozita se zadním členem deverbálním, S-K-V, příp. V-K-S (67 formací) a konečně A-K-A (25 formací), tedy celkem 178 formací.²

Adjektivní kompozita skladu A-K-S

V Kollárových sonetech je tento typ tvořený kompozičně-konverzním způsobem zastoupen až nadbytečně (58 formací). Adjektiva uvádíme vždy ve spojení s rozvíjeným substantivem.

1 Zahrnuje pět zpěvů s číselným značením sonetů: I. Sála (1–129), II. Labe, Rén, Vltava (130–275), III. Dunaj (276–399), IV. Lethe (400–532), V. Acheron (533–645). Materiál výzkumu tvoří tedy i dodatečné sonety označené jako „mezi sonety“ a vložené podle Kollárových pokynů do vydání z roku 1852.

2 Značky komponentů kompozit: S = substantivní komponent, A = adjektivní komponent, V = verbální komponent, N = numerální komponent, P = pronominální komponent, K = konekt.

První člen kompozita je obvykle adjektivum primární pojmenovávající kvalitu, tj. fyzickou vlastnost, barvu, rozměr, tvar, vzhled. Pojmenovaná vlastnost může být stálá, přechodná nebo individuální. Druhý člen je substantivní a označuje části lidského těla (11 formací)³: *krásnohlasý jazyk* P/3; *skoupost krátkoruká* I/55; *křivohlavý vtíp* II/171, *matka jasnočelá* II/266; *zlatouštý slavíku* III/307, *stehlík červeno-hlavý* III/341, *slunce velkooké* III/351, *Milek rychlopatý* III/395; *nízkočelé pokolení* V/577, *těla tvrdočelá* V/590, *lži křivohubé* V/638. Kromě spíše terminologických dvojic *stehlík červeno-hlavý* a *nízkočelé pokolení* jsou ostatní spojení s kompozity obrazná a vznikla přenesením metaforickým (*krásnohlasý jazyk*, *matka jasnočelá*, *slunce velkooké*, *zlatouštý slavík*, *Milek rychlopatý*), nebo metonymickým (*skoupost krátkoruká*, *křivohlavý vtíp*, *rozum`*, *těla tvrdočelá`*, *nepoddajná`*, *lži křivohubé*).

Téměř stejného počtu (10 formací) dosáhla adjektiva se zadním členem pojmenovávajícím části těla zvířecího a rostlinného: *Bělbog zlatokřídlý* I/17; *krásnoperá křídélka* II/139, *zlatorohý jelen* II/245; *zlatohřívé koně* III/295, *zlatolistá palma* III/359; *zeliny věčnokvěté* IV/416, *širolosté ratolesti* IV/494; *rozsocha dlouhověťvá* V/570, *satan křivorohý* V/578, *černosrsté kozy* V/602. Z těchto spojení lze za metaforická pokládat: *Bělbog zlatokřídlý*, *zlatorohý jelen*, *zlatohřívé koně*, *zlatolistá palma*, *satan křivorohý*. Zbývající formace mají spíše charakter terminologický (*černosrsté kozy*, *širolosté ratolesti*, *zeliny věčnokvěté*).

Jako druhý člen kompozita se u Kollára vyskytují také substantiva pojmenovávající neživé entity (6 formací): *klas ryzozlatý* I/51; *různo-barvá voda* II/171, *pěknobřehá sokyně* II/240; *krásky pěknošaté* III/351, *hrob černošatý* III/395; *řeckorouchá podoba* V/619. Využívají se jako hodnotící přívlastky (*různo-barvá voda*, *krásky pěknošaté*, *řeckorouchá podoba*), ale i v metaforických spojeních (*pěknobřehá sokyně*, *hrob černošatý*, *klas ryzozlatý*).

Početnější je skupina kompozit (10 formací), v nichž je zadní komponent neodvozené, nebo odvozené dějové substantivum: *dávnověkým bohům* P/4; *Sláv skoupozvuký* I/90; *berly zlatoleské* II/240, *trůny dlouhověké* II/267; *písně zlatorýmé* III/276, *stádo rychloskoké* III/351, *dítě zlozvyké* III/356, *dlouhověká křivda* III/394; *starověké Nestorovice*

3 Příklady jsou řazeny podle výskytu v Předmluvě a dále v pořadí od I. do V. zpěvu. Iničiála P značí předzpěv, římské číslice jednotlivé zpěvy, za šikmou čarou je číslo sonetu.

IV/484; *srdce dlouhohněvé* V/551. Jako přední členy se využívají většinou primární adjektiva.

Kollár často využívá v pozici předního členu adjektivních kompozit typu A-K-S přímo substantivní základy místo od nich derivovaných adjektiv. Tento trend začal už ve staré češtině. Šlosar konstatuje, že přední člen v takových případech pojmenovává statický příznak plynoucí z kvality substance nebo ze vztahu k ní. Významově jde i v těchto případech o sklad A-K-S, přestože se manifestují formou S-K-S opatřenou adjektivní morfologickou koncovkou či sufixem. Podobné typy adjektiv obsahoval už ve 14. stol. Kletův slovník, byly to uměle vytvořené útvary. Jungmannova generace kodifikovala řadu termínů tohoto typu a jeho produktivita vzrůstala (ŠLOSAR, 1999: 54–55). Některé zadní členy poněkud vybočují z očekávaného tvaru.

Adjektivní kompozita s předním členem ze substantivního základu se v Kollárově *Slávy dceři* vyskytla v početné skupině (17 formací). Zadní člen označuje opět části lidského, nebo zvířecího těla: *měsíc hvězdovlasý* I/20, *růžoprstá dennice* I/101; *hromojizvá hlava* III/277, *Tatra révo vlasá* III/278, *kvítky nebeoké* III/306; *větrokřídlí andělé* IV/400, *sněhohlavé Karpaty* IV/414; *hadovlasé vzteklíce* V/569, *šelma harpidlapá*, *s pařáty jako harpyje* V/579, *bratrové sviňohlaví* V/603; *hlava tigrouchá* V/619, *potvory kolozubé* V/638.

Zadní člen je odvozen i z pojmenování neživých věcí: *květorouchá Sála* I/1, *stříbroluký Milek* I/64; *Milek větrošatý* II/275; *Milek láskostřelý* III/387; *hadohnízdé skaliny* V/556.

S předním členem substantivním a zadním z dějového substantiva tok jsou kompozita: *k Sále stříbrotoké* III/306; *ohnitoká řeka* V/556, *Styx hnojotoký* V/588, *bahnotoký Acheron* V/602.

Přední členy kompozit Kollár vybíral z přírody: *bahno*, *hnůj*, *květy*, *réva*, *růže*; *had*, *harpyje*, *sově*, *tygr*; *hrom*, *hvězda*, *nebe*, *oheň*, *sněh*, *vítr*, výjimečně odjinud (*stříbro*, *zlato*). Přední člen je se zadním obvykle spojen koněkem -o-, výjimečně končí jinak (*kvítky nebeoké* III/306, *ohnitoká řeka* V/556).

Zadní členy mají základy z konkrétních substantiv pojmenovávajících části těla, jako *hlava*, *leb*, *čelo*, *oko*, *ústa/huba*, *hlas*, *zuby*, *líce*, *ruka*, *prsty*, *pata*, *ucho* (2krát), *vlasy* (3krát). V pozici zadních členů se však vyskytují i názvy částí těl ptáků, zvířat a rostlin: *křídla*, *péra*,

rohy, hříva, srst; listy, větve, květy. Další konkréta jsou *barva, roucho* (2krát), *šaty, luk, střela*. Výjimečně jsou zadním členem základy z dějových substantiv *lesk, rým, tok, věk, zvuk, žalm*.

Jungmann cituje 24 adjektivních kompozit této skupiny přímo z Kollárova díla, nemá však 16 Kollárem vytvořených adjektivních kompozit. Některá další Kollárem užitá kompozita (celkem 20) cituje Jungmann z jiných pramenů: z děl obrozeneckých básníků, ze slovníku J. Dobrovského, ale i ze slovníků starších (Rešelius, Rosa apod.), nebo je u nich poznámka, že pocházejí z úzu.

Adjektivní kompozita A-K-S se zadním členem na -ný (celkem 25)
Adjektiva tohoto typu vznikla způsobem kompozičně-derivačním, respektive kompozičně-sufixálním; zadní člen se sufixem **-ný** je derivovaný buď od konkréta, nebo abstrakta.

První člen je z primárního adjektiva, zadní člen desubstantivní se sufixem **-ný** (17 formací): *staroslaoná Arkona* P5; *Němec dlouhotvárný* I/52, *přísnotovárné vyrčení* I/87; *milosrdní sedláci* II/177, *láska novokroj-ná*, *„přelétavá“* II/178, *dávnost hodnověrná* II/210, *zlatokrajný papír* II/247, *zlatověžný Kremel* II/266; *řeč libohlasná* III/295, *novostrunné varyto* III/375; *velikodušný* IV/437, *bělosněžné roucho* IV/463, *tma-vostěnné domy* IV/484, *dobrovolný* IV/485, *sladkohlasná pleť* IV/522; *důkazové hodnověrné* V/618, *hloupopyšný moslemínové* V/632.

Několik kompozit má první člen ze substantivního základu, zadní je desubstantivní se sufixem **-ný**: *dům lípostinný* I/16, *růže ja-rokvětná* I/25, *lipka dřevokmenná* I/33, *růžoplošná zahrádka* I/60, *rů-žokvětná líčka* I/84; *krásocitný Moravec* IV/525, *květohrázná zahrada* IV/528; *tvář krasolíčná* V/542 (8 formací).

Jungmann cituje z této skupiny jen 4 Kollárova adjektivní kompozita. Mnohem více složenin (11 formací) JgSlov nezachycuje. Jiná kompozita jsou starší, známá už z období střední češtiny (*dobrovolný, hodnověrný, milosrdný*). Některá Jungmann uvádí z děl jiných obrozenců (*libohlasný* Chmelenský, Kamarýt; *bělosněžný* Hanka, *krásocit-ný* Čelakovský, *květohrázný* Puchmajer, *růžobarevný* Vinařický).

Adjektivní kompozita se členem deverbálním (70 formací)

Ve staré češtině byla početná a produktivní složená adjektiva se zadním členem deverbálním, ačkoli Šlosar soudí, že patrně neby-

la praslovanským dědictvím. Postupně ubývaly kompozičně-konverzní formace (bezsufixální). V Kollárových znělkách jich najdeme jen několik (*Tatra vínorodá* II/275, *listošepté hájky* III/279, *stoh kostilomný kamenů* V/563).

Ostatní typy jsou kompozičně-sufixační. Nejvíce je zastoupen typ se sufixem *-ný*, připojený k slovesnému základu bez infinitivní kmenotvorné přípony (ŠLOSAR, 1999: 68). Kvůli absenci kmenotvorných vokálů ve slovesném základu se prolínají zadní členy verbální se substantivními (ŠLOSAR, tamtéž). Slovesné základy pocházejí často ze sloves *i*-kmenových. Pokud jsou využita slovesa jiných slovesných tříd, stává se základem verbálního členu kmen přítentní (*daj-, sej-, žer-, krad-, třas-*).

Kompozita s prvním členem substantivním **S-K-V-ný** pojmenovávají vlastnosti vyplývající z děje blíže charakterizovaného objektem, případně okolnostmi děje, který koná něco, jedná nějak s tím, co pojmenovává přední člen (ŠTÍCHA A KOL., 2018: 925).

Kollárovy sonety obsahovaly 33 kompozit s prvním členem substantivním: *ctnost nebedajná* I/25, *nocobludný kahanec* I/38, *znění uchoťšné* I/62, *čarodějná věštice* I/77; *divotoorná studně* II/145, *lukonosný ředitel* II/160, *skály hvězdonosné* II/161, *světospojný Balt* II/173, *serdcotrapné city* II/176, *cesty světoběžné* II/229; *pevnost nebetýčná* III/277, *pád vlasovisný meče* III/319, *slibolomný chtič* III/326, *matko cnostivlévná* III/341, *Sálovlažné údolí* III/382, *snokradný Milek* III/388; *světovzoučné chvalo zpěvy* IV/403, *okoslepný oblak* IV/405, *Diviš hromovodný* IV/432, *přípravy ptakoslovné* IV/432, *dějopisné malby* IV/434, *světovládna berla* IV/438, *perloštepny náčelek* IV/462; *zemitřasný rachot* V/564, *dymokourná smolnička* V/565, *carobažní Lžidmitrové* V/567, *strachomorné mučidla* V/589, *plémě slavotlačné* V/625, *plecovisní hadi* V/631, *tvářeškrabný svár* V/639. S předním členem denumerálním je adjektivní kompozitum *mnohovážné tituly* I/101.

V přední části kompozita je buď konkrétum (*nebe, noc, květ, luk, hvězda, země, perla, srdce, tvář, ucho, oko, vlas, plece, car*), nebo abstraktum (*ctnost, čáry, děj, div, dým, hrom, sen, slib, sláva, strach, svět* [4x], *svár*).

Velmi neobvyklá jsou Kollárova adjektivní kompozita s předním členem deverbálním a zadním členem desubstantivním **V-K-S** (3 formace): *šumilebé pověrky* I/51, *rozkoš lektouchá* III/376, *hladihlavá*

ruka IV/419. Zde by se první komponent mohl pokládat za zkrácené deverbální adjektivum („pověrky šumící lebkou“, „rozkoš lechtající uši“, „ruka hladící hlavu“). Tyto neobvyklé typy jsou výrazné experimenty.

Kompozita s prvním členem adjektivním **A-K-V-ný**, příp. pronominálním (9 formací): *liboplynná výslovnost* I/4, *starožitné paměti* I/5, *bůh dobročinný* I/16; *vichr divoječný* II/174; *tichomluvné noční soumraky* III/324, *větry tichořečné* III/364; *blahovonné kvítky* IV/485; *Maďarům radochlubným* V/617. S předním členem pronominálním je *prst všemožný* III/368.

Deverbální zadní člen derivovaný ze slovesného základu různými sufixy využil Kollár častokrát (22 formace). Uplatnily se sufixy **-avý** a **-ivý**, přičemž přední člen je substantivní: *medosavé včelky* I/33, *žertohravý stud* I/56, *láskohravá krásenka* I/105; *ústka láskosmavé* II/139; *zrátočkávé zpěvy* III/317; *zimomřiví Finové* IV/506, *řeč zlatoznivá* IV/523. Substantivní první člen je tvořen konkréty (*med*, *zima*, *zlato*) a častěji abstrakty typickými pro básnický Kollárovův jazyk (*žert*, *láska* [2x], *zráta*).

Zadní verbální člen ve formě adjektivizovaného participia *nt-ové* ho mají kompozita s prvním členem adjektivním: *měsíc pelnoskvoucí* I/98; *libědchnoucí vítr* II/238; *obraz běloskvoucí* III/365, *hvězdy miloskvoucí* III/368; *zlořečící okřik* V/577 (nositelský derivát ze složeného verba). S prvním členem adverbialním je kompozitum *bratři mimojdoucí* II/135 (6 formací).

Jako druhý člen adjektivního kompozita se uplatňují také adjektiva rezultativní pasivní z participií *n-* a *t-ových* (7 formací). První člen je substantivní: *hvězdotkané roucho* IV/404, *zlatopsaný žaltář* IV/476; *hvězdokryté sklepení světa* II/269; *stříbrokutá hubatka* IV/472. Ve formacích *polozjevené otázky* V/543, *poloobnažené tělo* V/583 je první člen denumerální. Zřídka je první člen adverbialní: *krev teplostá* V/633.

Nečetná jsou kompozita s druhým členem rezultativním aktivním, sufigovaným **-lý**: *víko rakve starobylé* II/222, *pře novopříšlých vyslýchá* IV/518.

Jungmann ve svém slovníku cituje z Kollárových sonetů 22 složená adjektiva se zadním členem deverbálním. Nezařadil však 25 adjektivních kompozit, která jsou Kollárovými neologismy. Zbýva-

jší kompozita této slovtvorné struktury jsou starší a pocházejí, jak jsme si ověřili, ze střední, nebo staré češtiny.

Adjektivní kompozita A-K-A (25 formací)

Už ve staré češtině se začala rozvíjet relační kompozita, jejichž zadní člen měl sufix *-ský*. Později je dokládal Komenský a Dobrovského slovník. Taková kompozita vznikala z dvouslovných názvů místních jmen (ŠLOSAR, 1999: 66). Kollár užil především formace tohoto typu.

Kompozit z dvouslovných názvů místních a pomístních jmen není mnoho (7 formací): *zpěvy Královské I/28*; *bitva bělohorská II/239*, *staroměstská radnice II/254*, *Hvězdohorský II/260*, *ze Šternberka*; *Královský spis IV/476*, *bělopotocký IV/478*; *hornoslezské lesy V/542*.

Koordinální kompozita jsou složena z názvů národů a jazyků (5 formací): *českopolských Slavenů I/53*, *serbskoruských Slavenů I/53*, *sorbskolužické nářečí I/96*; *česko-slovenskou Crušku III/278⁴*; *československý jazyk IV/522*. Oba členy mají adjektivní povahu.

Z pojmového okruhu barevných odstínů pochází jediné Kollárovo kompozitum se zadním členem z adjektiva primárního (*drak s tváří černočudou II/250*).

Kompozita determinační jsou produktivní (10 formací): *polibek pravoslavný I/60*, *starosvětský vzor I/70*; *staroslavské časy II/170*, *krev pravoslavná II/201*; *pes zlolečský III/281*; *cizozemská révička IV/473*, *staroslavská řeč IV/522*; *cizozemský panáček V/634*, *staroslavské evangelium V/635*. S prvním členem pronominálním je kompozitum *všeslavský knihvazač IV/478*.

Jedno adjektivní kompozitum má první člen substantivní, druhý primární adjektivum: *dějoprázná Morava II/259*. Někdy první člen pojmenovává objekt, k němuž je vlastnost pojmenovaná druhým členem přirovnávána. Takových spojení je však v Kollárových sonetech minimum: *medosladký jazyk II/139*. V Jungmannově *Slovníku česko-německém* se tato Kollárova adjektiva většinou nevyskytují (20 z nich tam není).

⁴ Česko-slovenská cruška byla Katedra řeči a literatury československé zřízená r. 1803 při evangelickém lyceu v Prešpurku/Bratislavě (PUTNA, 2014: 159).

Závěr

Kollárova adjektivní kompozita jsou výsledkem usilovného snažení o povznesení jazyka na vyšší úroveň. Sloužila tedy vyššímu záměru. U některých typů kompozit a derivačních kompozit se Kollár mohl opřít o tradiční způsoby skladu. Rozvíjel produktivní slovtvorné typy tvořené kompozičně-konverzním a kompozičně-sufixačním postupem. Vytvářel též kompozita se zadním komponentem deverbálním pomocí sufixů *-ný, -avý, -ivý, -lý*, nebo konverzí z participií *nt-ových, n-* a *t-ových*. Experimentoval jen uvnitř slovtvorných typů, protože mu šlo o bohatost významu utvořených slov. Jungmann zařadil mnohá jeho kompozita do svého slovníku oprávněně, protože splnila svůj účel a většinou byla utvořena správně. Vývoj se nezastavil a čas rozhodl o tom, že některá z nich zůstala neologismy. To však neznamená, že by to byly útvary nesmyslné a bránily v porozumění textu.

Bibliografie

- JIRÁT, Vojtěch, 1941: Básnické vyjadřování Jana Kollára. *Naše řeč* 25, č. 9–10, 257–268.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Praha: Akropolis.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2017: „Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenience.“ *Bohemica litteraria* 20, č. 1, 27–53. https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/137345/1_BohemicaLitteraria_20-2017-1_4.pdf?sequence=1, přístup 24. 07. 2021.
- KRAUS, Cyril (ed.), 2001: *Ján Kollár. Dielo I. Básne*. Bratislava: Slovenský TATRAN.
- MACURA, Vladimír, 1995: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: H & H.
- MACURA, Vladimír, 1993: „Český a slovenský romantismus ve sporu s romantismem“, in: *Český romantismus v evropském kontextu*, red. HRBATA, Zdeněk, PROCHÁZKA, Martin, Praha: ÚČSL, 26–47.
- MŘÁZ, Peter, 2012. „Textologické premeny Slávy dcery“, in: *Štúdie k jubileu Jána Kollára*, HISTORIA NOVA 5. [online]. Bratislava: Stimul, 35–42. Dostupné na http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino5.pdf, přístup 03. 05. 2021.
- PUTNA, Martin C., 2014: *Jan Kollár. Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*. Praha: Academia.
- ŠLOSAR, Dušan, 1999: *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita.

- ŠTÍCHA, František a kol., 2018: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov, Část 1 a Část 2*. Praha: Academia.
- VOJTECH, Miloslav, 2004: Klasicista – preromantik – romantik. K otázke slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej histórii, in Vojtech, Miloslav: *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 56–67.

PŘÍKLADY JAZYKOVÉHO KONTAKTU VE VZÁJEMNOSTI JANA KOLLÁRA

TAMÁS TÖLGYESI

Abstract: In this article, I analyse Jan Kollár's theses on language contacts in his study *O literarněj vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slavskými* [On literary reciprocity between Slavic tribes and vernaculars] (1836) and *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (1st German edition, 1837, 2nd modified German edition, 1844). In his work, Jan Kollár intended to give appropriate examples to emphasize the reciprocity of the Slavs, e.g. Rus./Serb. *Бог* – Cz. *Bůh* 'God'. In addition, his work shows Slavic – non-Slavic language contacts, such as the borrowing of foreign words from German and Hungarian into Czech, Slovak, Polish and Serbian, e.g. Cz. *pytel* 'bag', Slk. *bičak* 'pocketknife', Pol. *hufnial* 'horseshoe nail', Serb. *уапеарена* 'carrot'.

Keywords: slavic reciprocity, slavic languages, slavic intercomprehension, language contact, german loanwords, hungarian loanwords

Josef Dobrovský v předmluvě své monografie *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen* (1809: IV–VII) zdůrazňoval rozdíly mezi slovanskými jazyky a jednotlivé slovanské národy řadil do dvou skupin. V první skupině se nacházejí Rusové, Srbové, Bosňané, Bulhaři, Chorvati, Slovinci aj. Do druhé skupiny patří Češi, Slováci, Horno- a Dolnolužičtí Srbové a Poláci.

Jan Kollár měl jiný názor. V časopise *Hronka*¹ publikoval studii *O literarněj vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slavskými* (1836). Autor považoval Slované za různé kmeny jednoho národa a jejich řeči za dialekty jednoho jazyka. Rozšířený text vyšel v němčině pod názvem *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (1. vydání, 1837, 2. upravené vydání, 1844). Jan Slavomír Tomíček přeložil celou knihu do češtiny: *O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečimi slovanského národu* (1853). Slovenský překlad vyšel teprve o sto let později (1954).

1 Velký dík patří Martě Pató (Katedra literární kultury a slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Pardubice), která mi poslala dané číslo časopisu *Hronka*.

V původní studii definuje Kollár vzájemnost takto:

„Wzágemnost nenj nowokuté slowo, nýberž w starocjrkewnjm, polském, ruském a giných nářečjch od gakžiwa potřebowáno; odpowjdá latinskému reciprocitas, německému Wechselseitigkeit, Gegenseitigkeit; pochodj od kořene gati, gmu, gjmám, přigjmám, obgjmám, přjgemnost a t. d. a znamená tolik, gako w-za-gati t. g. wzjti a zase dáti, pŭgčiti a wrátiti, společně sa odměňowati. Wzágemnost gest tedy společně přigjmánie, společně sobě udělowánie a užjwánie. Literárna pak wzágemnost gest společně wšech stran a kmenow učastenstwo na duchownjch plodech swého národu, gest odměnné kupowánie a čjtánie knih we wšech slawských nářečjch wycházegjch. České slowo obapolnost, newygádruge upelně wěc, anř slowjčko „oba“ toliko na dvě poly a stránky sa wztahuge, wzágemnost pak mjsto máti může i mezi třemi, pěti a wjce stranami a nářečjmi.“ (1836: 40)

Kollár potom zdůrazňuje, že v jeho práci nejde o politickou vzájemnost, i když sám byl politicky angažovaný. Jeho text se týká i jazykové vzájemnosti a jazykových vztahů, na které se v tomto příspěvku soustředí uji.

Kollár rozlišuje tři stupně vzdělanosti: 1) Ne vysoce učený Slovan na prvním stupni vzdělanosti zná jen čtyři nyní žijící vzdělanější nářečí, v nichž se knihy píší a tisknou, totiž ruské, ilyrské, polské a československé, 2) Učenější a vzdělanější Slovan na druhém stupni vzdělanosti se pustí i do menších nářečí a podnářečí: v ruském nářečí do maloruského, v ilyrském do chorvatského, vindického,² v polském do lužického, 3) Slovan na třetím stupni vzdělanosti, učený jazykovědec a historik, zná všechna slovanská nářečí bez výjimky (žijící jako už vymřelá, vzdělaná jako ještě nevzdělaná, čistá jako s jinými řeči smíšená, málo jako dalece rozšířená, panující jako poddaná, hlaholskými, cyrilskými, latinskými písmeny aneb švabachem tištěná).³

2 Maloruské nářečí je zde ukrajinština. Pod ilyrským nářečím si představuje Kollár jihoslovanské jazyky. Vindickým nářečím myslí slovinštinu.

3 „Tato Kollárova koncepce znamenala pro Slovan, žijící v četných zemích a v různých státních zřízeních, seriózní kulturní program, který v opozici k úřednímu jazyku a kulturní politice daného státu vítal veškerou inteligenci slovanského jazyka, světskou i církevní, s otevřenou náručí do imaginární říše Slávie. Kollárova národní koncepce zajišťovala na jazykově etnickém základě bez rozdílu každému slovanskému jedinci, lidu i národu možnost exodu do tohoto ideového světa, v němž stávající politické formace a státní systémy přítomnosti byly ve své platnosti anulovány.“ (KISS SZEMÁN, 2014: 149–150)

Kollár dodává, že je užitečné, aby slavista znal příbuzné jazyky, „k. p. řeč Letow, Litwanow, Kurow, Walachow,⁴ Albanow, Nowo-řekow a g.“ (1836: 42). Vzdělaný Slovan musí znát gramatický a lexikální plán jiných nářečí: skloňování, časování a význam slov. Slovan nemusí mluvit všemi nářečímí nebo v nich psát knihy, ale měl by rozumět všem nářečím a umět číst každou knihu.

Příklady vzájemnosti

V původním textu jako příklady vzájemnosti u jiných národů uvádí Kollár slova z různých řeckých nářečí. Německé vydání doplnil Kollár výrazy ze slovanských jazyků (1837: 20). Tvarové rozdíly: rus. *пепел*⁵ – č. *popel*, rus./srb. *Бог* – č. *Bůh*, rus. *осень* – č. *jesen*, rus. *кровать* – č. *krev*. Různá výslovnost: rus. *мед* – č. *med*, rus. *покой* – č. *pokoj*, rus. *орел* – č. *orel*, rus. *овёс* – č. *oves*.⁶

Slova odlišného významu: rus. *злодеи* ‘zločinec, darebák’ – pol. *złodziej*, č. *zloděj*, rus. *рок* ‘osud’ – č./pol. *rok*, rus. *брак* ‘sňatek’ – pol. *brak* ‘nedostatek, chyba’ – č. *brak* ‘odpad, zmetek’, rus. *погреб* ‘sklep’ – č. *pohřeb*, pol. *pogrzeb*, srb. *погреб*, slk. *pohreb*, rus. *масло* ‘olej’ – č. *másl*, pol. *masło*. V translato-logii se takové výrazy, které mají stejnou nebo velice podobnou formu, ale odlišný význam v různých jazycích, nazývají francouzským termínem *faux amis*, doslova ‘falešní přátelé’. Mohl bych ještě uvést např. pol. *sklep* ‘obchod’ a č. *sklep*.

Slova opačného významu: rus. *чёрствый*, pol. *czerstwy* ‘starý, tvrdý’ – č. *čerstvý*. Ruské, polské a české slovo mají opravdu opačný význam. Rus. *чёрствый хлеб*, pol. *czerstwy chleb* znamená ‘starý, tvrdý, okoralý chléb’. Rus. *красный* ‘červený’ – č. *krásný*, rus. *худой* ‘zlý’ – pol. *chudy* ‘hubený’ – č. *chudý* bych spíše řadil ke slově odlišného významu. Červená barva je krásná a chudí lidé často nemají co jíst, proto jsou hubení. Rus. *худой* znamená nejen ‘zlý’, ale i ‘hubený’.

4 Kromě lotyštiny a litevštiny patřila i kurština k baltským jazykům. Řeč Valachů znamená rumunštinu.

5 Kollár napsal všechny ruské a srbské výrazy latinkou. Při psaní ruských a srbských slov upřednostňují cyriliku.

6 Zkratky jazyků: č. = český, lat. = latinský, maď. = maďarský, něm. = německý, nhn. = novohornoněmecký, pol. = polský, rak. = rakouský, rum. = rumunský, rus. = ruský, slk. = slovenský, srb. = srbský, střhn. = středohornoněmecký, stsl. = staroslověnský, tur. = turecký

„Die verachtetste und kleinste Mundart kann oft der gebildetsten und grössten Mundart den etymologischen Schlüssel geben zur Erklärung vieler dunkeln Wörter. Wie oft ist in der einen Mundart eine Wurzel schon ganz verkümmert oder verschwunden, welche in einer andern noch in voller Blüthe da steht, eine ganze lebendige Wörterfamilie bildet, und helles Licht über die ganze slawische Sprache verbreitet... Die verstümmelten slowakischen Wörter *bičák*, *pitvor*, finden sich vollständig im Wallachischen *bričák* (*britčák britwa*), *pridvor* u. s. w.“⁷ (KOLLÁR, 1837: 44–45, 1844: 34–35)

Když Kollár mluví o valaštině, má na mysli rumunštinu, nikoliv valašské nářečí na východní Moravě. Slovo *birčák* označuje ve valašském nářečí berana (viz VČSO), ale rum. *briceag*⁸ znamená ‘kudla, kapesní nůž’. Podle *Slovníku slovenského jazyka* je *bičák* z maď. *bicska* (PECIAR 1959: 91). Maďarské a rumunské slovo pochází pravděpodobně z tur. *biçak* ‘nůž’. Slk. *pitvor* ‘předstíň vesnického domu’ a rum. *pridvor* jsou výrazy příbuzné. Etymologický slovník maďarštiny uvádí, že slk. *pitvor* bylo přejato z maď. *pitvar* (BENKŐ, 1995: 1169–1170). Podle *Stručného etymologického slovníku slovenštiny* je slk. *pitvor* zjednodušený tvar původního *pritor* ze stsl. *pritorъ* ‘kolonáda’ (KRÁLIK, 2016: 441).

Příklady nevzájemnosti

„Serb k. p. Čecha a Slowáka ani gen vlastnjmi slawskýmí gmény negmenowal, ale toho tam podle němčiny Pemakem, tohoto podle maďarčiny Totem, Totowem...“ (KOLLÁR, 1836: 45–46)

Dlouho jsem přemýšlel, co Kollár tím slovem *Pemak*⁹ chtěl říct. Napadlo mě, že se v rakouské němčině pro označení Čechů kromě spis. *Böhme* a *Tscheche* užívalo i expr. *Böhmak*. Rak.-něm. *böhmakeln* znamená ‘mluvit s výrazným českým akcentem’. *Tot* je z maď. zast. *tót* ‘Slovák’, dříve ‘(uherský) Slovan’ (srov. HADROVICS, 1985: 512).

7 Tomiček to přeložil takto: „Zavržené a malé nářečí může mnohdy vzdělanému a velikému podati etymologického klíče k objasnění mnohých temných slov. Jak často bývá v jednom nářečí kořen zakrnělý aneb cele už zmizel, v druhém však se ještě v plném květu nalézá, celou živou rodinu slov tvoří a jasně rozšiřuje světlo po celém jazyku slovanském... Zpotvořená slovenská slova *bičák*, *pitvor* máme uplná ve valašském *bričák* (*britčák*, *britwa*), *pridvor* atd.“ (KOLLÁR, 1853: 26).

8 Za upozornění na rum. *briceag* a *pridvor* vděčím Vladislavu Knollovi (Slovanský ústav Akademie věd České republiky) a Tomáši Vašutovi (Slovanský ústav Filozofické fakulty Univerzity v Segedíně).

9 Siniša Habijanec (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) mě laskavě upozornil na to, že se slovo *Pemac* stále používá v Chorvatsku (viz k tomu RAJKOVIĆ, 2004–2005: 237).

Kollár si stěžuje na neobratnost Poláků, Chorvatů a jiných Slovanů při vyslovování českého *h*. Č. *hněv* vyslovují jako *chněv*, lat. *homo* jako *chomo* a něm. *Herder* jako *Cherder* (1837: 115). Kollár si také uvědomuje, že je to nejvíce problematické u takových výrazů, jako jsou např. č. *hladím* – *chladím*, č. *hodím* – *chodím*, kde mají /h/ a /ch/ významotvornou funkci.

Cesty ke vzájemnosti

Podle Kollára vedou tyto cesty ke vzájemnosti: 1) slovanská knihkupectví ve velkých městech Slovanů, 2) knihovny s knihami ve všech nářečích, 3) srovnávací mluvnice a slovníky; sbírání a vydávání národních písní a přísloví, 4) katedry slovanských nářečí, 5) cestování učených Slovanů do jiných slovanských zemí; vzájemné schůzky slavistů, 6) slovanský literární časopis, 7) výměna knih mezi spisovateli, 8) odstraňování cizích slov (1836: 49–51).

Kollár soudil, že by se cizí slova a formy z latiny, němčiny a maďarštiny měla odstranit. Podle jeho názoru by slovanská nářečí měla přejímat jen z jiných slovanských nářečí. Puristické snahy byly v dané době naprosto běžné a přirozené, ale – z dnešního pohledu – ne příliš úspěšné. V různých útvarech současné češtiny a slovenštiny se stále užívají stovky přejatých slov z němčiny.¹⁰

V původním článku Kollár mj. uvedl č. *pytel*, *kšaft*, *knecht*, *ubrman*, *frejmarčiti*, pol. *sztuka*, *hufnal*, *szereg*, srb. *šapou*, *uapzapena* (1836: 51). Č. *pytel* bylo přejato ze střhn. *biutel* (dnes *Beutel*). Č. zast. *kšaft* 'závěť, poslední vůle' je z něm. dial. *kšaft*, střhn. *geschaft*, *gescheft(e)*, dnes *Geschäft*. Při svých sociolingvistických výzkumech konaných u tří generací rodilých českých mluvčích v Čechách a na Moravě jsem zjistil, že slovo *kšaft* už ani starší lidé neznají. Někteří respondenti

10 V roce 2004 vyšla monografie *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch* vídeňského slavisty profesora Stefana Michaela Newerkly. Toto rozsáhlé dílo představuje přes 3500 hesel. V rámci své disertační práce jsem ze zmíněného slovníku a dalších publikací po kritické analýze sestavil soupis více než 2000 lexikálních germanismů v českém jazyce. Existenci, doloženou frekvenci, kontextovou zakotvenost a zachycené eventuální významové změny zkoumaných germanismů v psané češtině jsem zjišťoval s pomocí korpusu SYN2005, jejich generačně stratifikované fungování v běžně mluvené češtině jsem prověřoval u rodilých Čechů přímým terénním výzkumem v Praze, Brně, Olomouci, dále v severomoravském Rýmařově, v hanáckém Šumvaldě, ve Valašském Meziříčí a v Kyjově na jižní Moravě (TÖLGYESI, 2009).

říkali, že si četli dílo *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* od Jana Amose Komenského. Kromě toho se ukázalo, že slovo *kšeft* 'obchod', které má stejný původ jako *kšaft*, používá i nejmladší generace. Č. zast. *knecht* 'žoldnér' pochází z raně nhn. *knecht*, dnes *Knecht* 'sluha'. Č. zast. *uberma*n 'soudce, rozhodčí' je ze střhn. *oberman* (dnes *Obmann*). Č. zast. *frejmarčiti* 'provozovat výměnný obchod' bylo odvozeno od zast. *frejmark* 'výměnný obchod' ze střhn. *vrimarket* (dnes *Freimarkt*). Pol. *sztuka* je z něm. *Stück*. Pol. *hufnial* 'hřebík pro podkovy, podkovák' bylo přejato z něm. *Hufnagel*, tj. kompozitum z něm. *Huf* 'kopyto' a *Nagel* 'hřebík'. Pol. *szereg* 'řada' pochází z maď. *sereg* 'vojsko, armáda'. Srb. *šapou* 'město' (srov. *epad*) bylo přejato z maď. *város*, zatímco srb. *uapzapena* 'mrkev' pochází z maď. *sárgarépa* (HADROVICS, 1985: 469), tj. kompozitum z maď. *sárga* 'žlutý' a *répa* 'mrkev' (srov. také maď. *cékla* 'řepa', maď. *cukorrépa* 'cukrová řepa'). V chorvatštině se říká *mrkva*.

Kollár si asi uvědomil nebo ho někdo upozornil na to, že *pytel* patří do centra slovní zásoby češtiny, stejně jako pol. *szereg* je slovo každodenního života. V dané době se ještě běžně používal i výraz *knecht*. Tato slova z německého vydání vynechal a místo nich přidal další výrazy: č. *grunt*, *věrtel*, *kštalt*, *nechati sobě udělati* (1837: 127). Č. *grunt* 'základ' bylo přejato z raně nhn. popř. střhn. *grunt* (dnes *Grund*). Č. *věrtel* 'čtvrtina' (ze střhn. *viertel*, dnes *Viertel*) je stará jednotka objemu. Č. zast. *kštalt* 'tvar' pochází z raně nhn. *g(e)stalt* (dnes *Gestalt*). Vedle spis. *dát (si) něco udělat* se další analytická kauzativní konstrukce *nechat (si) něco udělat* vytvořila pod vlivem něm. *etwas machen lassen*.

Kollár doplnil pol. *sztuka* v německém vydání jeho významem 'Kunststück' (1837: 127, 1844: 97). Tomiček to přeložil jako 'umění' (1853: 79). Slovo v polštině zachovalo původní význam něm. *Stück*, tj. 'kus' (viz k tomu BRÜCKNER, 1974: 555–556) a znamená také '(divadelní) hra', něm. (*Theater*)*stück*.

Jan Kollár chtěl ve své práci uvést vhodné příklady, aby zdůraznil vzájemnost Slovanů. Kromě toho dokládá jeho dílo i slovanско-neslovanské jazykové kontakty, např. přejímání cizích slov z němčiny a maďarštiny do češtiny, slovenštiny, polštiny a srbštiny. Je možno konstatovat, že Kollár mnoho věcí předvídal a jeho přání se kromě posledního bodu (tj. odstraňování cizích slov) splnila.

Bibliografie

- BENKÓ, Lóránd (red.), 1995: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–III*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BRÜCKNER, Aleksander, 1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- DOBROVSKÝ, Josef, 1809: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*, Prag: Johann Herrl.
- HADROVICS, László, 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*, Praha: Akropolis.
- KOLLÁR, Jan, 1836: „O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými“, *Hronka*, díl 1, sv. 2, 39–53.
- KOLLÁR, Johann, 1837: *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*, Pest.
- KOLLÁR, Johann, 1844: *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*. Zweite, verbesserte Auflage. Leipzig: Otto Wigand.
- KOLLÁR, Jan, 1853: *O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečími slovanského národu*. Dle zlepšeného vydání pod titulem: *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen der verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* vyšlého přeložil Jan Slavomír Tomiček. Praha.
- KOLLÁR, Ján, 1954: *O literárnej vzájomnosti*. Preložil, štúdiu a poznámky napísal Karol Rosenbaum. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- KRÁLIK, Ľubor, 2016: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2004: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (= Schriften über Sprachen und Texte 7), Frankfurt am Main: Peter Lang.
- PECIAR, Štefan (red.), 1959: *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- RAJKOVIĆ, Marijeta, 2004–2005: „Višestruki identitet Čeha u Jazveniku“, *Etnološka tribina* 34–35, 27–28, 237–292.
- TÖLGYESI, Tamás, 2009: *Lexikální germanismy v dnešní češtině. Studie kontaktovělingvistiká*, Piliscsaba: PPKE BTK.
- VČSO = *Valaško-český slovník online*, valassky.cz, přístup 30. 06. 2021.

Kollár v JINÉM čase...

BARÓNI, OBCHODNÍCI, POVOZNÍCI. JÁN KOLLÁR A PEŠŤBUDÍNSKY EVANJELICKÝ VEREJNÝ ŽIVOT (1819–1827)

LÁSZLÓ MATUS

Abstract: In the 1810-1820's important changes took place in the Pest-Buda Lutheran public life in Pest. Researchers of the era tend to interpret these in the context of national movements and the Slovak-Hungarian language struggle. According to the author the Lutheran community of Pest-Buda was primarily divided by conflicts of financial nature and influence between the founding nobility and the middle class. An important part of the conflict was the use of Slovak and German language in the congregation while both groups also considered and called themselves Hungarian. Kollár was forced into the conflict-ridden role of the Slovak minister by power relations and personal circumstances and for this mission in these few years his allies were noble aristocrat patrons. Proof of their support are two writings by Sándor Prónay, universal clerical supervisor. By presenting and interpreting these the author alludes to two factors. Firstly, that numerous elements of Kollár's life's work can rather be understood from a proto-nationalistic point of view than a national one. Secondly, that such an approach warns us that we should avoid at all costs the dissection of Kollár's life's work and the extotyping of the highlighted fragments as bits of patriotic writing.

Keywords: Kollár's biography, Lutheran public life in Pest, language struggle, nationalism

Na prelome 18. a 19. storočia sa vo verejnom živote diskutovalo o rozvíjaní maďarskej kultúry a o tom, že by sa maďarský jazyk mal stať úradným jazykom. O týchto otázkach sa hovorilo na snehe, v médiách a na zasadnutiach vládnych orgánov a dvorní špióni, teda tajní agenti písali hlásenia o reformných návrhoch. Prirodzene, prebiehali aj polemiky. Mnohí sa báli o hodnoty „starého sveta“, ďalší sformulovali podobné plány ohľadne iných domácich jazykov (AJKAY, 2018). Tieto témy sú spracované, málo však vieme o tom, aký bol v tejto ranej etape uhorského nacionalizmu diskurz o jazykovej otázke v lokálnych cirkevných komunitách.

Tento diskurz však mal veľký význam napríklad v pešťbudínskej evanjelickej cirkvi, v ktorej počas Kollárovho sporu zazneli

takmer všetky argumenty dobových jazykových polemík. Konflikt môžeme interpretovať ako rivalitu ešte nie maďarskej Pešti, ktorá ešte nebola hlavným mestom, alebo ako prisvojenie si tradície hngaropatriotizmu, či ho môžeme spojiť so zdrojom panslavizmu, ale isté je, že percepciu vzťahu Jána Kollára a maďarského národného hnutia výrazne určujú udalosti, ktoré v tom čase prebehli v peštianskej evanjelickej komunite. Ide dokonca o viac. Konflikt bohatých nemeckých mešťanov a idealistického kňaza a básnika, ktorý vyvolal celoštátny ohlas, vykresľuje obraz, ktorý nám pomôže pochopiť, ako sa vo všedných dňoch vo všeobecnosti prejavovala národná idea. Interakcie tvoriace etnický charakter neboli vonkoncom zriedkavé ani v prechádzajúcich storočiach. Náš prípad však poukazuje na to, aký veľký priestor pre politickú špekuláciu ponúkal konflikt zasadený do etnokultúrneho rámca, ktorý bol spojený s politickým programom spoločenskej túžby, s nacionalizmom.

V tejto štúdií sa venujem okolnostiam príchodu Jána Kollára do Pešti z aspektu, ktorý sa veľmi neprezentuje. Vopred predostriem, že v Kollárovom príbehu tvoril jadro sporu konflikt, ktorý bol prítomný na všetkých úrovniach a vo všetkých obdobiach dejín evanjelickej cirkvi. Poukazujem na mocenský zápas medzi svetským a kňazským stavom, medzi kyriarchiou a hierarchiou. V peštianskom cirkevnom zbore túto dilemu vyjadrovala opozícia „kostol alebo škola“.¹

Márton Schwartner, Lajos Schedius, ako aj povozník a ekonomicky úspešný špeditér János Sámuel Liedemann boli dôležité postavy peštianskeho kultúrneho života a druhej línie maďarského národného hnutia.² Koncom druhého desaťročia 19. storočia, teda práve v čase, keď sem prišiel Kollár, získali úplnú kontrolu nad evanjelic-

1 Sándor Móroc z to v roku 1937 formuloval takto: „Musím povedať, že rozhodnutie o výstavbe kostola vyjadrovalo náboženskejšie a biblickejšie presvedčenie než svetskejšie a racionálnejšie správanie druhej strany“ (ZÁSZKALICZKY, 2019: 21). Na tento svetsko-cirkevný konflikt sa pomešťovaním Pešti navrstvila opozícia šľachta - občania. Hlavnú niť rozprávania založeného na tomto aspekte - stručne či detailnejšie vyjadrenú - môžeme sledovať v rôznych prameňoch z cirkevných dejín. (Vedecké spracovanie zápasu svetských a cirkevných strán porov. CSOHÁNY, 1979.)

2 O aktéroch a o dejinách peštianskych evanjelikov vo všeobecnosti hovoria DOLESCHALL, 1887; CSAHIIEN, 1931; SZIKLAY, 1991; FABINYI, 2000; TÓTH, 2005; BÖRÖCZ - MATUS - ZÁSZKALICZKY, 2011 a KOVÁCS - MATUS, 2012.

kým cirkevným zborom. Mali pod kontrolou partikulárny konvent, ktorý riešil všetky cirkevné otázky, a jeho členmi bolo niekoľko zvolených, neskôr pozvaných členov. Cirkevný zbor bol pretkaný ich ekonomickým a kultúrnym vplyvom. V cirkvi mali svojich obchodných partnerov, v kostole sedel v jednej lavici majiteľ predajne a jeho zákazník alebo investor a jeho bankár. V kostole rozdávali pozvánky na spoločenské udalosti a členov cirkevného zboru verbovali do spolkov. Okrem kontaktov siahajúcich až po najvyššie politické kruhy dokázali na posilnenie svojho vplyvu využiť aj to, že sa v roku 1819 tretia palatínova manželka Mária Dorotya rozhodla stať členkou pešťbudínskeho cirkevného zboru. Z aristokratov si naklonili baróna Károlya Podmaniczského, preto po Schwartnerovej smrti vznikla triáda Podmaniczky, Liedemann a Schedius, ktorá sa tešila aj náklonnosti dvora. Zdalo sa, že aliancia nemeckého obchodníka, univerzitného pedagóga organizujúceho kultúrny život a uhorského baróna na dlhý čas určí pomery síl v cirkevnom zbore. Po smrti Jánoša Molnára v novembri 1819 mal toto mocenské úsilie naplniť svojvoľne pozvaný a do úradu uvedený nový farár nemeckého pôvodu Joseph Kalchbrenner. Tým sa malo spečatiť víťazstvo kyriarchie, avšak na scénu vstúpil mladý Ján Kollár.

Kollár bol najprv pomocným kňazom chorľavého Jánoša Molnára, po jeho smrti vykonával rovnaké úlohy aj po Kalchbrennerovom boku, keďže ten bez znalosti jazyka nemohol slúžiť slovenské bohoslužby. Zbor si od Kollárovoho pozvania mnoho sľuboval, no niektorí mali obavy, či bude ako farár nenemeckého pôvodu vyhovovať Márii Dorotyi. Túto dilemu demonštrujú jednotlivé Kollárove biografie, ktoré sa však veľmi zmieňujú o tom, kto ho okrem slovenských remeselníkov, povozníkov a robotníkov podporoval.

Na vykreslenie Kollárovej situácie sa musíme zmieniť aj o základajúcich patrónoch. Aj keď sa zdá, že Liedemannovci vďaka Károlyovi Podmaniczkému získali podporu aristokracie, môžeme to oprávnenne spochybniť. Zemepáni z Peštianskej župy, honorácia v ich službách a v Budíne sa zdržiavajúca šľachta vo všeobecnosti neudržiavali úzke vzťahy s cirkevným zborom, viacerí neboli ani členmi tunajšej cirkvi. Iní mali k cirkevným miestam a rítom tradične náboženskejším vzťah než nemeckí občania. A existoval aj kultúrny rozdiel medzi meštianskou a stavovskou spoločenskou praxou

a cirkevnými funkciami. Mnohí pre svojvôľu Schediusovcov voči cirkevnej obci ochladli. Bez osobných svedectiev je však ťažké vykresliť reprezentatívny obraz o tom, ako vnímali svoju marginalizáciu.

Našťastie, jeden z nich, barón Sándor Prónay, detailne prezentoval svoj názor na Kollárov spor. Sándor Prónay je nedôstojne marginalizovaná historická osobnosť. Zo súkromného a verejného aspektu bol typickým reprezentantom evanjelického aristokrata v období pred nástupom reformnej a revolučnej generácie.³

Prónay svoje postoje ku Kollárovej kauze sformuloval v dvoch rozsiahlych správach.⁴ Dôležitým, spočiatku v každom prípade určujúcim faktorom bolo to, že šľachta a aristokracia, ktorá založila cirkevný zbor, pochádzala z čisto slovenských zborov. Nemeckú bohoslužbu predtým počuli len v zahraničí. Boli medzi nimi aj takí,

3 Narodil sa v roku 1760 v Jači, skonal v roku 1839, jeho otcom bol László Prónay. Dostal prísnu výchovu, rovesníci pripisovali jeho rečovú chybu častým fyzickým trestom. Študoval na univerzite vo Wittenbergu, neskôr sa rád venoval jazykom, botanike a histórii, no väčšina jeho prác zostala fragmentárna. Významnú rolu však zohral ako podporovateľ a organizátor kultúrneho života. Konali sa u neho mnohé stretnutia, na ktorých sa pripravovalo založenie Maďarskej akadémie vied. Vysoko ho hodnotili aj Dániel Berzsenyi a Ferenc Kazinczy. Okrem obrovskej a kvalitnej knižnice s mnohými unikátmi zanechal v Jači nasledujúcim generáciám aj botanickú záhradu. Priateľov a známych rád hostil vo svojej rezidencii v Tóalmási. Zrejme nie nezávisle od pešťbudínskeho sporu o Kollára bol obvinený z toho, že na úkor úradného jazyka šíri vo svojej vlasti cudzí jazyk. Zdá sa, že Prónay sa pre tieto fámy časom od maďarského národného hnutia odklonil. Rešpektovaný maďarský kňaz peštianskeho cirkevného zboru József Székács ho prepustil z dvoch dôvodov. Na jednej strane cirkevné ideály považoval za významnejšie než národné, na druhej strane oslabený starobou nedokázal odolať tým, čo ho dezorientovali (SZÉKÁCS, 1842). O Prónayho vlastenectve sa zmieňuje aj iný prameň. Rodina Kányovcov (Pál Kánya učil v škole pešťbudínskeho cirkevného zboru) mala dobré vzťahy s Prónayovcami. Emília Kánya charakterizovala bohatiera a komorníka so zlatými ostrohami takto: „Starý barón hovoril väčšinou po nemecky, pomaly, rozvláčne a mal povest' veľkého vedáтора. (Vtedy som nevedela a ešte dlhé roky nie, že ohľadne jeho vlasteneckých citov panovalo veľa pochybností. Nespomínam si, či oprávnene.)“ Prónayovci často pozývali Kányovcov, najmä Emíliu, do Tóalmásu (KÁNYA, 1998: 11).

4 PRÓNAY, Sándor: *Geschichte der Evangelischen Aug. Kirchen-Gemeinde in Pesth und Ofen*, *Evangélikus Országos Levéltár (EOL) Pesti Egyház Levéltára*, 84. skatula, a PRÓNAY, Sándor: *Ansichten zur Beurtheilung der Pester Kirchen-Angelegenheit*, EOL, Pesti Egyház Levéltára, 84. skatula. (Za prepis textov ďakujem Enikő Böröcz a Árpádovi Zsigmondymu.)

ktorí po nemecky nerozumeli ani slovo. Väčšina hovorila oboma jazykmi, preto sa mohli zúčastniť na ktorejkoľvek bohoslužbe bez toho, aby tomu pripisovali principiálny význam alebo dôležitosť z hľadiska budovania identity.

O používaní jazyka, vrátane periférnej maďarčiny sa v zbere vo všeobecnosti nepolemizovalo.

Zrejme preto Prónay vyjadril svoj údiv, keď sa otázka maďarského jazyka – podľa jeho slov – ako blesk z jasného neba stala súčasťou diskurzu. Barón to nedokázal vysvetliť, o svoje tušenie sa však podelil s čitateľmi. Nový farár Schediusovcov, Nemeč Kalchbrenner, kázal aj v maďarčine a túto jeho schopnosť sa pokúsili vychváliť a uplatniť. Kollár síce vedel po maďarsky, no v tejto oblasti mu nedokázal konkurovať.⁵

Je nesporné, že zopár ľudí, najmä šľachta, sa snažilo zaviesť maďarskojazyčnú liturgiu. Tieto pokusy však nemotivovala potreba, veď v Pešti sotva boli maďarské evanjelické domácnosti (MATUS, 2011: 69)⁶. Pokúsili sa o to skôr z „vlastenectva“ a aj samotný Prónay dúfal, že o niekoľko rokov bude v meste aj maďarský kňaz. V tých časoch, napríklad v roku 1827, sa konali štyri maďarské bohoslužby ročne a bolo na nich desať – dvadsať veriacich. Slováci sa však voči nim vonkoncom nebránili, dokonca maďarskému jazyku prepustili tri sviatky, kým Nemci len jeden. Navyše ich „hodnostári“ a jednotliví členovia cirkvi sa na týchto ojedinelých príležitostiach aj zúčastňovali. Barón to vnímal ako symbol úcty voči maďarskému hnutiu. Preto nepovažoval za dôstojné, že sa Schediusovci pokúsili cirkevné konflikty medzi nemeckou a slovenskou frakciou prezentovať ako otázku maďarského jazyka, ktorá má celoštátny význam. Táto stra-

5 Pál Kányá píše, že Kollár ako mladý farár hovoril po maďarsky slabó. (*Kányá Pál emlékkönyve, Vallomások s önéletleírása s merengések.* EOL pozostalosť Pála Kányu a Emílie Kányu.) Kollár detailne prezentoval svoje štúdium maďarčiny (KOLLÁR, 1997: 110). Podľa banskobystrického vysvedčenia si osvojil základy maďarčiny (KOLLÁR, 1997: 89). Jeho maďarský osobný zápisník je v EOL. *Pesti Egyház Levéltára* (97. škatuľa). Podľa kolegu Józsefa Székácsa „...môj milovaný brat Kollár hovorí po maďarsky obstojne, jeho dcéra pekne čisto...“ (SZÉKÁCS, 1846: 677).

6 Stať *Budapest 1820-ban, I.* (*Erdélyi Múzeum XIX.* 1902. zošit 1.) charakterizuje pešťbudínsky maďarský spoločenský život aj na základe denníkových záznamov Gáborá Döbrenteiho, ktorý ešte aj v roku 1830 ako nezvyčajnú udalosť zaznamenal, že v Národnom kasíne sa toasty prednášali po maďarsky. V roku 1831 si Döbrentei do denníka zapísal: „V Pešti je dosť fúzov, ale nie Maďarov.“

tégia však fungovala. A to aj napriek tomu, že podľa Sándora Pró-nayho prišli s programom maďarského jazyka práve tí, ktorí sa inak vo vlastných domácnostiach od maďarského jazyka úplne odklonili.

Aký bol vzťah medzi dvomi jazykovými kultami? Pramene svedčia o tom, že typické vyrovnané postavenie dvoch liturgických jazykov sa koncom druhého desaťročia 19. storočia narušilo. V cirkevných podaniach si prečítame sťažnosti o zanedbávaní slovenských bohoslužieb. Rozhodujúcim impulzom na artikuláciu tejto krízy bola kauza voľby kňaza a ambície Jána Kollára. Hnutie organizujúce sa okolo pomocného kňaza ohrozovalo takmer neobmedzený prístup Schediusovcov k zdrojom. Konkrétne sa to prejavilo tým, že mnohí nanovo sformovali svoje nadácie alebo vyhlásili, že svoje obligácie dali celému cirkevnému zboru, nielen jeho časti. Zloženie skupiny Kollárových stúpcov v tomto počiatočnom období si zasluži dôkladnejší výskum. Na základe súpisov a zoznamov darcov bol totiž medzi členmi cirkvi vysoký pomer mešťanov vlastníacich domy, šľachticov a honorácie. Tí ostatní boli navyše v obchodnom alebo dôvernom vzťahu s vysokopostavenými aristokratmi, čo nielen zvyšovalo ich prestíž, ale zlepšovalo aj šancu mobilizácie k úspechu.

Táto charakteristika nastoľuje otázku prehodnotenia pomyselnej slovensko-nemeckej, najmä slovensko-maďarskej konfrontácie v etnokultúrnych alebo národných kategóriách. Pravda len v prípade, ak chceme odtieniť náš preetnizovaný obraz o evanjelickej cirkvi v 19. storočí.

Na základe neho sme si mysleli, že etnokultúrna stratégia bola čoraz vedomejšia a že Schediusovci robili nábor členov považovaných za Nemcov, kým Kollárovci za Slovákov. Darmo mnohí odolali agitácii, predsa vznikla čoraz slovenskejšia chudobná a čoraz nemeckejšia bohatá strana, pričom obe strany sa od druhej snažili odlíšiť (aj) ako maďarské. Aj dodatočné reflexie a spomienky Jána Kollára napovedajú, že politika strán bola v skutočnosti príkladom mimoriadnej etnokonfesionálnej kohézie a intenzívne prežívanej kolektívnej solidarity. Etnicistická dikcia, etnické skupinové kategórie sa následne implementovali do rutiny cirkevnej správy, do mýtov, spomienok a naratív a časom aj do spracovania politiky pamäti. V konkrétnom naplňaní týchto procesov komunitnej organizácie

však vždy existuje sotva viditeľná, no o to dôležitejšia hranica. Túto hranicu treba medzi skupinami a inštitúciami vyznačiť, lebo akákoľvek identita, koherencia a vo všeobecnosti odlúčené bytie nikdy necharakterizuje skupiny, ale inštitúcie. A v tomto prípade sa zdá, že sme svedkami práve takéhoto prekročenia hranice. Teda prechodu medzi inštinktívnym skupinovým bytím a inštitucionalizovaným zborovým bytím. Rozdiel sa nejaví ako významný, no napriek tomu taký je. Perspektíva sa totiž mení podľa toho, na ktorej strane medze máme svoj pozorovací bod.

Protonacionalistická⁷ nadreprezentácia etnicity sa totiž prejavuje tak, že už pri Kollárovom príchode do Pešti vnímame a prezentujeme pomer síl medzi skupinami v zbere z hľadiska už vytvoreného slovenského kňazského úradu. Ak však svoje hľadisko premiestnime na origo, znásobia sa a tak nebijú do očí osoby, ktoré sa tak či onak nedajú zaradiť do národných kategórií, a naďalej sú účinné postupy, ktoré stáročia slúžili na pacifikáciu lokálnych jazykových konfliktov. Z tohto zorného uhla je najnezvyčajnejšia práve „národná“ dikcia, ktorá sa zasadením do maďarského národného rámca pokúsila presadiť nemecké, respektíve slovenské skupinové záujmy.

V tomto kontexte ukazuje úplne inú tvár aj mladý Kollár. Nie je bojovným apoštolom panslavizmu, keďže jeho životné dielo je ukázkovým príkladom národných predsudkov a komplexov. Jeho životná cesta je v mnohých aspektoch príkladom zakorenenej a ukotvenosti. A tak nadobúda aj jeho exodus do vykonštruovanej literárnej Slávie nový význam. Táto literárna túžba kompenzovala konfrontáciu mladého humanistu a náboženského vodcu s novými ideami a politickými hnutiami. Azda preto sa v jeho kolosálnom životnom diele striedajú vášnivo patetické a primerane nafúknuté pasáže, pričom sa s heroickým vypätím síl snaží na vratkých základoch humanistického ideálu pozliepať celú vzdelenosť svojej doby.

Platia však tieto úvahy ohľadne mladého Kollára a hungarik alebo vo všeobecnosti patriotík? Ak si položíme otázku, či v Pešť-Budíne dvadsiatych rokov 19. storočia treba javy skonštruované ako historický fakt zoskupovať bezpodmienečne podľa národných kategórií, moja odpoveď je negatívna. Opätovné objavenie tohto

7 O ľudovom protonacionalizme pozri HOBBSAWM, 1997: 83–101.

diania ako hungarika môže viesť k politickej ideológii. Vedeckým jazykom tak legitimizujeme prax, ktorá robí exotickými, teda ako cudzie prezentuje prejavy slovenských cirkevných komunit, ex post vnímaných ako atypické alebo odmietnuté. Ako však mohli byť Kollár, Kalchbrenner či Schedius pre baróna Sándora Prónayho cudzí? Dozorca cirkvi v duchu doby, ktorá predchádzala politickým programom založeným na manifestácii spoločenských túžob, to formuloval takto:

„Od svojich najmladších čias som sa snažil (...) dať nabok všetky spoločné predsudky rôznych náboženstiev, stavov a najmä národov a oslobodiť sa od nich bez toho, aby som prestal byť Maďarom; a to sa mi, tak sa zaliečam sám sebe, aj podarilo. Co sa týka cirkevných záležitostí, nie som ani maďarský, ani nemecký, ani slovanský cirkevník, som len evanjelický kresťan, ktorý v závislosti od možnosti a okolností využíva všetky cirkevné služby na vlastný rozvoj.“⁸

Bibliografia

- AJKAY, Alinka, 2018: „Inkább magyarul“, *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*, Universitas Kiadó.
- BÖRÖCZ, Enikő, dr. – MATUS, László – ZÁSZKALICZKY, Péter, 2011: *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Pesten*, Budapest: Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség.
- CSAHINEN, Károly, 1931: *Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830*, I. zv. Budapest.
- DOLESCHALL, E. A. 1887: *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjaehrigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C.*, Budapest.
- FABINYI, Tibor, st., 2000: *Az első kövek. A gyülekezetet, templomot és iskolát építő pesti evangélikusok története, 1787–1811*. Budapest: Pesti Evangélikus Egyház, Deák téri Egyházközség.
- HOBBSBAWM, E. J. 1997: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Kiskönyvtár.
- KÁNYA, Emília, 1998: *Réges-régi időkről*. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.
- KOLLÁR, Ján, 1997: *Pamäti z mladších rokov života*, Transcius.
- KOVÁCS, Anna – MATUS, László, 2012: *Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve. Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru. Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség Slovenský evanjelický zbor v Budapešti*, Budapest. 2012.

8 PRÓNAY, Sándor: *Ansichten zur Beurtheilung der Pester Kirchen-Angelegenheit*, EOL, Pesti Egyház Levéltára, 84. skatula

- MATUS, László, 2011: „Problémy etnickej diferenciacie v peštianskom evanjelickom zbore v 20. rokoch 19. storočia (1819–1828)“, in: *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku. A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*, red. DIVIČANOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Anna, Békešská Čaba – Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 68 – 77.
- SZÉKÁCS, József, 1842: *Emlékbeszéd báró Prónay Sándor ig. tag felett. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 1838-1840*, Buda. 187 – 195.
- SZÉKÁCS, József, 1846: „Merengések. III.“ 677. stípec, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 5. č. 29. 673 – 678 stípec.
- SZIKLAY, László, 1991: *Pest-Buda szellemi élete a 18-19. század fordulóján*. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézete.
- TÓTH, Árpád, 2005: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest: L'Harmattan (A múlt ösvényén).
- ZÁSZKALICZKY, Péter, 2019: *Oltalom a zivatarban II. – A Pesti Evangélikus Egyház a 20. században*, Budapest: Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség

RECEPCIA JÁNA KOLLÁRA NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA¹

BARNA ÁBRAHÁM

Abstract: The author has the intention of outlining the various forms of interpreting Ján Kollár's oeuvre at the turn of the 19–20. cc. The traditional, conservative (evangelical) leaders in the virtual Slovak capital, Martin, have emphasised his strong Slovak identity and pioneer role in forming the literary language, like it has done the newer group of catholic personalities as like as the circle of loyal Slovaks (attached to the government and central institutions in Budapest). In opposition with them all the discontented young people, under T. G. Masaryk's influence and that of the Slovakophile movement in the Czech Lands have inclined to restricting the Slovak language to the lower spheres (or to giving it up totally), while at upper levels (public life, high culture) to restoring Czecho-Slovak unity. In their campaign Kollár has served as the symbol of common language, spirit and aspirations, while the determining persons of Slovak nation-building process (Anton Bernolák, Ján Hollý and mainly Ludovít Štúr) have been pushed into the background. Increasing fights have led to an irritated quarrel, already in the common Czecho-Slovak state, between Milan Hodža and Jozef Škultéty in the framework of two larger publications.

Keywords: Slovak nation-building, Slovak language, Czecho-Slovak relations, Slovak conservatism, loyal Slovaks, group of *Hlas*

Ján Kollár sa stal nesmrteľnou osobnosťou aj vďaka tomu, že od konca 19. storočia sa z času na čas nadhadzuje – dá sa povedať, že vždy v súvislosti s aktuálnymi politickými a národnopolitickými okolnosťami a nikdy nie bez vášní – prehodnotenie jeho životnej tvorby, určenie jeho miesta vo vývoji slovenského spisovného jazyka, vo všeobecnosti vo formovaní národnej ideológie. Vlastne ide o otázku jeho „slovenskosti“ alebo „československosti“ (PODRIMAVSKÝ, 1974). Pritom sa k tomu pristupuje samozrejme nie izolovane, ale Kollár je stavaný buď proti českým *novotárom*, buď proti otcovi katolíckeho variantu Antonovi Bernolákovi a najväčšiemu básni-

1Štúdia sa realizovala v rámci projektu „*Contrasting Romanian and Hungarian histories (on the anatomy of the great debates)*“ (Nr. 128151, coordinator: Eötvös Loránd University, Budapest).

kovi tohto smeru Jánovi Hollému, predovšetkým však proti tomu, ktorý definitívne odhodil bibličtinu, Ludovítovi Štúrovi. Nie v každom prípade proti Štúrovej škole, lebo existuje aj úsilie o odpojenie popredných členov (Samo Bohdan Hroboň, ba Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža) od vodcu, ich preradenie do tábora kultúrnej, ba národnej jednoty československej, obrancom ktorej je tu, samozrejme, Ján Kollár.

Ďalej by sme načrtli postoj martinskej skupiny, ktorá viedla národné hnutie až do konca 19. storočia (k názorom ideového vodcu skupiny pozri: JURÍČEK, 1988; MARTINKOVIČ, 2013), ďalej stanovisko katolíckeho zoskupenia, ktoré vzniklo síce proti martinčanom, ale dokonca došlo skôr ku spolupráci (vo všeobecnosti: ŠIMKOVIČ, 1997; ku vzťahu konfesií: KODAJOVÁ, 1999), hodnotenie zo strany uhrofilského smeru, ktorý svojou politickou lojálnosťou (tie osoby hlásali princíp jednotného politického národa uhorského) bol pre národovcov síce neprijateľný, ale v súvislosti s Kollárom sa stretne skoro s tými istými názormi (pozri: STEIER, 1937; ŽILÁKOVÁ, 2010), potom prejavy v 90-tych rokoch vykryštalizovaného, so všetkými ostatnými skupinami bojujúceho občianskodemokratického prúdu, ktorý zároveň zastával čechoslovakizmus, totiž názory hlasistov, neskôr prúdov (podrobnejšie: POTEJRA, 1979: 413–419.; CHMEL, 1983; KLOBUCKÝ, 2006a; KLOBUCKÝ, 2006b, polemické reakcie spomínaných dvoch konzervatívnych zoskupení a na záver, letmo, už za hranicou skúmaného obdobia, najznámejšiu sériu polemík, súboj Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho, ktorý v roku 1920 dosiahol rozmer celých kníh (novšia edícia dvoch prác: HODŽA – ŠKULTÉTY, 2008).

Martinská skupina

Martinčania Kollára so samozrejmosťou priradili k veľikánom národa, medzi svojich vlastných predkov. Ako to Svetozár Hurban Vajanský sformuloval:

„Slovenský kmeň plodil duchovných obrov, ktorých vehlas rozšíril sa svetom. Meno Šafárika patrí do svetového pantheonu. [...] Kollár [...] stal sa historiografom budúcnosti. [...] My potomkovia Šafárikov, Kollárov a Štúrov nemali by sme klesať do nízkosti všedných klepov, do malicherných pletíčov osobných, ale voždy pred očima mať vysoký cieľ svoj národný!“ (VAJANSKÝ, 1883: 1).

Vo všeobecnosti sa stotožnili s Kollárovou koncepciou slovenskej vzájomnosti. Podľa toho Kollárova úvaha *O wzajemnosti slawianské* bola „skromné, rozumné desideria, to krotké požadovanie niečoho prirodzeného, blízkeho a samo sebou rozumiaceho sa!“ Ale z jej očakávaní sa skoro nič nespĺnilo: „...až hanba málo urobili sme pre uskutočnenie ideí, tak jasno a krásne hlásaných.“ Slovania v podrobnostiach pokračovali: „Pravda, v mnohom sme na základe Kollárom podmurovanom i postavili, rozšírili, teoreticky rozvíli, do mnohých otázok špeciálnejšie vnikli, mnoho vedomosti rozšírili, ba samu ideu prehĺbili, filosoficky odôvodnili.“ Ale to urobili nie pod egidou spolupatričnosti: „mnohé slavianske vetve [sic!] vhlbily sa tak výlučne v svoje domáce, blízke starosti, bôle a boje, že nedostáva sa im času na široký rozhľad, všeobjímajúce pochopenie Šafárikovo-Kollárovské.“ V čom spočíva hlavná príčina? „Chybujú nám ľudia praktickí, ktorí by postarali sa o vodvorenie veľkých ideí, o prevedenie krásnoduchých želaní nášho veľikého veštca“ (všetky citáty: VAJANSKÝ, 1892: 1).

Neprijali však jeho jednotlivé kroky, riešenia, ako napríklad vyprázdnené teologizovanie nemeckého rázu. Podľa Vajanského to boli štúrovci, ktorí sa odtrhli od Kollárovej suchej, racionalistickej teológie, a kresťanstvo zase zdvihli do výšky zjaveného náboženstva:

„Štúrovská škola [...] pôvodne osnovaná na Heglovom panteizme, na schleiermacherovskom, od Kollára prevzatom plytkom poloracionalizme, ktorý chcel teológiu vyzliecť »zo starej supernaturalistickej formy«, to jest, urobiť zo zjaveného náboženstva vedu, [...] takto erudovaná škola stala sa prvým a jediným borcom kresťanskej ortodoxie, to jest, pozitívneho, zjaveného náboženstva“ (VAJANSKÝ, 1997a: 1).

A čo je ešte dôležitejšie, vypovedali vojnu úsiliu českej elity a hlasistov, ktorí chceli vyňať Kollára z procesu budovania slovenského národa a prezentovať ho ako zástavníka československej jednoty, jedinej legitímnej pre Slovákov.

Podľa Vajanského práve Kollár a Šafárik stoja na začiatku spisovnej slovenčiny: „Iniciátormi boli Kollár, Šafárik, či nevdojak, ponechávam dôkladnému rozboru, aspoň Hodža tvrdí vo Větine, str. 159, že »keby Kollára nie, sotva by čo bolo dosiaľ v slovenči-

ne sa počínalo«“ (VAJANSKÝ, 1997b: 1). Postavili sa proti štúrovčine len z vonkajších dôvodov, záujmov: „Silné bolo »vyhadzovanie ob-
lokom« slovenčiny silnými rukami. Historia tohto vyhadzovania
Kollárom, Šafárikom [...] mala politické príčiny, a to viedensko-po-
litické. Krásne sľuby boli podmienené zahatením literárnej sloven-
činy.“ Ale v duchu ani sami neverili vo víťazstvo: „Už v povestných
Hlasoch o potrebe (1846) dokázali, že bránia vec stratenú, a to bez
hlbokého presvedčenia o pravdivosti, ako napríklad Kollár, ktorý
bol v duši za slovenčinu; za slovenčinu bol v duši i Šafárik, ako to
i prostredne presvitá z jeho príspevku do *Hlasov*. Kollárovi privalol
v tomto ohľade Hodža: »Kollár, čo vlastne prvý reč svojho rodu slo-
venského voslavianstvil, perlu túto zahodenú na trón srdca svojho
pozdvihol...« atď.“ (VAJANSKÝ, 1997b: 1).

Vajanského spolubojovník Jozef Škultéty zastával to isté a nielen
voči slovenskému, ale aj maďarskému obecnstvu. Na stránkach
Dejín svetovej literatúry podľa prosby slavistu Oszkára Asbótha², ako
aj na základe svojho vlastného postoja zobrazuje mladého Šafárika
a Kollára ako bezprostredné pramene a pionierov jazykového osa-
mostatnenia sa, ktorí sa nakoniec zľakli v zápase. Škultéty vyzdvi-
huje, že Šafárik upozornil Kollára, aby pri redigovaní *Národných*
zpievaniek príliš nepočesťoval piesne. O Kollárovej práci o literárnej
vzájomnosti zase tvrdí: „Pravopis rozpravy bol síce český, ale jazyk
veľmi odklonený od literárnej češtiny.“ Podčiarkuje zlostenie sa Če-
chov, cituje Jungmannov list Kollárovi z r. 1836: „Novotami svými
jako zlý genius na veškeré spisovateľstvo působíte. [...] i Vás ne již
mezi naše, ale mezi jiného nářečí spisovatele klademe.“ Popis jazy-
kovej rozlúčky: „Ich slovenčiacie snahy [...] pripravili cestu úplne
zanechať literárnu jednotu s Čechmi.“ Aj keď sa obidvaja obrátili
proti samostatnej slovenčine (u Šafárika zdôrazňuje, že Česi ho na
to prinútili), „ale semeno nimi zasiaté vzchodilo. Keď v roku 1846
z Prahy zdvihla sa búrka proti slovenčine, [...] Sládkovič oprávne-
no mohol povedať Kollárovi a Šafárikovi: »Otcovia drahí, nehnevaj-
te sa na deje vlastného ducha; vy vodu liali na tie kolesá...«“. Škul-
tétého záver znie takto: „Tak stredné nárečie slovenského jazyka
[...], ku ktorému narazili cestu Kollár a Šafárik, stalo sa literárnym
jazykom Slovákov“ (ŠKULTÉTY, 1968: 34–36.).

2 Z hľadiska našej témy treba vyzdvihnúť požiadavku: „rozhodné zdôraznenie toho,
že vzdelaným Slovákom vôbec nepríde na myseľ niekedy znovu sa dostať do vleku
českej literatúry“ (Cituje: KOČAK, 1968: 18).

Katolícka skupina

František Richard Osvald, ktorý okolo seba zoskupil mysliteľov katolíckej identity, sa v tejto otázke postavil na rovnakom základe ako evanjelickí martinčania proti čoraz častejším prejavom jazykovej a národnej jednoty československej (články časopisu Karla Salvu *Slovenský domový kalendár*, prednáška Jozefa Ľudovíta Holubyho v novembri r. 1896 v Prahe), zastával právo slovenčiny na život. Vo svojom teoretickom článku cituje spis Andreja Radlinského z r. 1859, ktorý obrátil jazykotvorný zápas štyridsiatych rokov, vtedajšieho Kollára pripomenul ako vodcu tábora odsúdeného na porážku: „Stránka za udržanie českého spisovného jazyka na Slovensku bojovavšia, trebárs mala na čele jedného z najslávnejších spisovateľov slovenských, Jána Kollára, už tak bola sklesla, že viac ani meno stránky nezasluhovala...“ (OSVALD, 1972: 351).

Po udalostiach rokov 1848/1849 sa ich nádeje ešte raz oživil: „Po prevratoch r. 1848 sa stránke československej nádej víťazstva ešte raz usmiala. Ján Kollár lichými dôvodami, *zrovna úkladne* zaviedol vládu, aby svoje a *Slovenské noviny* pre Slovákov r. 1849 a 1850 založené a za pol roka v slovenčine vydávané, zo začiatku 1850 česky vydávať nariadila, a potom český jazyk i do škôl a verejných úradov uvádzala.“ Podľa Radlinského hodnotenia „pracovalo sa v tých časoch na zaprovádění češtiny s takou usilovnosťou, jako predtým nikdy, i nazdávalo sa, že tá sklamlivá slovensko-česká literárna jednota predsa konečne korene pustí“. Potom čítame sebakritické slová: „Za češtinu, aby sme pre ňu Slovákov získať mohli, sme v r. 1850 a 1851 agitovať a *všetky literárne fortiele a trafiky* upotrebovať museli – a čo sme vykonali? Jenže sme bratov Slovákov od seba odcudzili, seba docela depopularizovali a pred obecnstvom blamárovali...“ Podľa Radlinského a Licharda – ide o vtedajších popredných literátov národa – čeština na tejto strane Moravy nemá čo hľadať. Ako Lichard cituje: „Preč teda so všetkými mystifikáciami. My prajeme najkrásnejšieho rozkvetu češtine – v Čechách a na Morave – v domovine našej ale bude a musí rozkvetať naša ľubozvučná na hodnosť spisovného jazyka povýšená slovenčina“ (OSVALD, 1972: 352).

Uhrofilská skupina

Uhrofilský, podľa dnešnej terminológie skôr *lojálny* postoj aj vedec-
kou váhou zastupoval najpripravenejší jazykovedec doby, Samo
Czambel. Vo svojej práci o dejinách slovenského pravopisu zdôraz-
ňuje, že Kollár očakával od Čechov, aby urobili ústupky voči slo-
venčine, sám písal zmiešaným jazykom, úvaha *O vzájemnosti lite-
rárnej* bola napísaná skoro úplne po slovensky, iba jej ortografia je
česká (CZAMBEL, 1890: 7). V ďalšom súhrnnom diele zase poukazuje
na to, že keď Kollár zaviedol staroslovenčinu, všetci slovenskí spi-
sovatelia umĺkli (CZAMBEL, 1903: 200). Samozrejme vyzdvihuje, že
na začiatku aj Šafařík hovoril o samostatnej slovenčine, len potom,
keď vstúpil do služieb Čechov, musel im vyhovieť, vtedy začal hlá-
sať teóriu jazykovej jednoty československej (CZAMBEL, 1903: 66, 69).

Hlasisti

Svetonázor, hodnotový systém a chápanie česko-slovenského vzťa-
hu u mladíkov študujúcich v Prahe formoval Tomáš Garrigue Ma-
saryk, ktorý Kollárovi pripisoval poprednú úlohu. V jeho práci *Čes-
ká otázka* (1895) v menoslove osobností, ktoré formovali českú iden-
titu – Dobrovský – Kollár – Šafařík – Palacký – Havlíček(-Borovský),
stojí na centrálnom mieste, v Masarykových očiach je rozhodujúcou
postavou českého národného obrodenia, kým o *slovenskom obrode-
ní*, ba ani o *slovenskom národe* vôbec nehovorí (KOVÁČ, 2010: 81–82).
Napriek tomu preňho Slovensko, slovenská otázka boli prvoradým
problémom, za čo Masaryk poďakoval samému Kollárovi: „Pro nás
otázka slovenská má největší důležitost. Je na čase netoliko sloven-
sky zpívat – i to se již zapomíná – ale slovensky cítit a – myslit. Ano
myslit – k tomu nás vybízí Kollár svou požehnanou prací, Slováky
i Čechy“ (cituje: KOVÁČ, 2010: 82). Treba zdôrazniť, že Masaryka ni-
kdy nevedol pocit českej nadradenosti, ba seba samého dlho po-
kladal za Slováka (HARNA, 1999: 157). Preňho neexistuje ani Anton
Bernolák, ani Martin Hamuljak alebo Ján Hollý, a Kollár vlastne
uzavrie rad Slovákov, ktorí ovplyvňovali českú otázku – spome-
dzi nasledujúcich chváli iba Sama Bohdana Hroboňa ako Kollárov-
ho duchovného následníka, kým Štúra a Hurbana len pripomína,

a ostatní spisovatelé-básníci, myslitelé romantizmu a realizmu sa v práci nezjavujú (KOVÁČ, 2010: 84).³

Jeho žiaci prevzali všeobecné – tak aj filozofické – chválenie Kollárovej tvorby, Anton Štefánek videl v nej prameň moderného slovenského svetonázoru: „Tento náš veľký muž čerpal z Herdera i z idealizmu nemeckého. [...] Humanizmus Kollárov, takzvaný slovenský humanizmus, je dačo tak mohutného, že sa vôbec diviť musíme, že práve jeho kresťansko-humanitná stránka prišla do zapomenutia“ (cituje: SOJKOVÁ, 1973: 33–34). Jeho meno sa však vyskytlo predovšetkým v súvislosti s jednotou Čechov a Slovákov. Ján Smetanay, ktorý spomedzi členov skupiny jediný hlásal etnickú jednotu československú a nevyhnutný návrat k češtine (CHMEL, 1983: 218), napísal svoju brožúrku *Slovensko* ako súhrn obrazu spoločnosti a národa u hlasistov. Keďže mienil oboznámiť – a to tendenčne – české publikum so situáciou Slovákov,⁴ česko-slovenskú vzájomnosť koncipoval dôraznejšie, radikálnejšie, než sa to robilo v slovenských, domáciach spisoch skupiny. Autor vyzdvihuje, že to bol Kollár, kto vychoval tábor národovcov: „Byla na Slovensku hrstka mužů ideálnějších, odchovaných Kollárem. Oni horlili za národní řeč a sjednocení všech Slovanů“ (SMETANAY, 1972: 437). Otcem národnej strany bol Kollár, aj keď Slováci tú zásluhu pripisujú vraj Štúrovi: „Základ k ní položil pěvec Jan Kollár. Slováci říkají, že otcem její je vlastně Ludevít Štúr, čemuž se má tak rozuměti, že Štúr jí dal užší slovenské přibarvení.“ Autor presviedča, že Štúrova činnosť bola škodlivá pre jednotu česko-slovenskú: „On dovršil literární rozdělení s Čechy. Leč on nebyl ani tak literátem, jako křisitelem a tížádstivým geniem národa. On chtěl viděti Slovákov slavné, nuteše k tomu jiného způsobu, aspoň ve slovanském státě pod vůdcovstvím silného Ruska. Proto mu nezáleželo na Čěších slabých pro ten úkol“ (SMETANAY, 1972: 441).

3 Okrem Masaryka generáciu hlasistov najviac ovplyvňovali spisy vedúceho slovakofila Karla Kálala, k chápaniu česko-slovenskej jednoty pozri: KÁLAL, 1905: 139–143.; KÁLAL, 1913: 171–174.

4 Svojimi nesprávnymi a skreslenými prvkami a provokujúcim tónom dokonca vyvolal ostrú kritiku samotného Masarykovho časopisu *Náše doba* (HARNA, 1999: 161–162).

Podľa autora Kollárov národný ideál, sebaobetavú drobnú prácu, hospodársko-spoločenské organizovanie sa nestelesňoval spomedzi slovenských vodcov od revolúcie/rakúsko-uhorského vyrovnania nikto: „Kollárův ideál, slávu národa, u Slováků nikdo neprehloubil a nepřiměl k životu pro prax. Štůr ještě více zahorlil pro Rusko, a ti, kteří převzali po něm odkaz, mysliili, že uvedení střední slovenčiny místo češtiny za řeč spisovnou je už ona prax, která probudí massy.“ Národovci – na rozdiel od Čechov – sa vraj ani demokratizmu nedržali, správali sa na panský spôsob, ich účinkovanie bolo efektívne iba na protičeskom poli: „V něm byla mnohá falešná ctižádost, neumělost a sobectví; a pohyb vyrostl nakonec v pouhé lopotění literární, naměřené proti odvislosti od české literatury, na níž budou Slováci vždy odkázani, chtějí-li se vzdělat. [...] Mystické zbožňování slovenčiny a Ruska ostalo veškerou činností národovců“ (SMETANAY, 1972: 442–443).

Otázku spisovného jazyka, ktorá by podľa autora bola priezračná, ale kvôli predpojatosti Slovákov je oddávna hmlistá, vlastne sám Smetanay prezentuje zjednodušene a podvrátene. Podľa neho pôvodne jestvoval spoločný jazyk a národ český, menom československý, potom pred sto rokmi (t. j. koncom 18. storočia) sa začala zmena literárneho jazyka. Hlavnou príčinou bolo, že na školách prestalo vyučovanie češtiny, preto vzdelaní začali písať domácimi nárečiami, ale nie kvôli ľudu, skôr zo sebeckej pohnútky. „Poněvadž se nenaučili ve škole přespolní mluvě, chytili se domácí, aby se jim neposmívali, že nedovedně užívají oné přespolní, a aby se jim lehčeji psalo. [...] A lidé, chtějíce ukázat počínání své v lepším světle, křivě potom důvodí. Slováci si řekli, že jsou osobitý národ... [...] Anebo naučili se do nebes vynášeti krásy slovenčiny“ (SMETANAY, 1972: 445).

Ladislav Novomestský, ideovo príbuzný hlasistov, nimi uznávaný literát, koncipoval s rovnakou ostrosťou – ale voči slovenským čitateľom (k Novomestského názorom pozri: HOLLÝ, 2009; KOVÁČ, 2013). Jeho česká brožúrka, uverejnená pod pseudonymom v roku 1901 v Hodoníne, prezentovala Slovákov ako všeobecne zaostalú masu, vedenú skorumpovanými a nevhodnými osobami, ktorú aj predtým, aj v budúcnosti jedine Česi podporovali a budú podporovať: „Co by bylo z »prastarej, do predhistorickosti siahajúcej indivi-

duality etnografickej slovenskej« bez českého susedstvá, bez vlivu pražské university, bez českých dostěhovalců, krví i duchem nás obrodívší, bez vlivu Jiskrovců, bez přítoku českých knih, bez styků průmyslových, kupeckých, politických...?“ (HOLLÝ, 2009: 230). Ten zaostalý región nevládal dávať chlieb Kollárovi, Šafárikovi a Palackému, nemohol ich zachovať pre seba (HOLLÝ, 2009: 230).

Vo svojej sérii článkov, ktoré vyšli práve v orgáne skupiny a vyvolali veľký ohlas, zavedenie spisovnej slovenčiny považuje za úplne pomýlený krok úzkej a sebeckej skupiny. Stotožňuje sa so skorším článkom časopisu (1903, s. 290), podľa ktorého „Slováci odtrhli sa od češtiny nie preto, že by to bolo bývalo potrebou ľudu, nerozumejúceho snáď českú knihu, ale preto, že to bolo potrebou slovenskej intelligencie, píšucej knihy pre zábavu a poučenie. Ona volila radšej písať slušne dialektom, než spisovnou českoslovenčinou na posmech“ (MEAKULPÍNSKÝ, 1904: 132). Podľa Novomestského situácia v dobe jeho samého je podobná, autori, ktorí chcú zožať svoje vavríny, dobre vedia, že ak by sa Slovákom dostali do rúk české publikácie, ich diela by nikto nekúpil. Treba sa vrátiť k tým, ktorí ukázali správnu cestu: „Za praporom Kollára, Šafárika, dra. J. Hurbana, Hattalu... stúpajúc, sídeme sa s bratmi; národ náš slabý dostane posilu.“ Teraz (t. j. na začiatku 20. storočia) Štúrovci vidiac, že Slováci nemajú šance na politickú autonómiu, vôbec na národné bytie, sotva by hlásali nevyhnutnosť jazykovej samostatnosti. Za všeobecnej chudoby, nevzdelanosti a maďarizácie sa slovenské noviny, časopisy a knihy ešte aj dajú zneužívať v rukách zlomyseľných (maďarónov), aby tí tlačili ešte nadol nehybné, ľahostajné masy (MEAKULPÍNSKÝ, 1904: 133 - 134). Pritom ony ani inteligencii neposkytujú poznatky podľa očakávaní doby (vecnosť, aktuálne informácie, ilustrácie), namiesto pretláčaných *Národných novín*, *Slovenských pohľadov*, *Cirkevných listov* inteligenti by dostali len za o niečo viac peňazí omnoho kvalitnejšie české publikácie. Uvoľnená energia, peniaze by sa dali venovať slovenským ľudovýmýchovným materiálom (MEAKULPÍNSKÝ, 1904: 135).

Redakcia sériu článkov pokladala za súčasť boja proti martinskej skupine, jej vlastný spis, ktorý vyšiel paralelne so záverečným článkom a kritizoval biednu slovenskú duchovnú produktivitu, prijíma Novomestského stanovisko: „Pôvodca triezvo ukazuje, aké bolo

nešťastie pre Slovákov, že si utvorili novú spisovnú reč, aké škody z toho povstali a aký prospech by vyplýval z literárnej jednoty, keby sme boli zostali pri starom, pri spisovnom jazyku českom“ (ŠROBÁR, 1904: 129). Vlastne hlasisti – odhliadnuc od uvedených dvoch autorov – nezastávali národnú alebo aspoň jazykovú jednotu Čechov a Slovákov. Najviac je z čechoslovakizmu „podozrievaný“ Vavro Šrobár, predovšetkým na základe jeho účinkovania po roku 1918, ale proti tomu by sme citovali jeho článok zo začiatku storočia. Jeho vtedajší postoj: „...dnes hovoríme o dvoch národoch, ktoré majú medzi sebou pestovať čo najužšiu vzájomnosť“ (ŠROBÁR, 1902: 289). Okrem toho, že politické zjednotenie presúva do ríše utópií alebo aspoň do vzdialenej budúcnosti, odmieta aj jazykové splynutie (teda rozplynutie sa Slovákov):

„Nemôže byť reč medzi nami ani o jednom spisovnom jazyku. Literárnu vzájomnosť neslobodno ponímať tak *materialisticky*, žeby tá vzájomnosť mala sa javiť v zaniknutí slovenčiny ako spisovného jazyka. Ak sa duchom nespojíme, ak vy zostanete stále na tom stupni vývoja a pokroku, a my neustále tam, kde sme dnes, tak vzájomnosť naša sa nikdy neuskutoční, a ak by sa aj uskutočnila, muselo by sa to stať výbojom a násilím, z ktorého by slovenský ľud iba škody utrpel“ (ŠROBÁR, 1902: 290).

Úzke spojenie sa vytvára iba medzi rovnými: „Ako medzi jednotlivcami nastáva spojenie len na základe spoločného ducha, spoločných snáh, ideí a cieľov, tak i medzi národmi vzniká jednota len vtedy, keď vzdelanosť, pokrok, osveta, slovom keď kultúra vyrovnala všetky protivy v snahách, zmýšľaní a citení národov.“ Proti násilnému roztápaniu cituje práve Kollárov názor o slovanskej vzájomnosti, podľa ktorého jednotlivé kmene, nárečia si aj v úzkom duchovnom spojení zachovávajú svoju samostatnosť, odsúdiac tých Čechov, ktorí očakávajú od Slovákov jednotné a bezpodmienečné splynutie (ŠROBÁR, 1902: 290–291).

Martinské reakcie

Na články hlasistov a na podobné české alebo slovenské spisy späť s prostredím Karla Salvu v Ružomberku zareagovali martinskí vodcovia naraz a vášnivo. Ak sa sústredíme na náš predmet, Novomestského brožúra vyvolala Vajanského negatívnu reakciu (VAJANSKÝ,

1901: 1), ostro tiež zareagoval na jeho sériu článkov. Čo sa Kollára týka, toho samozrejme priraduje k veľkým slovenským národným buditeľom, obchádza konfrontáciu vo veci jazyka, pritom zdôrazňuje jeho úprinnú slovenskú identitu:

„A na druhej strane, popri nich [Bernolák, Fándly, Bajza, Hollý - B. Á.], pred nimi a po nich veľké pohnutie kollárovska-šafárikovské, vzdor dialektickým nedorozumeniam, harmonické, dopĺňujúce a duchom vzletnejšie, širšie. Ako harmonické vidno z toho, že Kollár láme sa po hluchých Nových Zámkoch, hľadájúc podobizeň a iné stopy životné Bernoláka. Suma práce týchto mužov (počnúc od Tablica, Palkoviča atď.) je výtvorom ducha slovenského“ (VAJANSKÝ, 1904: 1).

Vajanský nedovolí, aby bol slovenský národ zbavený vzácnych a organických elementov svojej kultúry, totiž Kollárovej a Šafárikovej životnej tvorby, s cieľom, aby v ňom vznikol pocit menejcennosti a bol nasmerovaný na českú kultúru, ktorá by mu bola prezentovaná ako bohatšia, rozvinutejšia.

Jozef Škultéty viacerými lingvistickými článkami obraňoval právo slovenčiny na život, pritom Kollára pripomínal ako osobu, ktorá sa nikdy nevzdala svojho slovenského povedomia a hlavne svojej materčiny: „Kollár svoj najkrajší vek prežil v odboji proti spisovnej čestine...“ (ŠKULTÉTY, 1992a: 218).

V roku 1903 ružomerský orgán *Ludové noviny*, už v českých rukách, polemicky hlásal, že samostatný slovenský jazyk bol dočasným princípom, uplatnil sa len dovtedy, kým jeho kodifikátor Martin Hattala vedecky nedokázal, že sa v nijakej oblasti nedá postaviť múr medzi slovenčinou a češtinou. Bernolákovi sa vraj nedá pripisovať nijaké literárne a kultúrne úsilie, on a jeho prívrženci iba chceli hovoriť pospolitému ľudu jeho kuchynskou rečou. Štúrovci povýšili na úroveň spisovného jazyka práve stredoslovenčinu, lebo mali náhodou vzťah k tomuto nárečiu.

Škultéty tieto dogmy čechoslovakizmu vášnivo vyvracal, vyzdvihoval samostatný ráz strednej slovenčiny, vôbec rozdiely českej a slovenskej gramatiky. Pokladá za poľutovaniahodné, že slovenské „pochtivé, úprinné reči nachádzajú u bratov Čechov samé hluché uši“, ba oni „pod titulom, že nám idú pomáhať nemajú nič pilnejšieho, ako hýbať otázkou slovenského jazyka a podkopávať slovenčinu“. Ako dobrý taktik cituje Čecha, Havlíčka-Borovského,

podľa ktorého sa domáci nepriatelia slovenčiny v dobe rozluky (predovšetkým r. 1848–1849) sami stali zradcami národa. (ŠKULTÉTY, 1992b: 221–225).

Aj on zareagoval na Novomestského sériu článkov, v rámci odmietnutia tézy národnej jednoty Čechov a Slovákov, ba hociktovej spoločnej minulosti pripomína Šafárikov list Kollárovi ešte z Nového Sadu, kde píše, že sa mu ťažko píše po česky. Znovu potvrdzuje, že mladý Kollár bojoval proti modernej češtine (ŠKULTÉTY, 1992c: 254–255). Nakoniec uvádzame jeho komentár k brnenskej prednáške Československej jednoty v roku 1913, v ktorom cituje, ale aj odsudzuje názor, ktorý tam odznel v súvislosti s Kollárom: „Moderní Slovák je předem dle Kollára Slovanem a pak teprve Slovákem a nebojí se už jít nazpět k Čechům...“ (ŠKULTÉTY, 1992d: 275).

Nutnosť upresnenia na rozhraní dvoch období. Spor Hodža – Škultéty

Popredný dejateľ Milan Hodža, ktorý bol pred prevratom za úzku spoluprácu, ba totožný kultúrny ideál a národný duch Čechov a Slovákov, ale hlásal samostatnosť a oprávnenosť slovenčiny (POTEMRA, 1979: 415, UHER, 2002: 184–185, 190), v roku 1920 uverejnil hrubú knihu s názvom *Československý rozkol*. Jeho hlavná téza znie nasledovne:

„[...] ani len samostatný náš spisovný jazyk, tento zovňajší prejav slovensko-národnej individuality nejaví sa nám tu ako logicky nutný výsledok národopisných alebo jazykozpytných skutočností, ale ako sprievodný úkaz chvíľkového politického položenía, ako vec politickej účelnosti. [...] Lebo pričlenený, v rámci spoločnej československej spisby a kultúry pestovaný, ale národno-organické súvisy zachovávajúci zvláštny slovenský knižný jazyk neznamenal by rozluky, neznamenal by rozčesnutia a vzájomného proti sebe postavenia. V rokoch štyridsiatych udalo sa podstatne viac, než vznik spisovnej slovenčiny: udal sa rozpadok jednotného kultúrneho telesa na dvoje: rozkol na dve národné individuality. A tu vidíme, že pohnútkou k tomuto národnému rozkolu nebola vnútorná nutnosť, ale politický zámer“ (HODŽA, 1920: 8–9).

Josef Škultéty za horúca napísal svoju polemickú štúdiu. Odmietnuc Hodžove tvrdenia, tvorcovia jazyka Bernolák a Štúr, ktorých Hodža pripomenul zbagatelizovane, hodnotil ich negatívne, sú u Škultétyho najväčšími synmi národa. Cituje Štúrovu sebaobranu,

podľa ktorej stredná slovenčina znamenala nie gramatiku, ale život národa (ŠKULTÉTY, 1985: 150). Na druhej strane, po niekoľkosto- ročnej izolácii sa práve Štúrova generácia obrátila k českej kultúre (ŠKULTÉTY, 1985: 146–150) a podľa neho jazykové osamostatnenie sa potom obohacovalo aj českú literatúru vzácnejšími dielami než sterilný československý úzus. Samostatná slovenčina sa stáva ná- rodotvorným prvkom Bernolákovej školy, v autorovom chápaní sa Hollý zjavuje ako ten prvý, pritom geniálny básnik, ktorý očaril aj evanjelikov (ŠKULTÉTY, 1985: 68).

Aj Škultéty venuje mimoriadnu pozornosť Kollárovmu jazyko- vému postoju. Pri autorovi *Slávy dcéry* vyzdvihuje boje s češtinou, jeho „príliš poslovenčujúci smer“ (ŠKULTÉTY, 1985: 123, 132), zdôraz- ňuje jeho úsilie získať povolenie na vydávanie *Slovenských národných novín*, vyvracia aj Hodžom uvedenú legendu, podľa ktorej Kollár „neznal“, že noviny budú vychádzať v strednej slovenčine (ŠKULTÉTY, 1985: 120, 138). Kollárovo výbuchy proti slovenčine (hlavne *Hlasové*) vraj treba pokladať za emocionálne, neskôr už ľutované prejavy, ne- slobodno ich – ako to urobil Hodža – citovať so súhlasom (ŠKULTÉTY, 1985: 134–137). Škultétyho riadky hovoria, že slovenčina sa stala sa- mostatným spisovným jazykom následkom mnohostoročného vý- voja. Na druhej strane však autor nemenej energicky obraňuje ideu kultúrnej vzájomnosti česko-slovenskej.

Váhu polemiky naznačuje, že jej hodnotenie, prisúdenie „prav- dy“ aj dnes plodí protichodné mienky (pozri: UHER, 2002 – na Hodžovej strane; HRNKO, 2010 – zastáva Škultétyho postoj). Kolláro- va osobnosť, Štúrova odhodlanosť, jazyková rozluka jednak slúžili ako argumenty za a proti v interpretácii beznádejne komplexných súvislostí česko-slovenskej minulosti.

Bibliografia

- CZAMBEL, S[amo], 1890: *Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákres*, Budapešť: Nákl. vl.
CZAMBEL, Samo, 1903: *Slováci a ich reč*, Budapešť: Nákl. vl.
HARNA, Josef, 1999: „Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovakofilství z pře-
lomu 19. a 20. století“, in: *Slovensko na začiatku 20. storočia*, eds. PODRIMAVSKÝ, Mi-
lan – KOVÁČ, Dušan, Bratislava: HÚ SAV – Polygrafia SAV.
HODŽA, Milan, 1920: *Československý rozkol. Príspevky k dejinám slovenčiny*, Turčiansky
Sv. Martin: Nakl. vl.

- HODŽA, Milan – ŠKULTÉTY, Jozef, 2008: *Polemika o československom rozkole*, Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej
- HOLLÝ, Karol, 2009: „Práca *Co hatí Slováky?* od Meakulpínského ako výraz ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov na začiatku 20. storočia“, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2009*, Academicus, 217–232. Pôvodné dielo: MEAKULPÍNSKÝ: *Co hatí Slováky? Odpoveď dáti se pokúšil Meakulpínský*, Hodonín: Nákl. vl, 1901.
- HRNKO, Anton: „Polemika o československom rozkole. (Milan Hodža; Jozef Škultéty). Politologický odbor Matice slovenskej, Bratislava 2008“ [recenzia z r. 2010], dostupné: <https://www.hrnk.sk/2010/03/09/polemika-o-ceskoslovenskom-rozkole-milan-hodza-jozef-skultety-politologicky-odbor-matice-slovenskej-bratislava-2008/> (sťahnutie: 17. 06. 2021)
- CHMEL, Rudolf, 1983: „Z dejín našich opozičných názorov (a dobrých úmyslov)“, in: *Hlasy v príroch času. Čítanie z Hlasu, Slovenského obzoru, Sborníka slovenskej mládeže a Prúdom 1898–1914*, zost. CHMEL, Rudolf, Bratislava: Tatran, 203–229.
- JURÍČEK, Ján, 1988: *Vajanský. Portrét odvážneho*, Bratislava: Obzor, pvš. kapitola Vzťah k českej kultúre, 117–128.
- KÁLAL, Karol, 1905: *Slovensko a Slováci*, Praha: Tisk. a nákl. F. Šimáčka, 138–146.
- KÁLAL, Karol, 1913: „Češi a Slováci“, in: *Slovenská čítanka*, Praha-Karlín: Moravsko-slezská Beseda v Praze, 171–175.
- KLOBUCKÝ, Robert, 2006a: „Hlasistická sociológia národa“, *Sociológia* 38, č. 4, 327–352.
- KLOBUCKÝ, Robert, 2006b: *Hlasistické hnutie. Národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku*, Bratislava: Sociologický ústav SAV
- KOČÁK, Michal, 1968: Jozef Škultéty 1853–1948, in: ŠKULTÉTY, Jozef: *Dejiny slovenskej literatúry*. Text pripravil KOČÁK, Michal, Martin: Matica Slovenská, 7–21.
- KODAJOVÁ, Daniela, 1999: „Slovenské národné hnutie a náboženská otázka na prelome 19. a 20. storočia“, in: *Slovensko na začiatku 20. storočia*, ed. PODRIMAVSKÝ, Milan – KOVÁČ, Dušan, Bratislava, HÚ SAV – Polygrafia SAV, 205–215.
- KOVÁČ, Dušan, 2010: „Masarykova česká otázka a slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia“, in: *O historiografii a spoločnosti*, Bratislava: HÚ SAV – Prodama, 81–86.
- KOVÁČ, Dušan, 2013: *Ladislav Novomestský-Meakulpínský a zápas o moderné Slovensko*, Bratislava: HÚ SAV
- MARTINKOVIČ, Marcel, 2013: „Kultúra a národ v politickom myslení Svetozára Hurbana Vajanského. Analýza ich vzťahu vo vybraných článkoch Národných novín“, *Forum historiae* 7, č. 2, 76–94.
- MEAKULPÍNSKÝ, 1904: „Slovenčina“, *Hlas* 6, č. 5, 132–135.
- OSVALD, František Richard, 1972: „Vzájomnosť československá“, in: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*, Zost. BOKES, František, zv. III. 1885–1901. Bratislava: VSAV, 348–352. [Pôvodne: *Kazateľ (Literárne listy)* 2–3 (1897), 17–20.]
- PODRIMAVSKÝ, Milan, 1974: „Kollárovská a štúrovská koncepcia národného vývinu v ideovom spore medzi hlasistami a vedením Slovenskej národnej strany“, *Historický časopis* 22, č. 4, 565–573.

- POTEMRA, Michal, 1979: „Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901–1914“, *Historický časopis* 27, 3, 398–427.
- SMETANAY, Ján, 1972: „Slovensko“ [Praha, 1896], in: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zv. III. 1885–1901*, zost. BOKES, František, Bratislava: VSAV, 437–446.
- SOJKOVÁ, Zdenka, 1973: „Ľudovít Štúr na stránkách Hlasu“, *Slovenská literatúra* 20, č. 1, 29–37.
- STIEIER, Lajos, 1937: *Czambel Emlékkönyv*, szerk.. Szerk. STIEIER, Lajos, Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt
- ŠIMKOVIČ, Alexander, 1997: *Kultúrne a estetické hodnoty Osvaldovej skupiny*, red. ŠIMKOVIČ, Alexander. Bratislava: Slovenská literárnovedná spoločnosť pri SAV
- ŠKULTÉTY, József, 1911: A tót irodalom története, in: *Egyetemes irodalomtörténet IV.*, szerk. HEINRICH, Gusztáv, Budapest: Franklin Társulat
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1968: *Dejiny slovenskej literatúry*, text pripravil KOCÁK Michal, Martin: Matica slovenská, 34–36.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1985: „Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života“, in: *Dielo 2. Z dejín slovenskej literatúry*, Martin: Matica slovenská, 51–177. [Pôvodne: T[určiansky] S[vätý] M[artin]: Nakl. vl., 1920]
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1992a: „Profesor Hattala a spisovná slovenčina“, in: *Dielo 7. Jazykoveda*, Martin: Matica slovenská, 213–220. [Pôvodne: *Slovenské pohľady* 22 (1902), 121–127.]
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1992b: „Proti slovenčine“, in: *Dielo 7. Jazykoveda*, Martin: Matica slovenská, 221–225. [Pôvodne: *Slovenské pohľady* 23 (1903), 181–184.]
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1992c: „Slovenčina“, in: *Dielo 7. Jazykoveda*, Martin: Matica slovenská, 251–258. [Pôvodne: *Slovenské pohľady* 24 (1904), s. 815–821.]
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1992d: „Nepравdou proti slovenčine“, in: *Dielo 7. Jazykoveda*, Martin: Matica slovenská, 273–276. [Pôvodne: *Slovenské pohľady*, r. 33 (1913), 124–127.]
- ŠROBÁR, Vavro, 1902: „Vzájomnosť československá!“, *Hlas* 4, č. 9, 289–291.
- ŠROBÁR, Vavro, 1904: „Uničujeme?“, *Hlas* 6, č. 5, 129–131.
- UHER, Ján, 2002: „Milan Hodža a jeho Československý rozkol“, in: PEKŇÍK, Miroslav a kol.: *Milan Hodža štátnik a politik*, Bratislava: VEDA, 183–194.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1883: „Malichernosť“, *Národné noviny* 14, č. 15, 1.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1892: „Prekážky vzájomnosti“, *Národné noviny* 23, č. 101., 1.
- VAJANSKÝ Svetozár Hurban, 1997a: „Nálady a výhľady V“, *Národné noviny* 28, č. 266. 1.
- VAJANSKÝ Svetozár Hurban, 1997b: „Nálady a výhľady VII“, *Národné noviny* 28, č. 268. 1.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1901: „Hnusný pamflet“, *Národné noviny* 32, č. 79, 1.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1904: „Chabé unižovanie“, *Národné noviny* 35, č. 53, 1.
- ŽILÁKOVÁ, Mária, 2010, *Jazykovedné dielo Sama Czambela – Czambel Samu nyelvészeti élelműve*. Red./Szerk. ŽILÁKOVÁ, Mária / ZSILÁK, Mária, Budapest: Balassi Kiadó.

PASTÝŘ NEBO VOJEVŮDCE? OBRAZ JANA KOLLÁRA V ASNYKOVĚ BÁSNI J. KOLLAROWI. WIESZCZOWI ODRODZENIA CZECH (1893)

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI

Abstract: The main aim of the study is to analyse Adam Asnyk's poem dedicated to Jan Kollár, published in 1893. I will point out how Kollár is depicted in Asnyk's poem and characterize how the figure of the artist-warrior for the revival of the nation and the artist-shepherd are characterized in the poem. Based on the poem, I will try to determine which elements of Kollár's conception of independence for the Slavic nations were essential, inspiring, and acceptable for Asnyk, and which, on the contrary, were in the background. The result will be an image of „the other” Kollár, perceived from a different, Polish point of view. Adam Asnyk very accurately reconstructed the main elements of Kollár's contribution to the Slavic culture in the 19th century. He provided a brief and compact overview of Kollár's activities in the field of Slavic cultural independence and depicted Kollár as the resurrector of ancient Slavic glory, the reformer of the language, and finally also the poet-shepherd, who had power to consolidate people.

Keywords: Jan Kollár, Adam Asnyk, 100th anniversary of Kollár's birthday, reception of Jan Kollár's literary work in Poland, role of a poet.

Úvod

Almanach *Jan Kollár, 1793–1852; sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvoce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin* byl publikován ve Vídni v roce 1893. Redaktorem celého svazku byl František Pastrnek a vedle něho do sborníku přispěli proslulí současní autoři, např. Tereza Nováková, Jaroslav Vrchlický, a také čeští a slovanští vědci jako Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, Matija Murko nebo Stanoje Stanojević. Důležitost tohoto projektu je i z dnešního hlediska hodnocena jednoznačně kladně:

„Za najvýznamnejší príspevok ku Kollárovmu jubileu možno považovať jubilejný zborník *Ján Kollár 1793–1852*, ktorý vyšiel vo Viedni v roku 1893 zásluhou viedenského Českého akademického spolku a Slovenského akademického spolku Tatran pod redakciou Františka Pastrnka. Editorom sa podarilo zhromaždiť

až 36 příspěvků. Autorem úvodu bol český básník Svatopluk Čech, epilogu Hviezdoslav". (IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ 2015: 99).

Tento bohatě ilustrovaný sborník obsahuje příspěvky v sedmi slovanských jazycích – v češtině, slovenštině, ruštině, srbštině, chorvatštině, lužičtině a polštině (MIKULSKI, 1948: 15). Lze v něm najít dva příspěvky od polských autorů: vynikající slavista Władysław Nehring napsal krátkou studii věnovanou překladu Kollárova díla *O literárnej vzájemnosti*, nacházejícímu se v knihovně Jagellonské univerzity (NEHRING, 1893: 198–200),¹ a básník Adam Asnyk věnoval Kollárovi báseň s názvem „J. Kollarowi. Wieszczeni odrodzenia Czech“, která byla poprvé zveřejněna právě ve vídeňském almanachu. Zároveň víme, že do vídeňského sborníku nebyla bohužel zařazena studie od proslulého polského básníka a překladatele Zenona Przesmyckého, která měla být věnována Kollárovým polským kontaktům.² Tato skutečnost se odrazila i v závěrečné poznámce od editora celého almanachu, v níž Pastrnek podotýká: „Posléze bohužel i na polský článek, který styky polské s Kollárem, úplným překladem *Slávy Dcery* nad jiné významné vyložiti měl, marně jsme do poslední chvíle čekali“ (Jan Kollár, 1793–1852; 1893: 284). Tím pádem lze tuto reprezentaci polských autorů označit za více než skromnou, navíc se, jak uvádí Henryk Batowski, u příležitosti Kollárova stého narození v polském tisku objevilo pouze pár nepatrných příležitostných zmínek (BATOWSKI, 1956: CXXI–CXXII).³ Tím podstatnější se jeví originální Asnykova báseň věnovaná Kollárovi. Zprostředkovatelem mezi Asnykem a hlavním redaktorem plánovaného almanachu byl právě zmíněný Zenon Przesmycki.⁴ Z korespondence je patrné, že Przesmycki byl také autorem celého nápadu obrátit se na Asnyka s prosbou o báseň

1 Tato studie „Posłanie J. Kollara o wzajemności Słowian w języku polskim“ obsahuje četné nepřesnosti, o nichž píše Henryk Batowski v obsáhlém analytickém úvodu k vydání Kollárova díla v polštině (BATOWSKI, 1956: CXXII).

2 Analýzu korespondence F. Pastrneka a Z. Przesmyckého přináší stručný článek J. Krystýnka, v němž autor přibližuje neúspěšné plány na zveřejnění studie Przesmyckého ve vídeňském sborníku (KRYSŤÝNEK, 1956: 113–116).

3 Nicméně zájem o dílo Jana Kollára v Polsku, obzvlášť co se týče ideje slovanské vzájemnosti, lze považovat za poměrně velký. Toto téma podrobně prozkoumali Milan Kudělka a Dobroslava Bergová (KUDĚLKA, 1959: 29–72, BERGOVÁ, 1960: 387–418), kteří se však nezmínili o Asnykově básni.

4 Následně byla tato báseň publikována ve sbírce *Poezje t. 4*, v Krakově v roce 1894, která je poslední autorovou sbírkou vydanou za jeho života.

věnovanou Kollárovi a jeho přínosu pro celé slovanství (KRYSŤÝNEK, 1956: 114).

Adam Asnyk bezpochyby patří mezi nejvýznamnější představitele polské pozitivisticky orientované tvorby druhé poloviny 19. století. Především jeho básnická tvorba se vyznačuje filozofickou dimenzí lidského prožitku. V jeho tvorbě, jak uvádí brněnský polonista Ludvík Štěpán „[...] je možno obdivovat nádherné popisy a hloubku milostného prožitku, harmonizaci estetických kvalit, diskurzivnost a precizní formu básnické výpovědi a vysokou kulturu a intelektuální disciplínu tvorby.“ (ŠTĚPÁN, 2005: 118). V Asnykově tvorbě doznívá rozpor mezi romantickými tradicemi a pozitivistickými ideály (HVIŠČ, 2001: 180–181).

Asnyk cítil velkou duchovní spřízněnost s českými tvůrci této doby, což dokládá jeho korespondence (MAGNUSZEWSKI, 1951: 20–21). Dobře znal českou a slovenskou literaturu a měl široký přehled, i co se kulturního dění všech slovanských národů týče. Dodržoval pravidelné přátelské styky s četnými představiteli české inteligence této doby, nejen korespondenční, ale také osobní (přátelil se s Františkem Kvapilem). V roce 1878 odjel do Prahy, kde byl vřele přijat (MIKULSKI, 1948: 113–114). Plánoval odjet do Prahy také v roce 1883 na slavnost znovuotevření Národního divadla, na niž dostal pozvání, ale cestu mu překazilo špatné zdraví. Asnykovi byl také velmi blízký Jaroslav Vrchlický.⁵

Ve svém příspěvku budu analyzovat Asnykovu báseň věnovanou Kollárovi. Poukážu na to, jak je Kollár zobrazen v Asnykově básni, budu charakterizovat, jakým způsobem je prezentována figura básníka-pěvce a upozorním na uzlové body konstrukce toposu umělce-bojovníka za obrození národa a umělce-pastýře. Na základě básně se pokusím určit, které elementy Kollárovy koncepce osamostatnění se slovanských národů byly pro Asnyka podstatné, inspirativní a vůbec přijatelné, a které se naopak nacházely v pozadí. Výsledkem bude obraz jiného Kollára, vnímaného z jiného, polského, úhlu pohledu.

⁵ Český básník umístil dokonce Adama Asnyka mezi velké světové básníky v básni „Hymnus o věčnosti poezie“ ze sbírky *Dojmy a rozmary* z roku 1880 (VRCHLICKÝ, 1919: 100, MAGNUSZEWSKI, 1951: 35). Asnyk věnoval Vrchlickému svou báseň „Bóstwo tajemnicze“ (MIKULSKI, 1948: 114)

Sté výročí Kollárova narození je ukázáno v básni jako tichý svátek slovenské jednoty (4. verš), kde se při této významné příležitosti mají možnost spolu setkat obdivovatelé Kollárova talentu a dědicové tradic jeho tvorby. Samotný moment básníka narození je přímo nazván úsvitem zářivého genia (12. verš).

V jednotlivých slokách je vylíčen Kollárův přínos pro celý slovenský svět, a obzvlášť pro Čechy a Slováky. Kollárovy zásluhy jsou zobrazeny zřetelně – je to právě Kollár, který dokázal jako jeden z prvních slyšet „píseň bělohorských hřbitovů“ (15. verš), to znamená připomenout minulost boje za samostatnost. V dalším verši jsou zvýrazněny Kollárovy zásluhy na poli reformy jazykovědné – právě Kollár si uvědomil nutnost vypracování konkrétních nástrojů na cestě k dosažení kulturní samostatnosti slovenských národů. „Základom Kollárovho pokusu o jazykovú inováciu bola rovnaká racionalistická modernizácia, ktorá v kontexte väčšiny stredo-európskych spisovných jazykov viedla k vytvoreniu jednotlivých národných literárnych jazykov.“ (KISS SZEMÁN, 2011: 2013). Nicméně je třeba zdůraznit, že se Kollár stavěl proti jazykové emancipaci slovenštiny a doporučoval používání češtiny jako literárního jazyka (KOBYLÍNSKA, 2013: 126). Je zde patrné, že Asnyk velmi zřetelně dokázal identifikovat a popsat hlavní pilíře Kollárova vlasteneckého smýšlení a intelektuální horizont jeho slovenských požadavků.

Kollár je v básni prezentován jako hrdina, jako vítěz, je mu symbolicky věnován vavřínový věnec, což samozřejmě navazuje na antickou tradici (18. verš). V Asnykově básni se objevuje myšlenka, že Kollár byl obdařen schopností konsolidovat lidi, nikoli je dělit. Kollár je v básni stylizován do role antického pěvce, který kolem sebe shromažďuje lidi, jež dokáže motivovat k činu (20. verš). Podle lyrického subjektu je mnohem hodnotnější ten, kdo dokáže stavět, a ne ten, kdo bourá, a právě Kollár svými činy křísil, nikoli usmrcoval (21. verš), jak zdůrazňuje lyrický subjekt. Je zde vidět, že se do popředí dostává kulturní aspekt Kollárovy filozofické myšlenkové soustavy – autor *Slávy dcery* neoptuje za politickou revoluci, spíše je loajální vůči politické moci,⁶ podobně jako lyrický subjekt básně (Bi-

⁶ Je to možný důsledek sledování neúspěšných revolučních tendencí v Uhersku z let 1848–49, čehož svědkem byl Kollár: „Politické a společenské otřesy maďarské revoluce a osvobozenického boje 1848/49 (detronizace Habsburků, ozbrojená povstání uherských národností atd.) svým způsobem v Kollárových očích potvrzovaly škodlivost politického radikalismu a neudržitelnost s ním spojeného romantického národotvorného procesu.“ (KISS SZEMÁN, 2016: 46).

LIŇSKA, 2016: 68). Asnyk v básni tímto velmi přesně vymezil předpoklady Kollárova politického myšlení, je zde vidět vliv pozitivismu.

Další možnou interpretaci a vůbec kontext polského chápání Kollárovy role v procesu slovanského národního obrození poskytuje analýza Mickiewiczova rozboru⁷ Kollárovy *Slávy dcery* během jeho pařížských přednášek. Právě myšlenka o úloze básníka jako pastýře, který vede k vojenskému tažení, uchvátila Mickiewicz⁸ (SZYJKOWSKI, 1949: 438). Asnyk se k této myšlence vrací ve své básni a zdůrazňuje právě význam klidné, houževnaté práce a cení ji výše než ukvapenou revoluci, čímž opětovně navazuje na pozitivistické smýšlení. Cílem není vyvracet existující řád, ale spíše udržet politické *status quo*, což je výrazná myšlenka Kollárovy ideje slovanské vzájemnosti (BOBROWNICKA, 2003: 167). Peter Káša dokonce v kontextu této ideje píše o jakémsi pomyslném společenství srdce, které by se mělo uskutečnit nade všemi státními, politickými hranicemi (KÁŠA, 2016: 34).

Kollár je ukázán v básni spíše jako pastýř, který vede Slovy k lepší budoucnosti. Jdou spolu, a v čele průvodu jde právě Kollár. Jde zde pravděpodobně o asociaci na, v Kollárově tvorbě se často objevující, motiv exodu: „Exodus je teda po dospievani a mladosti ústrednou ideou Kollárovej cirkevnej a verejnej činnosti aj v dospelosti. Stala sa jeho organizačnou silou a nakoniec sa zmenila na národný exodus starozákonných rozmerov a charakteru.“ (KISS SZEMÁN, 2011: 203). Kollár není představen jako vůdce, ale právě jako duchovní pastýř, a samotný lyrický subjekt básně je stylizován do role Kollárova slovanského bratra a následovatele, učedníka, který s pokorou obdivuje Kollárovo dědictví a následuje jeho učení. Kollár je přímo nazván „otcem písně, která vede k činu“ (17. verš). Podle lyrického subjektu básně jsou moc a síla Kollárovy tvorby zřetelné, jeho básnictví je motorem a impulzem k dalšímu vývoji, je v ní kumulována energie, která dokáže dát do pohybu události, ale nemá v sobě ničivý účinek. Ohlas Kollárovy tvorby je očividný, má svůj odraz v realitě, nejedná se pouze o marnou snahu a prázdné deklaráce.

7 Mickiewiczovy analýzy Kollárova díla a smýšlení byly hodnoceny jako zaujímavé a vyplývající spíše z východisek politických než z umělecko-filozofických (srov. KUDELKA, 1959: 65–66).

8 Detailní rozbor obsahu Mickiewiczových analýz Kollárova díla najdeme ve studii K. Górského (GÓRSKI, 1925: 310–313).

Zdůrazněno je rovněž Kollárovo demokratické smýšlení, jeho úcta k rovnosti a bratrství. Pozemská moc se nemůže srovnávat s každodenní prací mezi lidmi. Básník – člověk vyvolený a vznešený – má právě jako Jan Kollár nést novou záři (24. verš), která bude osvětlovat cestu ke slíbené svobodné a nezávislé budoucnosti. Tato budoucnost má být však vystavěna na vzájemné úctě. Svobody bude dosaženo ne násilím, ale skromnou prací. Tento pozitivistický prvek je v Asnykově básni výrazně přítomen, což zůstává souladu s tím, že myšlenková náplň Asnykovy tvorby je umísťována mezi romantismem a pozitivismem. Slované, kterým cestu k svobodě ukázal právě Jan Kollár, nedosáhnou nezávislosti prostřednictvím skutečného boje se zbrání v ruce, ale bude to vítězství nevyžadující si krev a slzy poražených (32.–33. verš). Asnyk velmi výstižně vycítil jeden z nejpodstatnějších postulátů Kollárovy ideje slovan-ské vzájemnosti – je to mírumilovná, klidná a solidní práce na poli kultury a jazyka, práce, která respektuje odlišnosti mezi jednotlivými slovan-skými národy (KISS SZEMÁN, 2011: 208), a nenese s sebou výrazné politické požadavky, což zřejmě také ovlivnilo popularitu Kollárovy myšlenky (ZELENKA, 2006: 242–243).

Velmi zřetelný je program, který v duchu Kollárova smýšlení nabízí lyrický subjekt básně: „Hledej inspiraci a sílu v sobě sama a v minulosti, která v tobě žije“ (35.–36. verš). Opět je zdůrazněn význam minulosti, už jednou připomenut v obraze bělohorských hřbitovů, ve vytváření kulturní a národní identity Slovanů. Poslední sloka Asnykovy básně ještě podtrhuje vizi ideálního stavu, kde vedle sebe ke svobodě budou kráčet svobodní se svobodnými a rovní s rovnými (52. verš). Cesta k samostatnosti nemůže vést skrz potlačování jiných.

Zároveň v Asnykově básni najdeme výraznou politickou narážku na místo Ruska v procesu osamostatňování se slovan-ských národů. Podle lyrického subjektu se Slované ve svých snahách o svobodu nesmí přidružit k těm, kteří nerespektují hodnoty demokratické a obecně lidské (41.–42. verš). Tím pádem se v básni objevuje jistá polemika s Kollárovou vizí obsaženou ve *Slávy dceři*, která byla bodem nesouladu v polsko-slovan-ských vztazích

v první polovině 19. století⁹. Je zde vidět odlišnou realizaci postulatů slovanofilských, i když, jak píše Z. Niedziela, duchovní náplň Kollárových literárních prací byla blízká slovanofilsky orientovaným polským romantickým tvůrcům z rakouského a pruského záboru (NIEDZIELA, 1966: 31). V polských koncepcích se nicméně zřídka objevují vize všeslovanské budoucnosti (FERTACZ, 2000: 21), což také vede k nepochopení slovenských snah o osamostatnění v polských intelektuálních kruzích:

„Ten brak zrozumienia Polaków wobec słowackich dążeń, ukształtowanych w dużej mierze pod wpływem idei wspólnoty słowiańskiej J. Kollára, wynikał także z obranego przez słowackich działaczy kierunku, stawiającego na pierwszym planie plemienność (słowiańskość) ponad narodowością i zadeklarowaną prorosyjskość” (NOWAK, 2018: 231).

Je to přirozený důsledek odlišnosti koncepce budoucnosti národa, protože Jan Kollár ve slovenských vlastencích probouzel především slovanské, a ne slovenské národní cítění:

„Jest to zgodne z duchem tych lat, kiedy kollarowska idea wzajemności słowiańskiej w istotny sposób wpływała na świadomość pokolenia słowackich romantyków, rozbudzając patriotyzm słowiański, nadrzędny nad patriotyzmem narodowym i stwarzając trwale podstawy dla późniejszych nastrojów rusofilskich i panslawistycznych” (GOSZCZYŃSKA, 2008: 43).

V této sloce básně lze najít však také návaznost na Kollárovo filozofické myšlení – lyrický subjekt je, i přes jisté výhrady, plný naděje, že se Kollárovo proctví uskuteční a všichni Slované se shromáždí u společného stolu ve vzájemné shodě a respektu. Nepřímo vyjádřená kritika Kollárova vztahu k Rusku je ještě zmírněna připomenutím utopistické vize harmonického soužití v rámci všeslovanské jednoty. Asnyk ve své básni velmi přesně vystihl podstatu Kollárova programu slovanské vzájemnosti, podle něhož by se slovanské

9 Podrobněji toto téma zkoumá Denisa Nešťáková v podkapitole své studii „Ako v Slávy dcére vystupujú Poliáci“ (NEŠŤÁKOVÁ 2012: 125–129). Milan Kudělka zároveň vymezuje dva hlavní faktory, které měly vliv na vlašné přijetí Kollárových rusofilských myšlenek v polských kruzích: zaprvé je to vysoký stupeň národního uvědomění, a za druhé podíl carského Ruska na potlačování polské samostatnosti (KUDĚLKA, 1959: 70).

národy měly vyvíjet vedle sebe, ale zároveň netvořit nějakou homogenní jednotu (NEŠTÁKOVÁ, 2012: 121–122), měly by stát vedle sebe, ale zároveň si zachovat svůj vlastní charakter.

Asnykova báseň překvapuje svou konkrétností. Polský básník velmi přesně rekonstruuje hlavní elementy Kollárova přínosu pro slovanskou kulturu v 19. století. Tímto poskytuje stručný a kompaktní přehled Kollárových aktivit na poli slovanského kulturního osamostatňování. V Kollárovi vidí objevovatele minulosti, vzkřísitele dávné slovanské slávy, reformátora jazyka, a nakonec také básníka-pastýře, který svými básněmi konsoliduje lidi.

Obraz Kollára v Asnykově básni je koherentní, přestože se v něm objevují jak romantické, tak pozitivistické elementy. Záměrně zde používám pojem pozitivistické, protože Kollárovy aktivity Asnyk hodnotí spíše právě z tohoto hlediska a transponuje je z poloh osvěcenského racionalismu na půdu politické a kulturní situace konce 19. století. Kollár je ukázán jako postava mimořádná, nevšední, obdařená romantickou intuicí a silou povzbuzovat lidi k činu. V básni ale zároveň vystupuje jako člověk pokorný, skromný a tichý, který nedbá na pozemskou slávu a potlesk. V popisech Kollárových aktivit se objevuje opakující se obraz světla, které vítězí nad tmou, které poukazuje na cestu ven z tmy a mlhy (v čemž je možné zahlédnout mesianistické prvky). Kollár je prorokem budoucí slávy Slovanstva, ale zároveň jeho cesta k tomuto ideálu vede prostřednictvím skromné a tiché každodenní práce. Zde je vidět pronikání se a doplňování dvou podstatných paradigmat 19. století – romantismu a pozitivismu. Paradoxně se v Asnykově zobrazení Kollár zdá být jako básník zdrženlivý a skromný (figura pastýře, asociace na biblickou postavu Davida) a jako vědec je spíše fascinován minulostí, což zůstává v souladu s výzkumy současných badatelů Kollárova přínosu.¹⁰ Tímto způsobem Asnyk zachytil jistou nejednoznačnost Kollárova díla jako mnohotvárného a stále inspirativního a ukázal ho z nevšední perspektivy.

¹⁰ Kollára lze umístit v průsečíku doplňujících se filozofických a programových paradigmat, z nichž vyrůstá, tj. racionalistických, osvěcenských tendencí a romantizujících, dokonce utopistických myšlenek (BOBROWNICKA 2003: 36–37). V kontextu Kollárových etymologických analýz slovanských jazyků R. Kiss Szemán píše: „Kollár je však přesto nejvíce romantický v oblasti vědy [...]” (KISS SZEMÁN 2016: 45). Podobně se k tomu staví J. Goszczyńska ukazujíc Kollárovy emocionální argumenty místo vědeckých v diskuzi o slovenském jazyku (GOSZCZYŃSKA 2015: 38).

Bibliografie

- ASNYK, Adam, 1893: „J. Kollarowi. Wieszczowi odrodzenia Czech“, in: *Jan Kollár, 1793–1852; sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*, red. PASTRNEK, František. Vídeň: Český akademický spolek a Slovenský akademický spolek Tatran, 247–248.
- BATOWSKI, Henryk, 1956, „Wstęp“, in: KOLLÁR, Jan, *Wybór pism*. Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, I–CXXIX.
- BILIŇSKA, Irena, 2016: „Idea slowiańska jako narzędzie działalności patriotycznej (exemplum slowackiego poety romantycznego Andreja Sládkoviča)“, in: *Pan-slawizm: wczoraj, dziś, jutro*, red. CHYRA-ROLICZ, Zofia – ROKOSZ, Tomasz, Siedlce: Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego, 67–82.
- BERGOVÁ, Dobroslava, 1960: „Překlady Kollárových básní do polštiny“, in: *Príspevky k medzislovanským vzťahom v československých dejinách. Slovanské štúdie III.*, red. HROZIENČIK, Jozef, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 387–418.
- BOBROWNICKA, Maria, 2003: *Pogranicza w centrum Europy*, Kraków: Universitatis.
- IVANYTŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam, 2015: *Básnik a mesto, Viedenské roky Jána Kollára*, Bratislava: SDK SVE PRO HISTORIA.
- FERTACZ, Sylwester, 2000: *Polska myśl slowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna, 2008, *Synowie słowa. Myśl mesjanistyczna w slowackiej literaturze romantycznej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna, 2015: *Wielkie spory małego narodu*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- GÓRSKI, Konrad, 1925: „Mickiewicz jako historyk i krytyk czeskiej literatury“, *Pamiętnik Literacki*, č. 26, 286–316.
- HVIŠČ, Jozef, 2001: *Poľská literatúra. Vývin a texty*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Jan Kollár, 1793–1852; sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*, red. PASTRNEK, František, Vídeň: Český akademický spolek a Slovenský akademický spolek Tatran 1893.
- KÁŠA, Peter, 2016: „Romantyzm slowacki z perspektywy postkolonialnej (Konteksty historyczne i kulturowe)“, *Świat tekstów. Rocznik Stupski*, č. 14, 27–40.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2011: „Motívy národného exodu v diele Jána Kollára“, *Slovenská literatúra* 58, č. 3, 201–219.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2016: „Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenience“, *Bohemica Litteraria* 2, č. 19, 27–53.
- KOBYLIŇSKA, Anna, 2013: „Brothers Hungarians ... Ján Palárik's Attempt at Renegotiating the Slovak-Hungarian Relations on the Threshold of the 1860s“, *Acta Poloniae Historica*, č. 108, 121–146.
- KRYSŤÁNEK, Jiří, 1956: „Z korespondence Zenona Przesmyckého-Miriama Františku Pastrnkovi“, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárně-vědná, vol. 5, iss. D3, 113–116.

- KUDÉLKA, Milan, 1959, „Kollár v Polsku“, in: *Z dejín československo-slovanských vzťahov. Slovenské studie II*, red. HROZIENČIK, Jozef, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 29–72.
- MAGNUSZEWSKI, Józef, 1951: *Stosunki literackie polsko-czeskie w końcu XIX i na początku XX wieku*, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich.
- NIEDZIELA, Zdzisław, 1966, *Słowiańskie zainteresowania pisarzy łwowskich w latach 1830–1848*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- NOWAK, Joanna: 2018, *Piastuni dziejów. Wizerunki narodów europejskich w polskiej refleksji romantycznej*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- NEHRING, Władysław, 1893: „Posłanie Jana Kollara o wzajemności Słowian w języku polskim“, In: *Jan Kollár, 1793–1852; sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*, red. PASTRNEK, František, Vídeň: Český akademický spolek a Slovenský akademický spolek Tatran, 198–200.
- NEŠŤÁKOVÁ, Denisa, 2012: „Reflexia poľské otázky v slovenskej preromantickej a romantickej literatúre“, in: *Štúdie k jubileu Jána Kollára, Historia Nova 5*, ed. PODOLAN, Peter, Bratislava: Katedra slovenských dejín FFUK, 113–143.
- ŠTĚPÁN, Ludvík, 2005: *Stručný nástin dějinného vývoje polské literatury I*, Brno: SVN Regiony.
- SZYJKOWSKI, Marian, 1949: „Mickiewicz jedzie do Pragi“, *Przegląd Zachodni*, nr 11, 427–439.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav, 1919: *Dojmy a rozmary*, Praha: Nakladatelství J. Otto.
- ZELEŇKA, Miloš, 2006: „K meziliterárním souvislostem Murkovy komparativní interpretace Jana Kollára“, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity X*, 9, 232–245.

KOLLÁROVSKÉ PODNETY V HODNOTOVO-ESTETICKEJ ORIENTÁCII K. BANŠELLA A P. ORSZÁGHA¹

MILAN KENDRA

Abstract: The study traces the poetic and axiological impulses that the work of J. Kollár offered to young poets and critics (K. Banšell, P. Országh) at the turn of the 1860s and 1870s. The study is based on the concept of synoptic-pulsational modelling of literary history and its aim is to point out the most important resonances between J. Kollár's poetry and ideas of Slavic mutuality and the innovative tendencies that K. Banšell and P. Országh attempted to promote in the relationship between the lyrical subject and social reality. The emphasis is placed on the appropriation and adaptation of stimuli from J. Kollár's oeuvre, which contributed to modification of expressive qualities in Banšell and Országh's poetry and constitute a significant component of their literary aesthetic and critical views, e.g. the humanist legacy and humanist ideals of national revival, activism, dialogue with other literatures and cultures, the concept of cultural continuity, etc. The study also explores the expressive category of reflectiveness and the importance of the receptive effect of literature in their aesthetic conception.

Keywords: 19th century Slovak literature, J. Kollár, K. Banšell, P. Országh, lyrical subject, liberalism

V štúdiu sa upriamuje pozornosť na poetologické a axiologické javy, ktoré možno považovať za nelineárne – ide totiž o problematiku pôsobenia kollárovskej podnetov na konštituovanie estetických názorov mladých básnikov, teoretikov a kritikov, predovšetkým K. Banšella a P. Országha, na prelome 60-tych a 70-tych rokov 19. storočia v kontexte formujúcej sa slovenskej literatúry a kultúry.

Banšella a Országha reflektujeme ako zostavovateľov almanachu *Napred* (1871), zborníka prác nastupujúcej literárnej generácie, a Országha ako autora jeho titulnej básnickej skladby s apelatívnym názvom *Napred!*, a preto orientácia mladých na kollárovskej stimuly, teda dožadú, nadobúda povahu paradoxného rezonanč-

¹ Štúdia je súčasťou riešenia grantových úloh APVV-18-0043 *Slovník diel slovenskej literatúry po roku 1989*.

ného, oscilačného pohybu, ktorý je vhodné skúmať v perspektíve synopticko-pulzačného výkladu kultúrnych javov. Ten umožňuje akceptovať asynchrónnosť a asymetriu literárneho procesu a vysvetľovať zmeny systémového miesta hodnôt predchádzajúcich období v komplexnom systéme literatúry a v kultúrohistorických, sociálnych systémoch, vrátane politických a ideologických javov (ZAJAC, 1993: 421–422).

Tým, že pulzačný model literárneho procesu má schopnosť identifikovať rozmanité procesy, ktoré sa prekrývajú a v istom období sú situované vedľa seba, vznikajú konfigurácie, v ktorých „sa zrovnočasňujú rôznočasné a zrôznočasňujú rovnočasné momenty“ (ZAJAC, 2016: 26). Vzhľadom na prevrstvovanie diskurzov, prechody či napätie medzi literárnymi textami a estetickými koncepciami považujeme aj obdobie 60-tych a 70-tych rokov 19. storočia za uzlový bod, „formu zhusteného pohybu“ (ZAJAC, 2006: 21), v ktorej dochádza ku kontaktom pravidiel a hodnôt prechádzajúceho a nastávajúceho systému.

Kollárovske podnety v hodnotovo-estetickej orientácii Banšella a Országha vnímame v kontexte úloh, ktoré si mladí autori umeleckou koncepciou a básnickou tvorbou predsavzali naplniť (HUČKOVÁ, 2011; KENDRA, 2012). Akcentovaním otázky konkrétnej ľudskej subjektivity v tvorivej činnosti im išlo o doplnenie a liberalizovanie projektu národného romantizmu realizujúceho sa v duchu štúrovskej ideológie. Súčasťou bola aktualizácia pomeru subjektívneho a objektívneho zamerania vo vzťahu tvorivého individua k literatúre (jej estetickej funkcii) a skutočnosti a emancipácia lyrického subjektu v zmysle básnickej autenticity (ako výrazu autorskej hodnotovej koncepcie v literárnom diele). Ich zámerom bola aj snaha rozšíriť motivický okruh básní a realizovať predstavbu metrickej organizácie, intonácie a členenia verša.

Uvedené úsilie Banšella a Országha sa však realizovali v období diferenciacie, resp. vzniku množstva rozličných, i konkurujúcich si národných koncepcií politického a kultúrneho života, pričom aj v otázke uplatnenia kodifikovanej spisovnej slovenčiny ako literárneho jazyka sa uplatňovali premenlivé postoje podľa dobovej politickej nálady alebo konjunktúry a s ambíciou optimálne realizovať národné požiadavky.

V Országhovej tvorbe 70-tych rokov 19. storočia nie sú zriedkavé básne venované osobnostiam, ktoré sa zaslúžili o rozvoj národného povedomia a kultúry. Básnickým medailónom pripomenul pamiatku L. Štúra (*Blahá pamiatka Štúra*, 1871, v kontexte prometeovského motívu iniciácie vlastenectva a národného citu). Elégiami trúchli za J. Palárikom (ktorého smrť symbolicky zapáli obzor „Slovenstva“ v básni *Za Palárikom*, 1871) alebo za A. Sládkovičom (v reflexii *Duma nad hrobom Sládkovičovým*, 1872, je smrť A. Sládkoviča čiernym kvetom na prsiach „Slovenstva“, avšak jeho duch bude spoločne so „Slavianstvom“ večne živý). Bol to práve J. Palárik (ako J. Beskydov), ktorý Kollárovu vzájomnosť modifikoval v reálnych súvislostiach v liberálnom kóde (ako vzájomný liberalizmus slovanských kmeňov) v stati *O vzájemnosti slovanskej* (1864). V 70-tych rokoch P. Országh venoval básne aj pamiatke C. Zocha, V. Paulinyho-Tótha či J. Matušku. Kollárovu historickú osobnosť, jeho prínos do duchovného života Slovanov a význam pre súčasnosť spracoval neskôr, v naratívnej básni *Ján Kollár* (1893).

Kollár je však v Országhovej/Hviezdoslavovej tvorbe prítomný dlhodobo, menej explicitne, ale koncepcne – imponovalo mu Kollárovo humanistické poslanstvo a humanistické ideály národného obrodzenia. Podľa J. Gbúra (1998:148) sa s koncepciou slovanskej vzájomnosti mladý Országh zoznámil v kežmarsko-prešovskom období a prijal ju ako axiómu pri tvorbe svojho národného socio-kultúrneho modelu. Navyše, v tzv. napredovskom období si ako aktívny umelec pod dojomom z Kollára „vyskúšal viaceré charakteristické danosti prozodickej roviny jazyka folklórnej tvorby“ (GBÚR, 1998: 74). V úvahe – fragmente *Prostonárodná poézia* (1870) s odkazom na Kollárovo *Národné Zpievanky* hľadal pôvod ľudového rytmického čítania a reflektoval výrazové a semiotické hodnoty zvukovej roviny jazyka.

Kollárovské rezonancie možno identifikovať aj vo významovom dianí básne *Napred!* z almanachu venovaného „vreleľúbeným a drahocným otcom národa, bojovníkom práva, kriesiteľom povedomia, rozširovateľom blaha národného s pocitom pokornej úcty“. Programový aktivizmus prispievateľov *Napredu* súvisel s „víziou uskutočňovania vtedy globálne chápanej slovanskej idey v duchovnom živote Slovákov“ (GBÚR, 1998: 11). Má preto jednoznačne urč-

né súradnice v priestore („Napred, náš Napred! Akýs' koľvek, / len bers' od brehu Torisy / ku brehom Hronu, Váhu, ba tiež / z vlniek Vltavy načri si...“) a v čase („Kto v století tom kladie základ, / bude v budúcom budovať / slávnostne, šťastne!“). V *Naprede!* sa črtá aj polemické stanovisko voči pasivite až fatalizmu národnej reprezentácie: „Nač sa zdráhať, nač prodlievať, / na lepšie časy vyzerať? / Časy nevinné, my sme vinní, / my sa macošsky máme k nim: / nevšimnemes' ich, plnení súc / večným nečinným túžením“ (HVIEZDOSLAV, 1956: 183–187).

V tomto zmysle Országh rozpracoval Kollárovu výzvu k aktivite z rozpravy *O literárnej vzájomnosti* (1836): „Budúcnosť klíči a kvitne len v prítomnosti a z prítomnosti: kto ju nevie oceniť, ako môže mať nádej od budúcnosti v dobro a veľkosť? Kto chce byť vodcom veku, nositeľom kultúry, nesmie ísť za okolnosťami, ale musí ich predchádzať“ (KOLLÁR, 2009a: 350–351). Banšell s Országhom týmto obraňujú *Napred* ako tvorivý vydavateľský čin pred konzervatívnym a moralizujúcim názorom, ktorý má vystríhať mladé pokolenie pred mániou a fantómom veršovníctva. V záverečnom komentári pod názvom *Slovo na pokon* zostavovateľa *Napredu* vyjadrili presvedčenie, že je dôležité orientovať sa na príchod nových síl a je osožné, aby sa mládež „na poli verejnom zavčasu udomácneno cítila“, pretože „národ bez literatúry nemôže mať budúcnosti“ (BANŠELL – ORSZÁGH, 1871: 317–318).

V dobovom národnoobrodeneckom a ideologickom diskurze mali Banšell s Országhom záujem valorizovať funkciu poézie ako tvorivej duchovnej aktivity a Kollárom svoj liberalizmus zaštitili pred úzko nacionálnou a náboženskou dogmatikou národnoobraných teórií, pred radikálnymi stanoviskami cirkevnej pravovernosti a neporušiteľného slovenského národovectva. Pre ich liberálne a kozmopolitné východiská išlo o strategický krok, pretože orientácia na vrcholné diela domácej proveniencie (Chalupka, Sládkovič, Botto) či sugescie z inonárodných literatúr (Shakespeare, Lessing, Schiller, Shelley, Heine, Petöfi, Mácha u K. Banšella, u P. Országha aj Hugo, Arany či Goethe) predstavovali bezpodmienečnú súčasť ich hodnotovo-estetickkej koncepcie. Podnety z európskej poézie (Dante, Petrarca, Goethe) v Kollárovom diele, vrátane vyhraňovania sa voči nim (extrémne polohy byronizmu), predstavujú pre mladých bás-

nikov podstatnú referenčnú platformu týkajúcu sa vzťahov medzi domácou a európskou literatúrou a kultúrou.

V tejto súvislosti je potrebné brať do úvahy aj výskyt a latentnú prítomnosť parnasistických konfigurácií v Országhovej a Banšellovej ranej lyrike – v niektorých prípadoch možno teda uvažovať o „textoch s parnasistickými prvkami a o transpozícií parnasizmu do jednotlivých textov“ (ZAJAC, 2015: 176). Konkrétne máme na mysli inklináciu k parnasistickému kozmopolitizmu/svetovosti (ZAJAC, 2015: 175; GBÚR 130, 145). Ako Kollárovi, ani Banšellovi či Országhovi nejde o napodobňovanie ideí a tvarov z inonárodných zdrojov, ale o tvorbu (o špecifickosť a odlišenie slovenskej/slovenskej kultúry). Môžu sa oprieť o Kollárov názor, že aj Slovania majú „práva a schopnosti tesne sa pripojiť k veľkej rodine európskych národov a zúčastňovať na spoločnom vývine a vytvorení vyšších životných prvkov“ (KOLLÁR, 2009a: 339), nemôžu byť len nečinnými divákmi chodu historických udalostí, naopak, sú povolaní zasiahnuť do kola času a európskeho života a živo sa ujať verejného záujmu vlastného národa (KOLLÁR, 2009a: 340). Tento kontext je napokon spracovaný aj v Országhovej „kollárovskej“ básni *Hoj, postúpil dej slávy! I pohlo sa kolo času* (rukopis 1873–1880).

Dôležité bolo, že koncepcia slovenskej literárnej vzájomnosti J. Kollára nevnímala kultúru slovenských národov „v kultúrno-civilizačnom protiklade k »Západu« ako neskôr Ľudovít Štúr“ (PICHLER, 1998: 16). Banšell a Országh na verejný záujem nerezignovali, avšak vzhľadom na komplikácie slovenského politického života sa orientovali prednostne na kultúrny dialóg, na vzťahy a diferencie medzi literatúrami a kultúrami, nie na politický a ideologický partikularizmus. Vo vzťahu ku Kollárovmu dieľu preto reagovali viac na myšlienky kultúrnej vzájomnosti a nie na jeho politikum či ideologický diskurz. Zároveň mali záujem distancovať sa od dobovej epigónskej sentimentálno-vlasteneckej a sentimentálno-erotickej poézie. Preto v tejto fáze básnický aktualizovali vzťah subjektívneho/sociálneho, individuálneho/verejného preromanticky, na spôsob *Sturm und Drang*.

Obzvlášť inšpiratívne pre nich mohlo byť Kollárovo romantické jadro sonetov *Slávy dcery* (1824), vo vydaní z r. 1832 s ďalšími dvoma spevmi vlasteneckého romantizmu. Z tejto pozície sa navy-

še mohli polemicky vyhraňovať voči konformizmu a koncepciám pasivity v národnom živote. Bližší než ideologické a nacionalistické pozície štúrovskej koncepcie národného vývinu im bol koncept kultúrnej kontinuity a princíp humanity konkretizovaný v rozprave *O literárnej vzájomnosti*, keďže práve Slovan sa má vychovávať a stupňovite sa dvíhať k humanite a k čisto ľudskému, humanitný cit a lásku „vždy ďalej rozširovať od osoby ku kmeňu, od kmeňu ku kmeňom, od kmeňov k národu, od národa k ľudstvu“ (KOLLÁR, 2009a: 350). Národnosť je podľa Kollára podriadená humanite, čo korešponduje s Banšellovým programovým vyhlásením týkajúcim sa lyrického subjektu v básni *Petóffimu* (1869): „Darmo... Lež pevec nespieva len rodu / svojemu krásu, blaženosť, slobodu: / Poet je poetom sveta!“. Resp. na inom mieste: „Ó, nechže duch tvoj s mojím sa zlúči / a s mojím citom tvoj cit horúci, / bych slobodu a lásku peľ!“ (BANŠELL, 1963a: 50–51).

Pomer básnického subjektu k životným okolnostiam, sociálnym a spoločenským otázkam Banšell a Országh prehodnocovali v pomemorandovom období koncepcne, v literárnoteoretických a kritických postojoch. V rámci tejto koncepcie sa do istej miery aktivizujú aj indicie a stopy v konfigurácii romantizmus – (latentný) parnasizmus (ZAJAC, 2015: 187), resp. viac či menej identifikovateľné prejavy parnasizmu. Vo vzťahu k Országhovej ranej dramatiky P. Zajac (2015: 186) konštatoval: „Oproti romantickému subjektivismu je Hviezdoslavova *Pomsta* reflektovane »objektívizovaná«, »odosobnená.« Porovnateľný posun možno v sledovanom období evidovať aj v lyrickom výraze.

Už podľa výskumu S. Šmatláka (1961) sa inšpiráciou pre ich aktualizáciu vzťahu subjektu a životnej (objektívnej) skutočnosti stala poézia A. Sládkoviča, ktorá sa v 60-tych rokoch 19. storočia preukázateľne zobjektívnila (1961: 17). Tento objektívizačný pohyb interpretujeme u Banšella a Országha ako posilnenie reflexivity a epického (naratívneho, sprostredkovaného) záberu vo výrazovej kvalite ich básnickej tvorby. V kontexte Banšellovej literárnoteoretickej state *Rozbor znelky* (1871) je však potrebné zohľadniť aj impulz, ktorým je Kollárovo uvažovanie o možnostiach umeleckého vyjadrenia v žánrovej forme sonetu.

Kollár vo *Výklade* (*Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře*, 1832) považuje sonet za vhodný na podmetovo-predmetné tvaro-

vane, resp. uvažuje o prepojenosti subjektívneho a objektívneho záberu:

„Forma znělek zdá se nad to i nejprůhodnější ku smíšeným lyricko-epickým, čili podmětno-předmětným básním, anť každá znělka i vlastní samostatnost sama o sobě, i svazek s jinými, i poměr k vyššímu celku míti může. (...) pročte by se nemohla lyra i s eposem spojit?“ (KOLLÁR, 1982: 137).

Ak by sme Kollárovo lyricko-epické druhové zistenie uchopili ako spôsob modelovania a spracovania skúsenosti, tak lyrická skúsenosť sa predkladá ako rozplynutie v momentálnom a naopak, epická znamená konštituovanie vzťahu medzi subjektom a objektom, teda pozorovanie a s predmetňovanie objektu z pozície subjektu. Epické vytvára perspektívu a protiklad:

„V lyrickém bytí ještě neexistuje distance subjektu a objektu. »Já« splývá s pomíjivým. V epičnu se vytváří protějšek perspektívou. Aktem nazírání se upevňuje předmět a zároveň i já, které tento předmět pozoruje. Avšak na rovině vyjevování se a nazírání jsou já a předmět ještě navzájem spjaty. Jedno vzniká i osvědčuje se druhým“ (STAIGER, 2008: 145).

Mladí básnici s cieľom rehabilitovať poéziu ako umenie (valorizovať jej estetickú funkciu) si na tomto podloží (Sládkovič, Kollár) modelovali povedomie o obojsmernom zameraní básnického výrazu – k lyrickému subjektu (aspekt sebauvýpovede) a (prostredníctvom subjektu) k vonkajšej látkovej skutočnosti (presvedčenie o obrodeneckej funkcii poézie).

V Kollárovom sonete č. 147 (z vydania z r. 1824), resp. č. 392 (z vydania z r. 1852) z III. spevu *Slávy dcery*, ktorá bola predmetom záujmu Banšellovej state *Rozbor znelky*, uvedená sémantická výmena medzi individuálnym zámerom subjektu a vonkajšou skutočnosťou (životnou realitou, žitím) dominuje významovej výstavbe textu (vrátane romanticky koncipovanej pointy v záverečnom tercete): „Blaze, kdo si jeden čistý, smělý / Oučel, místo mnohých, představí, / V němžby jako v centru měňaví / Paprskové všech dnů žití tleli; / A v něm myslí, cítí, žije celý / V slasti in slzách, v přízni v bezpraví, / (...) Ač pak i mně slova tato lhala, / Z vítězství není radosti, / Mužne padnout' není menší chvála“ (KOLLÁR, 2009b: 136).

Kollár je pre Banšella ilustratívnym prípadom prepojenia tvorivého subjektu, estetickej funkcie literárneho diela i jeho programo-

vých obrodeneckých úloh, a preto motívický a myšlienkový horizont Kollárovej znelky vysvetľuje takto:

„(...) každá báseň Kollárova, (...) obsahuje v sebe zavinutú i reflexiu na naše pomery. Kollárova každá myšlienka tak úzko súvisí so stavom veľnároda slovanského (...): bez nešťastného Slovanstva nikdy nebol by sa stal Kollár tak šťastným poetom. Neblahošť politických okolností ukáže nám vôbec najslávnejších básnikov“ (BANŠELL, 1963b: 276).

Dvojpólovosť umeleckého diela je v Banšellovej stati reflektovaná na jednej strane ako „úzke spojenie básnikovho subjektívneho sveta so svetom objektívnej reality“, na druhej strane „len spojením týchto dvoch svetov sa stupňuje nielen estetická hodnota umeleckého diela, ale i sila jeho spoločenského dosahu“ (GAŠPARÍK, 1963: 34–35). Podľa Banšella si koncipovanie reflexívne zameranej básne na strane subjektu vyžaduje bohatý životný komplex, dlhšiu, všestrannú skúsenosť: „(...) pred napísaním básne vôbec nelyrickej, zvlášť ale filozofickej, potrebné je dlhšie dumanie a posudzovanie pomerov životných“ (BANŠELL, 1963b: 274).

Uvedené teoretické postrehy (v súvislosti s požiadavkou pravdivosti/pravdepodobnosti) viedli domácu literárnu vedu k príliš priamočiarym konštatovaniam o priekopníckej úlohe Banšella vo vzťahu k umeleckému realizmu, resp. k prehodnocovaniu úsilií mladých básnikov v zmysle realistických tendencií (GAŠPARÍK, 1963: 34; ŠMATLÁK, 1961: 45). Situácia však nie je taká jednoduchá – v kontexte literatúry druhej polovice 19. storočia je nevyhnutné reflektovať aj iné, napr. parnasistické, preromantické či romantické kódy podobnosti či efektu reality (ZAJAC 2016: 25–26). V každom prípade sú Banšellove teoretické pozície výrazom koncepčných postojov mladých básnikov – zdokonaľovať sa na klasických umeleckých dielach, emancipovať lyrický subjekt a rozšíriť motívický okruh básní, posilniť sociálno-reflexívny moment tvorby a vyhraniť sa voči nábožensko-cirkevno-nacionálnym obmedzeniam poézie.

Uvedené postoje možno evidovať aj v Banšellovej stati *Podľa čoho sa má súdiť báseň* (1871), kde vyžaduje, aby obsahom básní bol „celý fyzický, psychický, spoločensko-mravný a náboženský život v najpestrejších zjavoch“ (BANŠELL, 1963c: 282); alebo v Országhovej korešpondencii, v ktorej spochybňuje nacionálnu ideológiu („Duch

nacionálny Európou previevajúci je duch skazy“ (ŠMATLÁK, 1961: 47.) a odmieta podriadiť poéziu teologicko-moralistickým názorom („Poézia zhodí náboženstvo nabok, – ona je sama v sebe božstvo“ (ŠMATLÁK, 1961: 65)). Tieto okolnosti vysvetľujú uplatnenie výrazovej kategórie reflexívnosti v podstatnej časti diela mladých básnikov. V súčinnosti s reflexívnosťou Banšell na pozadí analýzy Kollárovho sonetu v *Rozbore znelky* venuje pozornosť konceptu vznešeného: „Pochop čistého a vysokého, alebo básnicky smélého, dá v súhrne pochop vznešeného“ (BANŠELL, 1963b: 277).

V kontexte viacnásobných Országhových vstupov do slovenskej literatúry interpretuje J. Gbúr ideál klasicistickej vznešenej krásy vo vzťahu k hugovským literárnym sugesciám a požiadavku dokonalej krásy k stimulom z nemeckého romantizmu. Protiváhu týchto polôh poetiky predstavuje autentická angažovanosť lyrického postoja v pohľade na predmetnú (sociálnu, národnú, ľudskú) skutočnosť (GBÚR, 1999: 71–72). Konceptnú koreláciu vznešeného a autenticky angažovaného v Országhovom umeleckom programe v tomto období potvrdila aj jeho korešpondencia: „Ja sociálnu krásu, zemskú Vznešenosť mal vždy pred očami“ (ŠMATLÁK, 1961: 49).

Iný aspekt realizácie konceptu vznešeného vykazujú Banšellove formulácie v stati *Podľa čoho sa má súdiť báseň*. Zmysel umeleckej tvorby vidí v súvzťažnostiach výrazového a významového plánu textu ako plastické spradmetnenie, názorné steslenie estetickéj myšlienky: „Estetická myšlienka a jej primerané spradmetnenie, stvárnenie je teda to, čo v každej básni na prvom mieste budeme posudzovať a hľadať“ (BANŠELL, 1963c: 280).

S uvedenou požiadavkou je úzko zviazaný ďalší z kollárovských podnetov v hodnotovo-estetickéj orientácii mladých básnikov – kvalita a dosah recepčného účinku slovesného umenia. Banšell v tomto zmysle oceňuje nielen technickú dokonalosť Kollárovho umeleckého prejavu, ale aj jeho príťažlivosť a pútavosť, ktoré však prehodnocuje predovšetkým v národnoobrodeneckom kľúči (BANŠELL, 1963b: 273–274). Popri ňom je však potrebné recitovať aj parnasistické filiácie, ktoré súvisia s valorizáciou estetickéj funkcie (myšlienky, účinku) básnického výrazu, keďže „zakladajúcou vlastnosťou parnasizmu nie je len krásu, ale aj vznešenosť“ (ZAJAC, 2015: 187).

Dielo a odkaz J. Kollára je pre K. Banšella či P. Országha príležitosťou na rozhraní 60-tych a 70-tych rokov 19. storočia prehodnotiť v umení/umením vzťah autorskej individuality (subjektu) a sveta objektívnej reality (sociálnosti ako skutočného života). Aj s prihliadnutím na dielo J. Kollára sa títo básnici v procese prechodu ku kvalitatívne novej poézii pokúšajú o syntézu subjektu a spoločenských vzťahov. Konfrontácia ideálnej hodnotovej perspektívy (ich autorskej koncepcie s orientáciou na recepcný účinok, reflexívnosť, koncept vznešeného) a sociálnej vnímavosti (zmyslu pre sociálnu krásu, sociálnu vznešenosť) je zdrojom pulzovania významov ich diela a dobovo bola predpokladom nielen jeho estetickéj účinnosti a presvedčivosti, ale aj spoločenskej relevantnosti a dosahu.

Bibliografia

- BANŠELL, Kolman – ORSZÁGH, PAVOL, 1871: *Napred. Národní zábavník mládeže slovenskej na rok 1871*. Skalica: Tlač a náklad Jozefa Škarniča.
- BANŠELL, Koloman, 1963a: „Petöfimu“, in: *Túhy mladosti*, red. GAŠPARIK, Mikuláš, Bratislava: SVKL, 50–51.
- BANŠELL, Koloman, 1963b: „Rozbor znelky“, in: *Túhy mladosti*, red. GAŠPARIK, Mikuláš, Bratislava: SVKL, 273–279.
- BANŠELL, Koloman, 1963c: „Podľa čoho sa má súdiť básne?“, in: *Túhy mladosti*, red. GAŠPARIK, Mikuláš, Bratislava: SVKL, 280–283.
- GAŠPARIK, Mikuláš, 1963: „Koloman Banšell – život a dielo“, in: *Túhy mladosti*, red. GAŠPARIK, Mikuláš, Bratislava: SVKL, 7–37.
- GBÚR, Ján, 1998: *Hviezdoslav a česká poézia*, Prešov: Náuka.
- GBÚR, Ján, 1999: „Hviezdoslav – skica k portrétu“, *Literika* 4, č. 3, 70–75.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh, 1956: „Napred!“, in: *Básnické prvotiny II. 1870–1872*, red. ŠMATLÁK, Stanislav, Bratislava: SVKL, 183–187.
- HUČKOVÁ, Dana, 2011: „Právo kritického pohľadu“, in: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*, red. ZAJAC, Peter – HUČKOVÁ, Dana, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 324–341.
- KENDRA, Milan, 2012: „Makrokompozičný činiteľ v recepcii básní P. Országha z prešovského obdobia“, in: *Špecifiká kultúrneho a spoločenského vývoja východného Slovenska*, red. MAKKY, Lukáš – MIGAŠOVÁ, Jana – HAŠKO, Štefan, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 222–233.
- KOLLÁR, Ján, 1982: „O sonete“, in: *Antológia literárnovedných textov obdobia národného obrodzenia*, red. URBANCOVÁ, Hana – KRAUS, Cyril, Bratislava: SPN, 135–137.
- KOLLÁR, Ján, 2009a: „O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa“, in: *Ján Kollár. Dielo*, red. VOJTECH, Miloslav, Bratislava: Kal-

- ligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 309–375.
- KOLLÁR, Ján, 2009b: „Slávy dcera ve třech zpěvích“, in: *Ján Kollár. Dielo*, red. VOJTECH, Miloslav, Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 49–138.
- PICHLER, Tibor, 1998: *Národovci a občania: o slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava: VEDA.
- STAIGER, Emil, 2008: *Poetika, interpretace, styl*, Praha: Triáda.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1961: *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*, Bratislava: SVKL.
- ZAJAC, Peter, 1993: „Existuje čosi ako pulzačné dejiny literatúry?“, *Slovenská literatúra* 40, č. 6, 417–425.
- ZAJAC, Peter, 2006: „Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa“, in: *Mezi texty a metodami. Národní a univerzální v české literatuře 19. století*, red. TUREČEK, Dalibor – URVÁLKOVÁ, Zuzana, Olomouc: Periplum, 13–22.
- ZAJAC, Peter, 2015: Parnasizmus v slovenskej literatúre. in: *Český a slovenský literární parnasismus*, red. FAKTOROVÁ, Veronika, Brno: Host, 166–188.
- ZAJAC, Peter, 2016: „Realizmus – reprezentácia – referencialita“, in: *Konfigurácie slovenského realizmu*, red. NĚMCOVÁ, Alena, Brno: Host, 17–26.

PŘENESENÍ OSTATKŮ JÁNA KOLLÁRA Z VÍDNĚ DO PRAHY V R. 1904¹

ANDOR MÉSZÁROS

Abstract: Significant events in Central European national movements in the late 19th and early 20th Centuries were national funerals. Events modeled on dynastical funerals have strengthened national consciousness. Within a few years, such events in Central Europe followed one another (Kossuth, Rákóczi, Mickiewicz etc.). A similar event in the emerging Czech and, last but not least, the Czechoslovak movement was the transfer of the remains of Ján Kollár from Vienna to Prague. The mourning train carrying the Kollár coffin stopped on the way in all important cities, commemorations were held everywhere, and the burial at the Old Town Hall and the funeral at Olšanské hřbitovy became a major event in Prague of the era.

Keywords: Czech, Czechoslovak national movement, national funeral, remains of Ján Kollár, memory

Zvláštním fenoménem středoevropských národních hnutí byly na přelomu 19. a 20. století tzv. národní pohřby, pochovávaní významných osobností jednotlivých národních společenství. Tento jev byl založen především na změně pohřebních zvyklostí v právě vznikajících moderních velkoměstech. Podnikatelé poskytující pohřební služby se ve velkých městech střední Evropy objevili už v polovině 19. století a zavedli moderní měšťanské pohřební zvyky. (RAK, 2001: 56–64.) Rozvolněné rodinné a sousedské svazky byly postupně nahrazované organizací trhu i v oblasti pohřbů. Zpočátku bylo možné využívat služeb placeného odborníka specializovaného pouze na určité úkoly – výrobu rakví, transport, ohlašování zesnulých. Ve druhé polovině 19. století se už podnikalo v komplexní oblasti pohřebních služeb a vrcholnou událostí městského pohřbu se stal pohřební průvod. Podnikatelé dokázali zazářit před nejširší veřejností daného města, hlásali velikost a zámožnost zesnulého a zároveň velkorysost truchlící rodiny, která chtěla „pěkný“ pohřeb. Souběžně s tímto procesem se stal příznačným jevem i obnovený ri-

1 Tato studie byla napsána v rámci studijního záměru nazvaného *Hungarika v životním díle Jána Kollára* (označeného identifikačním číslem NKFI K-124873).

tuál poslední cesty panovníka ve formě tzv. národního pohřbu jako nejrepresentativnější formy moderních národních a měšťanských pohřbů. Tyto pohřby se staly významnými společenskými a politickými událostmi své doby. (LAKNER 1991: 215–223) Měly celonárodní ráz, „zesnulí synové národa“ byli oplakáváni po celé zemi a dostalo se jim nesmírně okázalého posledního rozloučení. Takové pohřby se vystrojovaly nejen „velikánům“, kteří skonali v tehdejší době, ale také důležitým osobnostem, jež zemřely dříve, odloučeny od vlasti. Významné postavy národních hnutí, jež zemřely v cizině, byly podle dobového zvyku pohřbívány podruhé ve své vlasti. Návrat domů pro ně často znamenal druhý pohřeb, slavnostnější než ten první. Tak tomu bylo například v případě Ference Rákócziho, který byl v roce 1906 přenesen domů do Uher z místa určeného mu k věčnému odpočinku v Turecku (LAKNER, 1993: 26)² nebo Adama Mickiewicze, který zemřel v Istanbulu roku 1855 a byl pohřben roku 1856 na tzv. Polském hřbitově v Montmorency ve Francii. Jeho druhý pohřeb se konal v Krakově roku 1890. (RYMKIEWICZ – SIWICKA – WITKOWSKA – ZIELIŃSKA, 2001: 415) Snad největší obdobnou událostí dualistické monarchie byl pohřeb Lajose Kossutha, který zemřel v Turíně, ale byl přenesen do Uher a pohřben v Budapešti roku 1894. (LAKNER, 1993: 26) Srovnatelnou soudobou událostí českého národního hnutí byl pohřeb Františka Palackého roku 1876 (MÁŠA, 2016: 43–97) nebo druhý, pražský pohřeb Jána Kollára roku 1904. Ján Kollár zemřel ve Vídni v r. 1852, byl pochován na hřbitově sv. Marka a o jeho památku pečovali členové spolků vídeňských Čechů a Slováků.

Ve druhé polovině 19. století, hlavně pak od 80. let, kdy se Praha stala nejdůležitějším slovanským centrem habsburské říše (základy této její pozice položily Slovanský kongres v roce 1848, zřízení českojazyčných kulturních institucí a zejména bifurkace univerzity, tedy založení univerzity s českým vyučovacím jazykem v roce 1882), se v českých vlasteneckých kruzích stále častěji uvažovalo o převezení ostatků Jána Kollára jakožto hlavního představitele česko-slovanské vzájemnosti do „slovanské Prahy“. A to tím spíše, že hlavní město Českých zemí se právě v té době, v posledních desetiletích 19. 2 Český tisk přirovnal Kollárův pohřeb v Praze k této uherské události. (PAMÁTCE, 1904.)

století, stalo i střediskem vznikajícího čechoslovakismu. (KISS SZEMÁN, 2019: 134–153)

Proces nástupu moderního čechoslovakismu byl posílen v polovině 90. let, v době příprav na Československou národopisnou výstavu, která se konala v roce 1895. Shromáždování vystavních materiálů bylo zahájeno i ve slovenském regionu Uher a byla založena Jednota čechoslovanská, spolek, který se postupně stal nejdůležitějším orgánem česko-slovenské kulturní a politické spolupráce. (ŠTĚPÁNOVÁ – SOCHOROVÁ – BROUČEK – PARGAČ, 1996: 43–53)

Plán na převoz Kollárových ostatků z Vídně do Prahy se rovněž zrodil právě ve zmíněných letech; popud k němu dalo sté výročí narození básníka, které připadalo na rok 1893. S návrhem přemístění Kollárových ostatků z Vídně do Prahy vystoupil v listopadu roku 1892 v literárním spolku Slavia Augustin Seifert, vůdčí postava hnutí čechoslovanské mládeže. V souvislosti s přípravami oslav stého výročí Kollárova narození (29. července 1893) se aktivizovaly zejména pražské spolky, ale o návrhu se rozepsali i vídeňští Čechové – český lektor vídeňské univerzity Ferdinand Menčík a organizátor českého spolkového života ve Vídni Josef Karásek.

V jejich pozitivních reakcích na navržený převoz Kollárových ostatků do Prahy zazníval argument, že je nejvyšší čas skoncovat s Kollárovou „osudovou cizotou i po smrti“. (IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ, 2015: 98–99)

Tyto návrhy se v Praze setkaly s pozitivním ohlasem. Byl ustaven výbor na organizaci oslav Kollárova výročí. Avšak pražský spolek Svatobor, který byl hlavním podporovatelem akce, získal informaci, že Ernst Schellenberg, manžel Kollárovy dcery Ludmily, s pražským pohřbem Jána Kollára nesouhlasí. Schellenberg svůj protinázor odůvodňoval tím, že „zástupci všech národů slovenských uctívají každoročně památku Kollárova na vídeňském hřbitově a v Praze by to nebylo možné“. (IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ, 2015: 99) Svě rozhodnutí nezměnil ani po výmarské návštěvě zástupce spolku Slavia, profesora slavistiky na pražské univerzitě a badatele zaměřeného na Kollárovo dílo, Jana Jakubce. Byl ochoten dát svolení pouze k přenesení ostatků na jiný vídeňský hřbitov.

A tak se v rámci oslav nedožitých stých narozenin Jána Kollára myšlenka převozu ostatků do Prahy nemohla stát skutečností. Přesto však ve Vídni i v Praze proběhly velkolepé oslavy. 18. května 1893 se konala v Praze na Žofíně (na Slovanském ostrově) přednáška Jana Jakubce spojená s prezentací jeho knihy o Janu Kollárovi. (JAKUBEC, 1893) Slovanský pěvecký spolek uspořádal 29. května 1893 ve Vídni slavnostní koncert a památku Jána Kollára uctil pamětní přednáškou i český poslanec říšské rady, T. G. Masaryk.

Rovněž ve Vídni vyšel péčí vídeňského Českého akademického spolku a Slovenského akademického spolku Tatran jubilejní sborník s titulem *Ján Kollár 1793–1852*. Redakce svazku se ujal František Pastrnek, pozdější předseda Československé jednoty. (PASTRNEK, 1893) Jednota se na konci století stala nejdůležitějším orgánem čechoslovakismu a z úcty k osobnosti Jána Kollára si předsevzala, že z něho udělá symbolickou postavu tohoto hnutí. (IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ, 2015: 99)

K přenesení Kollárových ostatků do Prahy došlo až v roce 1904, tedy deset let po prvním, neúspěšném pokusu u příležitosti 100. výročí Kollárova narození.

V tomto roce se v souvislosti se zrušením části Hřbitova sv. Marka ve Vídni podařilo vedení pražského magistrátu získat od potomků Jana Kollára souhlas s převozem jeho ostatků do Prahy. Z vídeňského hřbitova byly Kollárovy ostatky převezeny do Prahy 14. května 1904; nejprve byly krátce vystaveny v zasedací síni Staroměstské radnice a poté byly 17. května 1904 slavnostně pochovány na Olšanských hřbitovech v Praze.

Na vídeňském hřbitově zkoumal Kollárovy pozemské pozůstatky Jindřich Matejka, profesor české historické antropologie, který rekonstruoval tváře důležitých českých historických osobností podle jejich lebky. Podle Matejkovy rekonstrukce vytvořil například Josef Václav Myslbek tvář knížete na nové jezdecké soše sv. Václava odhalené roku 1912 na Václavském náměstí v Praze, před budovou Národního muzea. Výsledky výzkumu tělesných pozůstatků Jána Kollára publikoval Matejka ve studii otištěné ve *Věstníku České královské společnosti nauk* v roce 1904. O rok dříve vydal podobnou publikaci o výzkumu ostatků P. J. Šafárika. Matejka detailně dokumentoval všechny charakteristiky těla podrobeného analýze

a na základě ostatků popsal Kollára jako typický příklad slovanského mužského typu. (MATEIGKA, 1904)

Přenesení Kollárových ostatků se stal pro České země významnou národní událostí, jež měla svého času velký vliv i na posílení česko-slovanského hnutí, neboť se stala impulzem zvyšujícím význam česko-slovanského hnutí v české společnosti. Pokračování tohoto procesu lze postihnout i ve veřejném ohlasu uherských voleb v roce 1905, přednáškového turné Andreje Hlinky v efektu události v Černově v roce 1907 a zahájení pravidelných setkání českých a slovanských politiků a intelektuálů v Luhačovicích. (MÉSZÁROS, 2019)

Vídeňský hrob Jána Kollára byl otevřen v sobotu 14. května ráno o půl osmé za přítomnosti oficiální delegace Magistrátu města Prahy. Exhumace se zúčastnili členové městské rady, první náměstek pražského primátora Karel Groš, dále pak ředitel pražských hřbitovů Antonín Peřina a již zmíněný Jindřich Mateigka z pražské univerzity. (ULOŽENÍ, 1904: 1)

Podle podrobných tiskových zpráv o události byla dřevěná rakev Jána Kollára ještě celkem zachovalá. Ani jeho kněžský plášť nebyl porušen a pod ním měl na sobě černé sako. Podle Mateigkovy antropologické zprávy zůstaly Kollárovy zuby bílé, ani na jeho vlasech se nepodepsal čas a také vysoký límec a kolem něho ohnutá černá kravata odolaly zemi, ve které ležely od roku 1852. Kollárova lebka byla celkem šestkrát vyfotografována a Mateigka, který provedl antropologická měření, zaznamenal její kranalogické údaje. Mateigkova dcera vložila lebku do kovové rakve, do níž byly uloženy i Kollárovy kosti, a na rakev pak umístili věnec se stříbrnou stuhou, na které bylo uvedeno datum básníkovy narození a úmrtí.

Poté byly ostatky přeneseny do kaple Hřbitova sv. Marka, kde se ve čtyři hodiny odpoledne shromáždilo několik set lidí z řad vídeňských Čechů a Slováků. Ze školy Komenského spolku byli na místě přítomni žáci šesté a sedmé chlapecké a dívčí třídy s praporem. Jedna žačka položila na rakev kytici trojbarevných květů ovázanou stuhami ve slovanských barvách. K rakvi položili věnce jednak zástupce Královského města Prahy, jednak představitelé různých českých a slovanských spolků působících ve Vídni, ale i v Českých zemích – zastoupen byl například Spolek Jungmann, Lumír, Národní beseda, pěvecký spolek Kollár, Slovanská beseda, Školská beseda Komenský, Slovenská dámská beseda a spolek Narod.

Potom byla rakev postavena doprostřed hřbitova pod rozložitý strom. Tam se k delegaci města Prahy přidružil děkan Evangelické bohoslovecké fakulty Vídeňské univerzity Adolf Skalský, dále pak archimandrita pravoslavné církve a důležitý aktor tehdy probíhajících jednání o formování české pravoslavné církve, Václav Maršálek, a Vatroslav Jagič, nástupce Jána Kollára na katedře slovenské literatury vídeňské univerzity. Přítomni byli i členové vídeňských českých a slovenských spolků. Z úst Adolfa Skalského zazněl proslov na Kollárovu počest, ve kterém poděkoval městu Vídní za to, že Kollárovu tělu poskytlo provizorní azyl, a městu Praze za převoz ostatků.

Účastníci pak provolali třikrát sláva a členové slovenského pěveckého spolku Kollár zapěli smuteční chorál, dílo Förchgotta (Arnošta) Tovačovského. Pak byly ostatky provázené všemi účastníky slavnosti převezeny na Západní nádraží a přes Brno je dopravila do Prahy slavnostní vlaková souprava s černým vagonem ozdobeným palmovou ratolestí. Na nádraží se přítomným rozdával tisk se spisem Jana Jakubce o Kollárovi vydaný nákladem města Prahy.

Způsob cesty smutečního vlaku přes Moravu a Čechy naprosto odpovídala dobovým zvyklostem spojeným s významnými pohřby. Vlak na krátký čas zastavil téměř ve všech důležitých městech ležících na železniční trase, např. v Moravském Krumlově, v Kounicích-Ivančicích, v Židenicích, v Adamově, v České Třebové, v Pardubicích, v Kolíně a v Českém Brodě. Obyvatelé byli na oslavu všude předem připraveni, na vyzdobených nádražích čekali na vlak členové českých vlasteneckých spolků, sokolové, hasiči a vojenští vysloužilci a vítali přijíždějící vlak s prapory a hudbou. Všude zaznívaly proslovy a sbory zpívaly národní písně *Kde domov můj* a *Hej Slované!* Příjezd vlaku často ohlašovaly i výstřely z hmoždířů. V Brně, na novém, nedávno otevřeném moderním nádraží, zastavil vlak na delší dobu a smuteční vůz byl otevřen. Nakupily se před ním obrovské davy. Malá kovová rakev s Kollárovými tělesnými pozůstatky byla pokryta věnci a palmovými listy; další věnce a kytice přidali i představitelé brněnských vlasteneckých spolků. V *Národních listech* se pateticky psalo: „Ještě jednou vstal z hrobu Jan Kollár a prošel mezi námi, než uložen byl na vždy do hrobu, upraveného mu národem československým...“ (ULOŽENÍ, 1904: 2)

V Praze na Státním nádraží se slavnostní uvítání Kollárových ostatků nekonalo, neboť za den velké kollárovské slavnosti byl určen svátek sv. Jana. V den příjezdu smutečního vlaku bylo pouze uspořádáno slavnostní představení v Národním divadle. Rakev s ostatky Jána Kollára byla vyložena ze železničního vagónu a byla přenesena do nádražní dvorany, do skladiště rychloboží, kde ji následně naložili do uzavřeného pohřebního kočáru. Desítky věnců a kytic byly poskládány a rozvěšeny na vůz věncový a oba vozy pak odjely z nádraží ulicemi Hybernskou a Celetnou ke Staroměstské radnici. Po obou stranách těchto ulic byla shromážděná pražská veřejnost, která Kollárovým ostatkům vzdávala tichou poctu. Bedna s rakví byla snesena z vozu do vestibulu Staroměstské radnice a otevřena pod dohledem správce Olšanských hřbitovů. Rakev vyzdobenou z bedny odnesli do velké zasedací síně na vyzdobený katafalk. Vchod do vestibulu radnice byl ozdoben černou draperií a také okna byla zakryta smuteční dekorací a draperií. Na radnici byl vykonán církevní obřad, jehož se zúčastnil i Svetozár Hurban-Vajanský, Kollárův synovec Andrej Kollár a Kollárova vnučka Frida Schellenbergová z Výmaru.

Po oslavných řečech se smuteční průvod odebral ze Staroměstského náměstí k Olšanům. V průvodu za zlatým pohřebním vozem s rakví šli Kollárovi příbuzní, zástupci pražské univerzity, členové pražských a vídeňských vlasteneckých spolků, mnozí z nich v krojích s prapory, byli tam i členové Sokolské jednoty, a univerzitní studenti v baretech s praporem. Na hřbitově vykonal obřady superintendent Josef Jakub Kučera a slovenský evangelický farář z Uher, Michal Bodický, který mluvil ve své mateřštině. (ULOŽENÍ, 1904: 1–2) Pražské oslavy se nesly na vlně sílícího českého nacionalismu, a přestože vyzdvihovaly i všeslovanský aspekt Kollárova díla, více zdůrazňovaly jeho význam pro české prostředí, respektive pro česko-slovanskou, česko-slovenskou vzájemnost a kulturu. Převozem Kollárových ostatků do Prahy se z centra dualistické habsburské monarchie, tedy z hlavního města říše, vytratil jeden z nejvýznamnějších symbolů slovanské solidarity, který řadu desetiletí spojoval Slované ve Vídni – a vůbec v celé monarchii – , a ze zakladatelské postavy slovanské vzájemnosti se stal symbol rodícího se čechoslovakismu.

Bibliografie

- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam, 2015: *Básnik a mesto. Vienskú rokú Jána Kollára*, Bratislava: SDK SVE PRO HISTORIA
- JAKUBEC, Jan, 1893: *O životě a působení Jana Kollára*, V Praze: Slavia
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2019: „Změna paradigmat národních koncepcí v díle Jána Kollára. Hungarismus, slovenská vzájemnost, čechoslovakismus a ilyrismus“, *Bohemica Olomucensia* 11, č. 1 – Litteraria, 134–153.
- LAKNER Judit, 1991: „Temetési vállalkozók Budapesten a századfordulón“, *Történelmi Szemle* 33, 1991, 215–223.
- LAKNER Judit, 1993: *Halál a századfordulón*, Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete.
- MATEJKA, Jindřich, 1904: *Tělesné ostatky Jana Kollára, pěvce Slávy dcery*, V Praze: Královská česká společnost nauk
- MÉSZÁROS Andor, 2019: *A csehszlovák átom: A csehszlovakizmus története az első világháborúig*, (rukopis) Budapest: ELTE
- PAMÁTCE, 1904: Památce Jana Kollára, *Národní listy*, (15. 05. 1904)
- PASTRNEK, František, 1893: *Jan Kollár, 1793–1852: sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin* Wien: Český akademický spolek ve Vídni a slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni
- RAK, Jiří, 2001: „Pohřeb jako národní manifestace“, in: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, ed. LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťana, Praha: KLP
- RYMKIEWICZ, Jarosław Marek – SIWICKA, Dorota – WITKOWSKA, Alina – ZIELIŃSKA, Marta, 2001: *Mickiewicz encyklopedia*, Warszawa: Bertelsmann Media
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena – SOCHOROVÁ, Ludmila – BROUČEK, Stanislav – PARGAČ, Jan, 1996, *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha: Litera Bohemica
- ULOŽENÍ, 1904: Uložení ostatků Jana Kollára na Olšanech, *Národní listy*, (17. 05. 1904)

DRUHÝ ŽIVOT JÁNA KOLLÁRA A JEHO SLÁVY DCERY

ADELAIDA MEZEIOVÁ

Abstract: The article deals with contemporary elaboration on canonical work of Ján Kollár's *Slávy dcera* / *The Daughter of Sláva* and examines present intermediate space where reference to Ján Kollár and his work of art occur. Moreover, it deals with the way in which it is possible to motivate nowadays' students and pupils while reading Ján Kollár's pieces. Studied materials are videos of various sources (professional, non-professional, artistic, educational), photographs of places that reflect connection with J. Kollár, art objects that in any way touch upon examined issues (artistic photographs, jewellery), musical pieces dealing with poet's personality or some of his verses. The aim of the article is to point out various perceptions of J. Kollár's personality and his work in present and evaluate its topicality for contemporary audience.

Keywords: Ján Kollár's oeuvre, reception of *Slávy dcera*, motivation, various perceptions

Meno a osobnosť Jána Kollára sa v kultúrnom povedomí bežnej slovenskej populácie spája predovšetkým s jeho básnickou skladbou *Slávy dcera* (prvé vydanie 1824, druhé doplnené vydanie 1832, konečná verzia 1852), ktorá bola inšpiráciou už pre jeho súčasníkov a mala výrazný vplyv aj na ďalší vývin modernej slovenskej lyriky. Interpretácie dnešných bádateľov kontinuitne rozvíjajú líniu, ktorá sa tiahne od prvých výkladov básnikovho diela predstaviteľmi jeho vlastnej generácie a ktorá pokračovala sondami literárnych historikov od konca 19. storočia podnes. Aktuálne výskumy nahliadajú na Kollárovo dielo z nových metodologických pozícií a situujú ho do širších kultúrohistorických rámcov (výberovo Róbert Kiss Szemán – *Slovanský Goethe v Pešti*, 2012; Miloslav Vojtech – *Syntéza poézie, vedy a mýtu v diele Jána Kollára*, 2012; Martin C. Putna – *Slávy dcera: Báseň lyricko-epická v päti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, 2014; Erika Brtáňová – *K súpisu archiválií Jána Kollára*, 1993).

Samotná skladba sa stala spolu s jej tvorcom postupom času fenoménom kolektívnej pamäte, ktorú už tradične spoluvytvárajú také prvky ako pamätne miesta spojené s básnikom či pamätne tabule pripomínajúce jeho život a dielo. „Druhý život“ Jána Kollára však rozširujú aj nové médiá, ktoré dávajú jeho tvorbe nové konotácie a obohacujú ju o intertextuálne alebo intermediálne súvislosti, pričom často ide o využitie mena básnika či názvov jeho diel v novom kontexte. Príspevok zameriava pozornosť na tri pravdepodobne najrozšírenejšie modely takejto transformácie a prezentácie – edukačný, relaxačný a umelecko-transformačný model.

Ján Kollár a Slávy dcera v edukačnom modeli

V pedagogickom procese sa nevyužíva iba klasická práca s textom, ale vítanou pomôckou sú aj rôzne audiovizuálne spracovania. Jána Kollára a jeho tvorbu približuje viacero videí, ktoré pomáhajú učiteľom aj študentom pri výučbe a ozrejmujú charakter diela a fakty zo života autora. Podcasty a klipy sú vhodným doplnkom vyučovania, slúžia ako motivačný prostriedok alebo prispievajú k opakovaniu učiva. Stávajú sa aj inovatívnym prostriedkom edukačných metód súčasnosti.

Takýto cieľ má súbor videí *Hashtag – čitateľský denník* a *Maturita s hashtagom*, ktoré produkovalo v rámci svojich literárno-popularizačných aktivít kníhkupectvo Martinus. V časti *Ján Kollár – Slávy dcera* (www.youtube.com/watch?v=fGWdRGzLNyY, prístup 14. 5. 2021) sa mladý mužský hlas prihovára poslucháčovi a prezentuje mu základné biografické údaje autora. Súčasne vysvetľuje dobové pojmy (napríklad panslavizmus). V druhej časti videa je analýza básnickej skladby s čiastočnou interpretáciou. Neprináša nič nové, ale študenti získajú prehľad o možných témach a motívoch skladby. V závere sa pod „nadpisom“ *Píkošky z autorovho života* študent dozvie podrobnosti o vzťahu J. Kollára a Frederiky „Míny“ Schmidtovej, romantických prekážkach a sentimentálnom vyústení do manželstva. Autori videa odporúčajú študentom „preklad“ / prebásnenie textu Ľubomírom Feldekom, ak sa im zdá, že pôvodina je nezrozumiteľná, ťažká alebo sa im len nechce čítať pôvodnú verziu v češtine. Poukazujú aj na najčastejšie použité umelecké stylistické prostriedky s konkrétnymi príkladmi s úvodom: „Ak sa chceš veľmi

blysnúť...“. Nakoniec vyzývajú študentov na hodnotenie podcastu. Podcast sa vyznačuje populárnym, sčasti hovorovým štýlom, aby sa priblížil svojmu adresátovi, teda stredoškolskému študentovi.

Iným príkladom môže byť cyklus videí *Baštrng* zverejnený na platforme *youtube.com*, ktorého autorom je slovenský herec Michal Kubovčík.¹ V roku 2016 sa rozhodol spopularizovať rôzne diela slovenskej a svetovej literatúry a pomôcť tak študentom prekonať nezáujem o povinné školské diela. „Už Komenský povedal, že škola má byť hrou. Často som si ako školák predstavoval, aké by to bolo, keby nám došli suplovať hodinu napríklad Kaiser a Lábus, Lasica so Satinským alebo Stanislav Štepka,“ zdôvodnil vznik *Baštrngu* herec (JANČOVÁ, 2018). Pri vysvetľovaní diel a motívov hlavných postáv využíva *Baštrng* nielen hudbu, ale aj animácie, komiks, kresby, stand-up či hrané scény.

V časti *Baštrngu* o Kollárovej *Slávy dcere* sa Kubovčík rozhodol pozvať na pomoc mnohé tváre, ktoré kombinovane predniesli úryvky z *Předzpěvu* (www.youtube.com/watch?v=sornP-w2Qw4&t=2s, prístup 14. 5. 2021). Tento diel je netypický, pretože v ňom okrem M. Kubovčíka účinkujú aj iné známe osobnosti slovenského showbiznisu, herci, speváci, športovci, ktorých možno označiť ako influencerov mladých ľudí – konkrétne sú to napríklad moderátori Sajfa a Adela Banášová, raper Vec, spevák Janko Lehotský, džezový hudobník Peter Lipa, zabávač Majster N,² tenistka Dominika Cibulková, hokejista Zdeno Cíger či cyklista Peter Sagan. Recitačný prednes nehercov je rovnako precítený ako u profesionálov. Študenti sa môžu presvedčiť, že ani báseň v češtine nie je ťažká a môže sa ju naučiť každý. Pod videom sa pre lepšiu zrozumiteľnosť nachádza voľný preklad do súčasného jazyka. V komentároch používatelia oceňujú jemný a inteligentný humor, samotný nápad netradičnou formou priblížiť kanonické literárne dielo, spojenie interpretov z rozličných oblastí spoločenského života i z viacerých generácií.

1 Michal Kubovčík (1980), úspešný slovenský herec a improvizátor. Spolupracoval s viacerými divadlami (Divadlo A. Bagara v Nitre, Radošinské naivné divadlo, Túlavé divadlo, SND). Videá *Baštrng* majú veľký ohlas, prostredníctvom nich sa stal aj jemne parodickým popularizátorom svetovej a slovenskej literatúry, fyziky, chémie či dejepisu.

2 Vlastným menom Jozef Nodžák (1946–2017), moderátor, herec, autor detských vzdelávaco-zábavných relácií

Ako sa vyjadril sám M. Kubovčík, cieľom tohto projektu „je pomoc ako preklenúť a stráviť ‚povinnú jazdu‘. Oveľa väčšia vec je schopnosť inšpirovať“ (TURANOVÁ, 2018).

Podobný cieľ má video, ktoré nahrala Esther Čuříková, absolventka Fakulty filmovej a televíznej techniky VŠMU v Bratislave.³ Vo svojich vizuálnych prezentáciách sa snaží vybrané dielo umelecky stvárniť nielen prostredníctvom prednesu či dramatizácie, ale ho aj vizuálne interpretovať. Pracuje s hercami i so svojimi priateľmi, no vo videu vystupuje tiež sama, keď prednáša svoje obľúbené verše.

Pri predstavení Kollárovej poézie využila zobrazenie postupnej premeny súčasného dievčaťa na obraz slovenskej devy, tak ako ju opisuje Kollár (s využitím básnického prekladu do modernej slovenčiny Lubomíra Feldeka). Vybrala si sonet 24 z I. spevu *Sála*. Poskytuje tak divákovi jednu z možných interpretácií textu. Video súčasne dokumentuje vnímanie poézie dnešným mladým človekom, ale aj absolventom umeleckej školy (www.youtube.com/watch?v=kG4WNDqmm8A, prístup 14. 5. 2021).⁴ Aj keď v závere odznie otázka, či je to správne pochopenie textu, či to Kollár naozaj myslel tak, ako to zobrazila autorka videa. Ako sa však vyjadrila samotná Čuříková v jednom svojom komentári na sociálnej sieti: „Robiť poéziu na YouTube nie je teda vždy ‚pod‘, klobáska, zjem ťa‘, ale je to vždy obrovský kus zábavy a osobného posunu a o tom to snáď je, na tom záleží“ (ČUŘÍKOVÁ, 2021). Takýto druh klipu vedie k diskusií, študenti môžu debatovať a rozvíjať argumentáciu s názormi o spôsobe interpretácie básne.

V rámci vyučovania sa dá použiť aj recesistická scénka *Slávy dcera* Ivana Mládku z televízneho silvestrovského programu z roku 2000, a to ako ukážka odmýtizovania vážnej témy (www.youtube.com/watch?v=vHI-RWVI23M, prístup 14. 5. 2021). V scénke, ktorá žánrovo smeruje k paródii až travestii a cielene zdôrazňuje humor-

3 Meno a informácie o autorke sú získané z konta na sociálnej sieti.

4 Pôvodný text: „Maluj obraz, jenž se září hravou / na anjela stroj změniti, / duši jeho téměř spatřiti / přes jasnotu těla pronikavou; // oko musí k nebi víru zdravou, / k zemi lásku čistou svítiti, / avšak nesmí čelo zužiti / na hubinku sladce usmívavou: // Dva se věnce víntěž vůkol vlasů, / v kterých, jako barvy duhové, / kvítky chvějí věků všech a pásů: // Ale všemu tomu vdechni ženství / slavenského tahy kouzlové, / máš Ji, aspoň v chudém podobenství“ (KOLLÁR, 2009: 67).

ný charakter dialógov, sa predstavuje Ivan Mládek ako učiteľ, ktorý sa usiluje priviesť svojich žiakov, členov hudobnej skupiny Banjo-band, k správnej interpretácii Kollárovej básnickej skladby. Tí ho však nechápu, rovnako ako nechápu ani samotný text z 19. storočia. V scénke sa nachádza množstvo asociácií a intertextových prepojení na hovorový jazyk alebo na bežné životné situácie, čo dielo z minulosti môže priblížiť jeho súčasnému vnímateľovi.

Ján Kollár v relaxačnom modeli

Najčastejším prostriedkom, ako upozorniť na dôležitosť osobnosti v dejinách spoločnosti, je postaviť jej sochu, prípadne označiť miesto s ňou súvisiace pamätnou tabuľou.

Socha básnika od Fraňa Štefunku sa nachádza v jeho rodných Mošovciach. Slávnosť bola odhalená v roku 1963, pri príležitosti 170. výročia jeho narodenia. Okrem toho sú Kollárovej pamiatke venované dve pamätné tabule: jedna v Kremnici, na múre starej školy, kde ako žiak strávil roky 1806–1808, a druhá v kúpeľoch Sliač, na liečebnom dome dnes nesúcom názov Bratislava, kde sa v rokoch 1825 a 1847 liečil. Kollárovo meno je vytesané aj na pamätnej tabuli na budove evanjelického lýcea v Bratislave na Konventnej ulici č. 13, ktorá obsahuje zoznam jeho významných študentov, no nápis „Ján Kollár 1812“ zaniká v množstve ďalších mien.

Iným odkazom na historickú osobnosť sú pomenovania námestí, ulíc alebo iných verejných priestranstiev, napríklad parkov. Kým osobnosti štúrovského hnutia majú „svoje“ ulice takmer v každom slovenskom meste, meno J. Kollára sa v tejto funkcii nevyskytuje až tak často, ba dá sa povedať, že Slovensko je v tomto smere k osobnosti J. Kollára pomerne macošské.

V Bratislave do päťdesiatych rokov 20. storočia existovala Kollárova ulica vo vtedy okrajovej časti mesta Petržalka,⁵ v danom čase však došlo k zmene a po J. Kollárovi bolo pomenované námestie v širšom centre mesta, na konci Obchodnej ulice, dovtedy nazývané Obilný trh. Bol to priestor už za niekdajším vonkajším mestským opevnením, kde bola od polovice 19. storočia mestská váha na váže-

5 Ulica bola premenovaná na Prútenú. Nachádzala sa neďaleko dnešnej petržalskej železničnej stanice, ale zanikla počas výstavby nového sídliska v sedemdesiatych rokoch 20. storočia.

nie sena. Námestie nepôsobilo ako oddychová zóna ani v 20. storočí. Nachádzali sa tam sídla viacerých spolkov (Spoločenstvo bratislavských pekárov, Družstvo československých knihárov) a finančné ústavy (Živnostenský dom, Bratislavská všeobecná banka), ohraničovali ho objekty kaviarní (napríklad kaviareň Alžbetka, Olympia), kina (Alfa) či mestských kúpeľov. Miestom relaxu sa námestie nestalo ani po dostavaní budovy Fakulty chemickej a potravinárskej technológie STU (pôvodne Chemicko-technologická fakulta SVŠT). Prelomom sa stali až osemdesiate roky 20. storočia, keď bola zbúraná celá severovýchodná zástavba tvorená meštianskymi domami z 18. a 19. storočia, čím sa námestie rozšírilo až po budovu fakulty a nadobudlo dnešnú veľkosť. Na mieste zbúraných domov bol zriadený park, avšak na Jána Kollára v ňom nič neodkazovalo.

Explicitné prepojenie daného priestoru s osobnosťou Jána Kollára realizovala až v roku 2017 nadácia *Green Foundation* v spolupráci s architektom a urbanistom Igorom Markom. Využili na to malú, osamotenú stojacu budovu v dolnej časti parku, v ktorej sa veľa rokov triedali rôzne prevádzky. Poslednou z nich bola cestovná kancelária, dnes je tu pohostinstvo s príznačným názvom Kollárko. Na fasáde objektu sa nachádza citát z *Předzpěvu*: „Sám kdo svobody hoden vážíti zná svobodu každou / ten kdo do pout jímá otroky sám je otrok.“ Je umiestnený v priechode budovy, a aby nevznikli žiadne pochybnosti, je uvedený nadpisom *Ján Kollár Slávy dcera*. Nápis tak plní nielen estetickú, ale aj náučnú funkciu. Dokumentuje, po kom je námestie pomenované. Okolo budovy je spojený nápis autorovho mena, čím sa vytvára ľudové pomenovanie celého námestia – *Kollárko*. Podkladom pomenovania námestia, ako aj citátu sú graffity (www.fotoma.sk/galeria/26346/slavy-dcera/, prístup 20. 5. 2021). Sú výsledkom profesionálnej práce dvoch umelcov, Filipa Sabola a Michala Turkoviča, pričom maľba mala byť prevenciou pred možným budúcnym znehodnotením neprofesionálnymi grafitmi či „tagmi“.

Ján Kollár v umelecko-úžitkovej transformácii

Literárne dielo Jána Kollára sa stalo inšpiráciou aj pre módný dizajn (www.sashe.sk/Tutti_frutti/detail/bluzka-slavy-dcera, prístup 20. 5. 2021). Básnikovo meno alebo názov jeho skladby však skôr

tvoria iba značku výrobku, väčšinou nebývajú obsahovo spojené s konečným produktom: umelci využívajú kultúrnu pamäť ako mostík k predaju výrobkov a ich propagácii.

Katarína Žiak tvorí originálne šperky, ktoré podľa jej vlastných slov majú mať dušu. Inšpiráciou sa jej stali diela A. Sládkoviča *Marária*, F. Švantnera *Nevesta hôľ* alebo Hviezdoslavova *Hájnikova žena*. V prípade Kollárovej *Slávy dcery* ide o kovový prívesok, ktorý je súčasťou kolekcie *Slovanské básnické múzy*. Autorka zobrazila v kove dievčinu v kroji, s partou na hlave. Odev je štylizovaný podobne ako čipkárske výrobky, ovplyvnený tradičnými vzormi ľudových výšiviek. Jednotlivé kusy kolekcie sa líšia vzorom na rukávcoch, leme sukne a na zástere. Sama autorka uvádza, že vychádzala aj z publikácií, ktoré sa zaoberajú ľudovým odevom (Viera Nosáľová, Jana Kucbeľová, Oľga Danglová), a výstav ľudových výšiviek a odevov. Šperk je ukážkou prechodu ikonického diela do úžitkovej polohy a využíva súčasný trend oživovania ľudových motívov v každodennom dizajne.

Iným príkladom je vyšívaná blúzka *Slávy dcéra*. Autorka Karla, ktorá má malú prevádzku na vyšívané oblečenie inšpirované ľudovými slovenskými ornamentmi v Košiciach, tvorí odevy, v ktorých spája tradičné slovenské vzory a potreby modernej mladej ženy. Snaží sa o výrobu odevov, ktoré sú nadčasové, originálne a – ako sama uvádza vo svojom internetovom profile – „najmä slovenské“. V prípade týchto autorských odevných výrobkov sa stráca akýkoľvek kontext s Kollárovým dielom a názov tvorí naozaj len značku.

Kollárova láska k Míne sa stala inšpiráciou pre svadobné oznámenia, na publikovanie úryvkov na stránkach s najkrajšími výrokmami o láske či pozitívnymi výrokmami. Príkladom môže byť sonet 14 z I. spevu Sála, ktorý je citovaný ako ukážka poézie o láske (KOLLÁR, 2009: 62). Na niektorých internetových stránkach sa však okrem daného citátu nachádza aj odkaz na celé Kollárovo dielo – *Slávy dceru* alebo *Vlastenca*. Návštevníkovi sa nepriamo (prostredníctvom e-shopu) ponúka celý produkt a vytvára sa reklama nielen pre vydavateľstvo knihy, sieť kníhkupectiev, kde možno dielo získať, ale propaguje sa aj samotný autor. Prostredníctvom odkazov sa môže návštevník dostať aj k recenziám autorových kníh (www.goodreads.com/book/show/13795923-sl-vy-dcera, prístup 25. 5. 2021).

Na niektorých stránkach je publikovaný portrét J. Kollára a obálky jeho kníh z aktuálnej ponuky. Značka „Kollár“ sa tak dostáva do komerčnej polohy a stáva sa obchodným artiklom.

Časť *Slávy dcery* sa stala inšpiráciou aj pre hudobnú tvorbu. Súrodenecké trio bratov Ebenovcov nemožno na českej hudobnej scéne jednoznačne zaradiť. Ich tvorba a interpretačné umenie osciluje od folku cez worldmusic až po džez. Inšpirujú sa maďarským, židovským či moravským a slovenským folklórom, v ich tvorbe sú presahy i do rómskej hudby. V albume *Tichá domácnosť* z roku 1995 využili časť z Kollárovho *Předzpěvu* (www.youtube.com/watch?v=9Q-cyvW1dvnU, prístup 25. 5. 2021). Autorom hudby je Marek Eben. Úvodná časť skladby sa zaradila k viacerým súdobým textom, ktoré dostali rapovú podobu (napr. *Mor ho!* Sama Chalupku, *Lucijný stolček* Jána Bottu a podobne). Pieseň má typický zvuk bratov Ebenových, dominujú dychové nástroje a gitara. Spev nie je melodický, ale deklamatívny, čomu pomáha časomerná prozódia. Pieseň interpretujú bratia spoločne, čím sa zvýrazňuje vokálna línia skladby. Refrénom je opakované apostrofické zvolanie „Kolláre!“ . V tejto podobe nadobúda tragický obsah veršov vtipný nádyh. Rytmizovaný časomerný systém je dobrým základom pre vytvorenie úspešnej rapovej skladby. O obľúbenosti takéhoto poňatia starej poézie, ale aj samotnej produkcie bratov Ebenových svedčí skutočnosť, že album dostal ocenenie Zlatá platňa za milión predaných nosičov. Keďže sa rap stáva pomerne obľúbeným druhom hudby súčasnej mládeže, aj takúto podobu interpretácie umeleckého textu možno vnímať ako súčasť vytvárania kolektívnej pamäte.

Záver

Žijeme modernú dobu a v tej sa aj tradičné javy vnímajú moderne a netradične. Do takejto polohy sa dostal aj Ján Kollár a jeho *Slávy dcera*. Jeho kanonické dielo už nestojí na piedestáli, ale ocitá sa v transformovanej podobe v nových médiách, predstavuje sa v nových transmediálnych a transtextuálnych kontextoch. Moderné spracovanie skladby má byť cestou, ako ju priblížiť mladej generácii a zároveň ju presvedčiť o príťažlivosti starších textov. Jedným zo spôsobov propagácie textu je aj humorná poloha výkladu a interpretácie. Pri úžitkových predmetoch je inšpirácia poväčšine dosť

ťažko identifikovateľná, v popredí je folklórnosť a slovenskosť či slovenskosť predlohy. Nie vždy je zachovaná vysoká umelecká úroveň textu a sám Kollár by sa možno čudoval, ako mnohostranne sa dá jeho dielo prezentovať. Čas ukáže, či je to na jeho škodu alebo si ho takto nastupujúce generácie lepšie zapamätajú.

Bibliografia

- BRTÁNOVÁ, Erika, 1993: „K súpisu archíválií Jána Kollára“, in: *Ján Kollár (1793–1993)*. Bratislava: Veda, 327–336.
- DOLEŽEL, Lubomír, 2003: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Carolinum.
- FEDROVÁ, Stanislava – JEDLIČKOVÁ, Alice, 2011: „Konec literárneho špenátu aneb Popis intermedialní perspektivě“, *Česká literatura* 59, č. 1, 26–58.
- GENETTE, Gerard, 1997: *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- KISS SZEMÁN, Róbert, 2014: *Slovenský Goethe v Pešti*, Praha: Akropolis.
- KOLLÁR, Ján, 2009: *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV.
- b. a., 1927: *Mapa Mestská sporiteľňa*. Kalendár, mapa, Mierka 1:10 0000.
- b. a., 1959: *Orientačný plán Bratislavy*, Bratislava: Ústredný národný výbor.
- PUTNA, Martin C., 2012: *Slávy dcera: Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha: Academie.
- REZNIK, Jaroslav, 2012: *Túry do literatúry*. Bratislava: Slovart.
- VOJTECH, Miloslav, 2012: „Syntéza poézie, vedy a mýtu v diele Jána Kollára“, in: *Štúdie k jubileu Jána Kollára*, Bratislava: STIMUL, 12–34.

Internetové zdroje

- „#citatskydennik: Ján Kollár – Slávy dcéra“, 2019; [www.youtube.com, <https://www.youtube.com/watch?v=fGwdRGzLNyY>](https://www.youtube.com/watch?v=fGwdRGzLNyY), prístup 14. 5. 2021.
- „10. Bratři Ebenové – Slávy dcera“, [www.youtube.com, <https://www.youtube.com/watch?v=9QcyvW1dvnU>](https://www.youtube.com/watch?v=9QcyvW1dvnU), prístup 25. 5. 2021.
- „Blůzka Slávy dcera vel. 42“, [www.sashe.sk, <https://www.sashe.sk/Tutti_frutti/detail/bluzka-slavy-dcera>](https://www.sashe.sk/Tutti_frutti/detail/bluzka-slavy-dcera), prístup 20. 5. 2021.
- „Jeden zvuk však poznám...“, [www.loveinquotes.com, <https://loveinquotes.com/jeden-zvuk-vsak-poznam-tichy-kratkyale-plny-prenikavy-sladky-vsetky-zvuky-sa-v-nom-scelujupocujem-ho-jeho-hudbu-peknuked-si-milujuce-srdcia-rieknupo-prvy-raz-ze-sa-miluju/>](https://loveinquotes.com/jeden-zvuk-vsak-poznam-tichy-kratkyale-plny-prenikavy-sladky-vsetky-zvuky-sa-v-nom-scelujupocujem-ho-jeho-hudbu-peknuked-si-milujuce-srdcia-rieknupo-prvy-raz-ze-sa-miluju/), prístup 25. 5. 2021.
- „Slávy dcera by Ján Kollár“, [www.goodreads.com, <https://www.goodreads.com/book/show/13795923-sl-vy-dcera>](https://www.goodreads.com/book/show/13795923-sl-vy-dcera)<https://www.goodreads.com/book/show/13795923-sl-vy-dcera>, prístup 25. 5. 2021.
- „Slávy dcéra na Kollárovom námestí“, [bratislava.sme.sk, 25. 1. 2018, <https://bratislava.sme.sk/g/81620/kollarovo-namestie?ref=https%253A%252F%252Fbratislava.sme.sk%252F%252F20744726%252Fobnova-kollarovho-namestia-je-zatial-v-nedohladne.html&photo=p3049714>](https://bratislava.sme.sk/g/81620/kollarovo-namestie?ref=https%253A%252F%252Fbratislava.sme.sk%252F%252F20744726%252Fobnova-kollarovho-namestia-je-zatial-v-nedohladne.html&photo=p3049714), prístup 20. 5. 2021.

- „Slávy dcéra“; www.fotoma.sk, <<https://www.fotoma.sk/galeria/26346/slavvy-dcera/>>, prístup 20. 5. 2021.
- „Slovanské básnické múzy“, katarinaziak.sk, <<https://katarinaziak.sk/slovanske-basnicke-muzy/>>, prístup 20. 5. 2021.
- ČURÍKOVÁ, Esther, 2020: „POÉZIA Ján Kollár: Slávy dcéra“, www.youtube.com, <<https://www.youtube.com/watch?v=kG4WNDqmm8A>>, prístup 14. 5. 2021.
- ČURÍKOVÁ, Esther, 2021: „Dnes je to...“ <<https://www.facebook.com/photo?fbid=3790212967699131&set=pb.100001313943501.-2207520000..>>, prístup 14. 5. 2021.
- JANŠČOVÁ, Kristína, 2018: „Povinné čítanie ako rap? S učením na maturitu vám pomôže youtube“, fici.sme.sk, <<https://fici.sme.sk/c/20821975/povinnu-literaturu-na-maturitu-vas-nauci-youtube.html>>, prístup 14. 5. 2021.
- KUBOVČÍK, Michal, 2016: „Baštrng - Slávy dcéra“, www.youtube.com, <<https://www.youtube.com/watch?v=sornP-w2Qw4&t=2s>>, prístup 14. 5. 2021.
- MLÁDEK, Ivan, „Slávy dcera“, www.youtube.com, <<https://www.youtube.com/watch?v=vHI-RWVI23M>>, prístup 14. 5. 2021.
- TURANOVÁ, Soňa, 2018: „Baštrng - vyslyšaná modlitba študentov. Herec Michal Kubovčík spravil z učenia zábavu“, fici.sme.sk, <<https://fici.sme.sk/c/20155928/bastrng-vyslyšana-modlitba-studentov-herec-michal-kubovcik-spravil-z-ucenia-zabavu.html?ref=av-right>>, prístup 14. 5. 2021.

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA SYMPOSIA SLAVICA

Eddig megjelent:

A cseh szak 50 éve, 1955–2005: a 2005. november 14–15-én megtartott jubileumi konferencia anyaga. 2007. Szerk.: Heé Veronika és Oleg Fedoszov.

Aktuálne problémy slovakistiky. 2007. Szerk.: Zsilák Mária.

A bulgarisztika ma. Eredmények és távlatok. 2007. Szerk.: Dudás Mária.

Jazykovedné dielo Sama Czambela. 2010. Szerk.: Zsilák Mária.

Od početaka do danas: 120 godina kroatistike u Budimpešti. 2016. Szerk.: Lukács István.

Nexus linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István tiszteletére. 2017. Szerk.: Lukács István.

Slovenistika 10. Zbornik predavanj. 2017. Szerk.: Lukácsné Bajzek Mária.

Szláv kultúrák, irodalmák és nyelvek. Tanulmánykötet. 2017. Szerk.: Urkom Aleksander.

Velencétől Dubrovnikig: Köszöntő kötet Vig István tiszteletére. 2018. Szerk.: Dudás Mária, Dudás Előd.

Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben. Tanulmánykötet. 2018. Szerk.: István Anna.

Nomadi margine. 2019. Szerk.: Lukács István.

Fejezetek a szláv nyelvtudományból, irodalomból és kultúrából. 2019. Szerk.: Dudás Mária, Menyhárt Krisztina.

Humor és sport a szláv kultúrákban. Köszöntő kötet a 60 éves Lukács István tiszteletére. 2019. Szerk.: Kiss Szemán Róbert.

Király Péter 100. Tanulmánykötet Király Péter tiszteletére I, II. 2019. Szerk.: Császári Éva, Mária Imrichová.

Arcana Linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Bańczerowski Janusz professzor tiszteletére. 2021. Szerk. Pátrovics Péter.

A magyar királyok városának emlékezete a szláv irodalmakban, nyelvekben és kultúrákban. 2021. Szerk. Lukács István.

